

Adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij

Resultaten van 14 diepte-interviews met verschillende typen adviseurs

Carolien de Lauwere, Kelly Rijswijk, Cor Wattel en Allard Jellema

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij

Resultaten van 14 diepte-interviews met verschillende typen adviseurs

Carolien de Lauwere, Kelly Rijswijk, Cor Wattel en Allard Jellema

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research in opdracht van en gefinancierd door de Publiek Private Samenwerking Duurzame Zuivelketen, Toekomst bestendige en verantwoorde zuivelsector: integrale realisatie duurzaamheidsdoelen 2030 Duurzame Zuivelketen, projectcode LWV 19256.

Wageningen Economic Research
Wageningen, december 2024

RAPPORT
2024-086

Uit 14 interviews met adviseurs, die in opdracht van Duurzame Zuivelketen zijn uitgevoerd, blijkt dat adviseurs redelijk positief zijn over de verduurzaming van de melkveehouderij. Dit leidt tot minder input op bedrijfsniveau; minder uitstoot van nitraat en ammoniak; en minder energieverbruik. Hun perspectieven over de toekomst van de melkveehouderij en de positieve en negatieve gevolgen van duurzaamheid komen redelijk overeen. Het belangrijkste vinden alle adviseurs het verdienmodel voor melkveehouders. Over hun eigen bijdrage en die van andere partijen waren ze ook duidelijk: zelf zijn ze gemotiveerd om met melkveehouders te werken aan verduurzaming, maar dat is niet bij alle adviseurs het geval. Dit wordt soms bemoeilijkt door het kennisniveau van adviseurs en melkveehouders en externe factoren, zoals onduidelijk (overheids)beleid.

Fourteen interviews with advisers, commissioned by Sustainable Dairy Chain, show that advisers are fairly positive about making dairy farming more sustainable. This leads to fewer inputs at the farm level; fewer emissions of nitrate and ammonia; and less energy consumption. Their perspectives on the future of dairy farming and the positive and negative consequences of sustainability are fairly similar. Most important to all advisers is the business model for dairy farmers. They were also clear about their own contribution and that of other parties: they are motivated to work with dairy farmers on sustainability, but this is not the case for all advisers. This is sometimes complicated by the level of knowledge of advisers and dairy farmers and external factors, such as unclear (government) policy.

Trefwoorden: Verduurzaming in de melkveehouderij, diepte-interviews, adviseurs, belemmeringen en kansen

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/679420> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2024 Wageningen Economic Research

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,

www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2024

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	6
S.1 Kernvraag	6
S.2 Resultaten	6
S.3 Conclusie en aanbevelingen	8
S.4 Methodologie	9
Summary	10
S.1 Key question	10
S.2 Results	10
S.3 Conclusion and recommendations	12
S.4 Methodology	13
1 Inleiding	14
1.1 Huidige situatie	14
1.2 Deelvragen en kernvraag	15
1.3 Leeswijzer	15
2 Materiaal en methode	16
2.1 Theoretische onderbouwing	16
2.2 Onderzoeksaanpak	17
3 Adviseurs over de melkveehouderij	19
3.1 Toekomst van de melkveehouderij	19
3.1.1 Schaalvergroting	20
3.1.2 Natuur en neventak	20
3.1.3 Stoppen	21
3.1.4 De jeugd heeft de toekomst	21
3.2 Verduurzaming in de melkveehouderij	22
3.2.1 Definities van duurzaamheid	22
3.2.2 Meningen over duurzaamheid	23
3.2.3 Positieve gevolgen van verduurzaming	24
3.2.4 Negatieve gevolgen van verduurzaming	25
4 Hoe denken adviseurs over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen?	27
4.1 Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit	28
4.1.1 Verdienmodel	28
4.1.2 Bedrijfscontinuïteit	30
4.2 Naar een klimaatneutrale melkveehouderij in 2030	31
4.2.1 Energiebesparing	31
4.2.2 Duurzame energie gebruiken	32
4.2.3 Duurzame energie produceren	32
4.2.4 Verlagen broeikasgassen	34
4.3 Dierenwelzijn en diergezondheid	36
4.3.1 Dierenwelzijn belangrijk	36
4.3.2 Verlengen van de levensduur van de koeien	38
4.3.3 Verlagen antibioticumgebruik	40
4.4 Weidegang	42

4.5	Biodiversiteit en ammoniak	43
4.5.1	Verbeteren biodiversiteit	43
4.5.2	Verlagen ammoniakemissies	44
4.6	Grondgebondenheid en eiwit van eigen land	47
4.6.1	Meer grondgebondenheid	47
4.6.2	Eiwit van eigen land	49
4.7	Veiligheid op het erf	51
5	Rol van adviseurs in de verduurzaming van de melkveehouderij	53
5.1	Adviseurs over hun eigen rol	53
5.1.1	Motivatie	53
5.1.2	Kennis binnen de adviseursorganisatie	54
5.1.3	Communicatie met boeren	54
5.2	Adviseurs over de rol van boeren	55
5.2.1	Motivatie van boeren	56
5.3	Adviseurs over de rol van andere partijen	58
5.3.1	Politiek & overheid	59
5.3.2	Voerleveranciers	60
5.3.3	Zuivelpartijen	61
5.3.4	Banken & accountants	63
5.3.5	Dierenartsen	65
5.3.6	Overige partijen	66
6	Kansen, belemmeringen en oplossingen	69
6.1	Mogelijkheden en kansen	69
6.2	Uitdagingen en belemmeringen	70
6.2.1	Wet- en regelgeving en de stikstofproblematiek	70
6.2.2	Financiële belemmeringen	73
6.2.3	Gebrek aan kennis bij overheden, adviseurs, melkveehouders en consumenten	74
6.2.4	Gebrek aan visie en perspectief voor melkveehouders	75
6.2.5	Overig	76
6.3	Oplossingen	77
6.3.1	Samenwerken	77
6.3.2	Integraal beleid	78
6.3.3	Externe prikkels	80
6.3.4	Visie en communicatie	81
6.3.5	Tailormade oplossingen	83
6.4	Advies van adviseurs aan DZK	83
7	Overzicht van de bevindingen, reflectie en aanbevelingen	86
7.1	Overzicht van de bevindingen	86
7.1.1	De toekomst van de melkveehouderij	86
7.1.2	Hoe adviseurs verduurzaming zien	86
7.1.3	Adviseurs over de thema's van Duurzame Zuivelketen	87
7.1.4	Hoe adviseurs hun eigen rol en die van andere partijen zien	88
7.1.5	Kansen, belemmeringen en oplossingen	90
7.2	Reflectie	92
7.3	Aanbevelingen	95
	Bronnen en literatuur	97
	Bijlage 1 Vragenlijst	99
	Bijlage 2 Scores duurzaamheidsthema's	103

Woord vooraf

Verduurzaming in de melkveehouderij staat momenteel volop in de belangstelling bij melkveehouders, zuivelondernemingen, beleidsmakers, onderzoekers en andere betrokkenen. Dit is mede ingegeven door elkaar snel opvolgende ontwikkelingen in politiek en beleid en het maatschappelijk debat over duurzaamheid, planetaire grenzen en de rol van veehouderij daarin op het gebied van klimaat, biodiversiteit, fosfaat, waterkwaliteit en stikstof. Dit stelt melkveehouders voor grote uitdagingen. Om hun bedrijf toekomstbestendig te houden of te krijgen, moeten zij soms ingrijpende maatregelen nemen.

Duurzame Zuivelketen is een initiatief van de zuivelsector dat zich richt op het samenwerken aan een toekomstbestendige zuivelketen. In dit samenwerkingsprogramma van ZuivelNL werken melkveehouders - via de Nederlandse Land- en Tuinbouworganisatie (LTO Nederland), de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), het Nederlands Agrarische Jongeren Kontakt (NAJK) en de Dutch Dairymen Board (DDB) - en de zuivelindustrie via de Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO) samen aan duurzaamheidsthema's. Door Duurzame Zuivelketen is Wageningen Economic Research gevraagd te onderzoeken hoe adviseurs tegenover verduurzaming in de melkveehouderij staan. Dit maakt duidelijk hoe adviseurs gefaciliteerd kunnen worden bij het ondersteunen van melkveehouders in de verduurzaming van de zuivelsector. Om deze vraag te beantwoorden, werden 14 adviseurs geïnterviewd die uit verschillende perspectieven naar de verduurzaming in de melkveehouderij keken.

Het onderzoek geeft inzicht in hoe verschillende soorten adviseurs – bankmedewerkers, accountants, agrarische bedrijfsadviseurs, voervertegenwoordigers en dierenartsen – aankijken tegen de verduurzaming in de melkveehouderij en de belemmeringen en kansen die zij daarbij zijn.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de Publiek Private Samenwerking Duurzame Zuivelketen, Toekomstbestendige en verantwoorde zuivelsector: integrale realisatie duurzaamheidsdoelen 2030 Duurzame Zuivelketen. Wij danken onze opdrachtgevers voor het in ons gestelde vertrouwen. Daarnaast bedanken wij alle adviseurs die wij mochten interviewen, voor de tijd die ze voor ons hebben vrijgemaakt en de inzichten die ze met ons hebben gedeeld. Zonder hun waardevolle input had dit onderzoek niet tot stand kunnen komen.

Ir. O. (Olaf) Hietbrink
Business Unit Manager Wageningen Economic Research
Wageningen University & Research

Samenvatting

S.1 Kernvraag

Verduurzaming in de melkveehouderij blijft een belangrijk thema en een 'hot topic' bij alle belanghebbenden, waaronder melkveehouders, zuivelondernemingen, beleidsmakers, onderzoekers, en niet in de laatste plaats, adviseurs. In een context van allerlei uitdagingen rondom klimaat, biodiversiteit, fosfaat, waterkwaliteit en stikstof, en de bijbehorende ontwikkelingen rondom politiek en beleid, is het van belang om te weten hoe adviseurs denken over verduurzaming. Adviseurs kunnen immers veel invloed hebben op melkveehouders vanwege de vertrouwensband die ze soms met hen hebben.

Zodoende is het doel van het onderzoek, dat in opdracht van Duurzame Zuivelketen wordt uitgevoerd, inzicht te krijgen in de meningen van verschillende typen adviseurs – bankmedewerkers, accountants, dierenartsen, voerleveranciers en algemene adviseurs – over verduurzaming in de melkveehouderij. Ervaringslessen en meningen van adviseurs bevatten belangrijke reflecties voor de doelen van Duurzame Zuivelketen en de manier waarop die in de praktijk gebracht kunnen worden.

De kernvraag van dit rapport is daarom: Wat is de mening van adviseurs over en hun perspectief op de verduurzaming van de melkveehouderij en welke bijdrage kunnen zij vanuit dit perspectief leveren?

De volgende deelvragen ondersteunen deze kernvraag:

1. Hoe zien adviseurs de toekomst van de melkveehouderij en verduurzaming?
2. Wat zien adviseurs als positieve en negatieve gevolgen van verduurzaming?
3. Hoe denken adviseurs over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen?
4. Wat zien de adviseurs als hun eigen rol en de rol van andere partijen in de verduurzaming van de melkveehouderij?
5. Wat zijn kansen, belemmeringen en oplossingen voor verdere verduurzaming van de melkveehouderij?

S.2 Resultaten

1. De toekomst van de melkveehouderij

Als toekomstbeeld voor de melkveehouderij verwachten de geïnterviewde adviseurs een inkrimping van de melkveestapel. Tegelijkertijd zien ze twee mogelijke richtingen voor de blijvers: schaalvergroting (maar het liefst gezinsbedrijven met maximaal 150 melkkoeien) of consolideren met een neventak erbij (zoals natuurbeheer, een zorgtak en/of een boerderijwinkel). Sommige geïnterviewde adviseurs vonden het geen probleem als het aantal koeien zou dalen en een aantal melkveehouders zou stoppen. Het stoppen werd door een aantal van hen ook als derde mogelijke toekomstrichting genoemd. Zie hoofdstuk 3.1.

2. Positieve en negatieve gevolgen van verduurzaming

Adviseurs zijn redelijk positief over de verduurzaming van de melkveehouderij omdat dit leidt tot minder inputs op bedrijfsniveau (ook wat betreft kosten) en daardoor ook minder uitstoot van bijvoorbeeld nitraat en ammoniak en minder energieverbruik. Ook zien ze voordelen zoals een gunstig verdienmodel van de boeren (op langere termijn); verbeterd dierenwelzijn; een versterking van het vakmanschap; en meer maatschappelijk draagvlak. De meeste geïnterviewde adviseurs vonden dat duurzaamheid vooral gaat over het creëren van een balans, een evenwicht of harmonie. Dit wordt voornamelijk benaderd vanuit het perspectief van het melkveebedrijf: natuur en maatschappij zijn belangrijk, maar ook het verdienmodel van de boer.

Hoewel de geïnterviewde adviseurs het aardig eens zijn over het belang van verduurzaming, blijkt bij doorvragen dat ze er toch verschillend tegenover staan. Sommigen vinden dat de melkveehouderij al goed

bezig is en dat er nog veel mogelijkheden zijn voor verdere ontwikkeling. Anderen vinden verduurzaming een gegeven waar melkveehouders in mee moeten gaan als ze melkveehouder willen blijven. Een aantal geïnterviewde adviseurs is over het algemeen tevreden met het tempo en de ambities van de verduurzaming van de Nederlandse melkveehouderij en vindt niet dat daar nog een schepje bovenop moet. Zie hoofdstuk 3.2.

3. Duurzaamheidsthema's van DZK

De geïnterviewde adviseurs vinden een goed verdienmodel het belangrijkste en hechten minder waarde aan het verbeteren van biodiversiteit, eiwit van eigen land, het gebruiken van duurzame energie, weidegang, het verlagen van broeikasgasemissies en grondgebondenheid (zie figuur 4.1 in hoofdstuk 4). Ze zijn het – met enige nuancering hier en daar – behoorlijk eens over de thema's verdienmodel, bedrijfscontinuïteit, energiebesparing, duurzame energie produceren, dierenwelzijn, verlagen van het antibioticumgebruik, weidegang, grondgebondenheid, eiwit van eigen land en veiligheid op het erf. Minder eens zijn ze het over de thema's duurzame energie gebruiken, verlagen van broeikasgasemissies, verlengen van de levensduur van de koeien, verbeteren van de biodiversiteit, en verlagen van ammoniakemissies. In tabel 7.1 wordt samengevat wat de adviseurs over de verschillende duurzaamheidsthema's hebben gezegd.

4. De rol van adviseurs en andere partijen in verduurzaming

De geïnterviewde adviseurs waren over het algemeen intrinsiek gemotiveerd om melkveehouders en andere agrarische ondernemers bij te staan in de verduurzaming van de bedrijven; niet alleen omdat zij graag mensen wilden helpen, maar ook omdat zij verduurzaming belangrijk vinden. Ze vinden het soms moeilijk om te zien hoe 'hun' melkveehouders worstelen met verduurzaming en de daaraan gerelateerde vraagstukken die op hen afkomen.

Uitdagingen hierbij zijn het kennisniveau van duurzaamheid van de adviseur en het aantal beschikbare adviseurs met dat kennisniveau, de interesse en ook het kennisniveau van de melkveehouder over duurzaamheid, en de klik tussen de melkveehouder en adviseur in het algemeen en in het bijzonder op dit thema. De geïnterviewden gaven aan dat zodoende niet al hun collega's (ook van dezelfde adviesorganisaties) even gemotiveerd zijn om met boeren over duurzaamheid te praten. Daarbij spelen onduidelijk (overheids)beleid, commerciële belangen en onduidelijke communicatie tussen de partijen ook een rol. Zie hoofdstuk 5.

5. Kansen, belemmeringen en oplossingen

Tijdens de interviews met adviseurs werden verschillende kansen voor verduurzaming genoemd, bijvoorbeeld meer eiwit van eigen land halen zodat er minder eiwit geïmporteerd moet worden en het aantal inputs reduceren door minder voer en kunstmest aan te kopen. Ook werd genoemd dat door het inkrimpen van de veestapel door stoppende melkveehouders meer grond vrijkomt voor melkveehouders die willen extensiveren. Randvoorwaarde is dan wel dat de grond behouden blijft voor de landbouw. Andere kansen die genoemd werden, waren opwekking van duurzame energie dat bij kan dragen aan het verdienmodel van de melkveehouder, een beter imago voor de melkveehouderij en overheidssubsidies en gunstigere financieringsregelingen van banken voor bedrijven die verduurzamen. Als kanttekening gaf een aantal geïnterviewde adviseurs wel aan dat verduurzaming door verbreding met een andere tak niet voor iedere melkveehouder is weggelegd.

De geïnterviewde adviseurs noemden ook de volgende belemmeringen voor de verduurzaming: de wet- en regelgeving en de stikstofproblematiek die de verduurzaming eerder tegenwerken; financiële belemmeringen omdat de balans tussen haalbaarheid en betaalbaarheid soms zoek lijkt te zijn; gebrek aan kennis bij partijen zoals de overheid, adviseurs, melkveehouders en consumenten; en gebrek aan visie en waardoor het niet duidelijk is voor melkveehouders (en andere agrarische ondernemers) welke richting ze het beste kunnen kiezen.

Wat betreft de oplossingen voor verduurzaming noemden de adviseurs: samenwerking op allerlei niveaus, integraal beleid van de overheid, externe prikkels zowel financieel als op het gebied van kennis, een betere communicatie en informatievoorziening vooral vanuit de overheid en politiek over welke richting het op moet, en tailormade oplossingen waarin melkveehouders de ruimte krijgen om met eigen ideeën voor verduurzaming te komen op basis wat bij hen en bij hun bedrijven past. Samenwerking zou moeten

plaatsvinden tussen melkveehouders en akkerbouwers, tussen allerlei typen adviseurs en melkveehouders om te voorkomen dat de laatsten te maken krijgen met tegenstrijdige adviezen, tussen ketenpartijen onderling en tussen de overheid en melkveehouders zodat partijen elkaar beter gaan begrijpen. Zie hoofdstuk 6.

S.3 Conclusie en aanbevelingen

De mening van adviseurs over en hun perspectief op de verduurzaming van de melkveehouderij is duidelijk: duurzaamheid is belangrijk of men nou wil of niet. De ideeën over de toekomst van de melkveehouderij en de positieve en negatieve gevolgen van duurzaamheid zijn redelijk in overeenstemming met elkaar. Het venijn zit hem soms in de details van de invulling en de 'gradaties' van duurzaamheid, zo bleek ook bij de duurzaamheidsthema's van DZK: de één scoort een thema hoog, want vindt het belangrijk, de ander scoort eenzelfde thema laag, want dit is al opgelost. Uiteindelijk vinden alle adviseurs het verdienmodel voor melkveehouders van het grootste belang. Over hun eigen bijdrage, en die van andere partijen waren ze ook duidelijk: zelf zijn ze gemotiveerd om met melkveehouders te werken aan verduurzaming, maar dat is lang niet bij alle adviseurs het geval. Soms wordt dit ook bemoeilijkt door het kennisniveau en externe factoren zoals onduidelijk (overheids)beleid.

Aan het eind van de interviews met adviseurs werd hen nog gevraagd een advies aan Duurzame Zuivelketen te geven. Samengevat leidt dit tot het volgende advies:

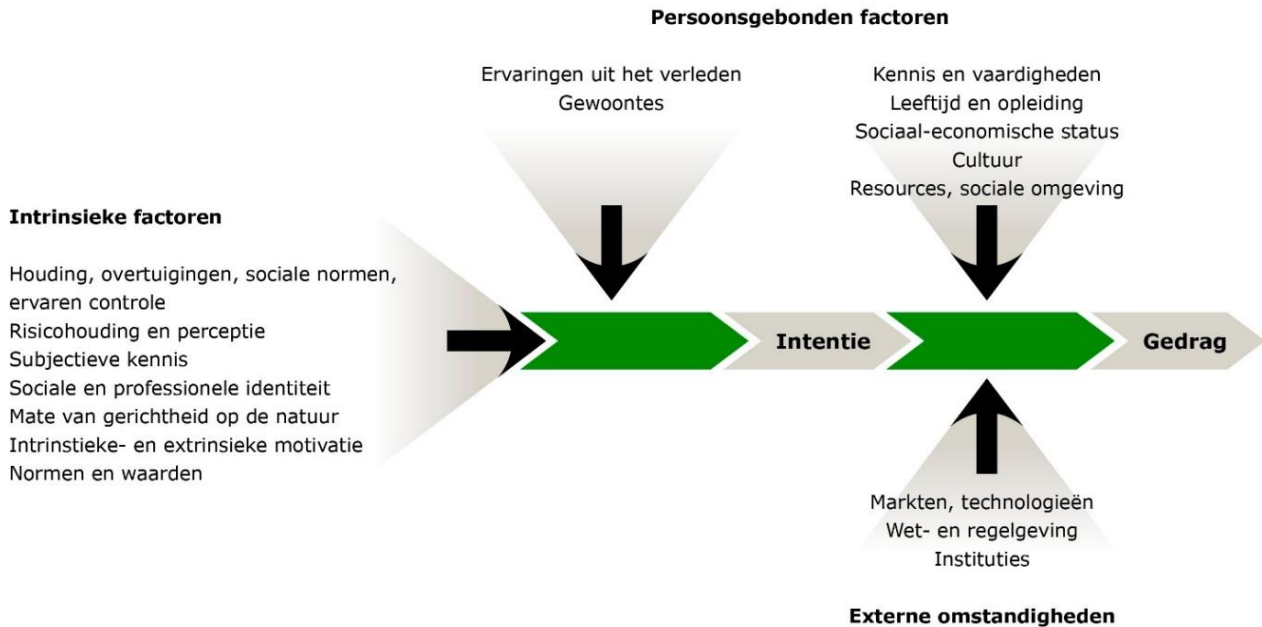
Adviseurs raden Duurzame Zuivelketen aan om een breed scala aan adviseurs te betrekken, meer aandacht te vragen voor realiseerbare en consistente wet- en regelgeving en juridische kader bij het ministerie van LNV en andere partijen die daar invloed op hebben, transparant te zijn over de gewenste richting en duidelijkheid te geven over de eigen rol van Duurzame Zuivelketen

In lijn met dit advies en op basis van de bevindingen in dit rapport komen we tot de volgende zes aanbevelingen:

- 1. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners blijvend aandacht besteden aan het draagvlak voor bepaalde duurzaamheidsthema's (het 'waarom') via kennisoverdracht en communicatie. Dat geldt zeker voor de onderwerpen die minder 'grijpbaar' zijn (biodiversiteit, broeikasemissies) of waarvan de uitvoering complex is (bijvoorbeeld grondgebondenheid).*
- 2. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners hun duurzaamheidsdoelen concreet maken (het 'wat'), op een manier die aansluit bij de wijze waarop ketenbedrijven en overheid hun prikkels (beloningen, sancties) voor duurzaamheid vormgeven.*
- 3. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners veel investeren in het 'hoe' van verdere verduurzaming. Kennis over objectief bewezen oplossingen en maatregelen waarmee melkveehouders hun duurzaamheidsprestaties kunnen verbeteren zou makkelijk en vrij toegankelijk moeten zijn voor zowel adviseurs als melkveehouders.*
- 4. In haar plannen om de melkveehouderij te verduurzamen, zal Duurzame Zuivelketen niet alleen de melkveehouders mee moeten nemen maar ook hun adviseurs.*
- 5. Richt interventies om verduurzaming te stimuleren ook op gedragsverandering van of verandering van inzicht bij adviseurs.*
- 6. Het beleid van Duurzame Zuivelketen kan zich het beste richten op de voorlopers en de middenmoot van melkveehouders.*

S.4 Methodologie

In het onderzoek wordt gebruikgemaakt van een integraal gedragsmodel (zie Figuur 2.1). In een dergelijk gedragsmodel staan zowel intrinsieke drijfveren om gedrag te veranderen centraal als externe omstandigheden en persoonsgebonden factoren die mede bepalen of een beoogd gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan (en mag) worden.

Figuur S.1 Integraal gedragsmodel, gebaseerd op gedragstheorieën van Ajzen (1991), Fishbein en Ajzen (2010), Panter-Brick et al. (2006) en Ellis-Iversen et al., (2010) en Wilson en Dowlatabadi, (2007)
Bron: De Lauwere et al. (2023).

Er zijn 14 adviseurs geïnterviewd te weten: 4 bankmedewerkers, 3 accountants, 2 dierenartsen en 1 vertegenwoordiger van de beroepsorganisatie voor dierenartsen in Nederland (KNMvD), 2 voerleveranciers en 2 zelfstandige adviseurs. De interviews vonden plaats van mei tot augustus 2022. In deze periode trok de opgelopen maatschappelijke en politieke discussie omtrent het stikstofdossier veel aandacht. Dit kan de antwoorden van de geïnterviewde adviseurs beïnvloed hebben.

Summary

S.1 Key question

Sustainability in dairy farming remains an important theme and a hot topic among all stakeholders, including dairy farmers, dairy companies, policy makers, researchers, and last but not least, advisers. In a context of a variety of challenges around climate, biodiversity, phosphate, water quality and nitrogen, and related developments around politics and policy, it is important to know how advisers think about sustainability. After all, advisers can have a lot of influence on dairy farmers because of the bond of trust they sometimes have with them.

Thus, the aim of the study, commissioned by Duurzame Zuivelketen (i.e. Sustainable Dairy Chain – DZK) is to gain insight into the opinions of different types of advisers - bank employees, accountants, veterinarians, feed suppliers and general advisers - on sustainability in dairy farming. Adviser experiences and opinions contain important reflections for the goals of Sustainable Dairy Chain and how to put them into practice.

Therefore, the key question of this report is: What is the opinion of advisers about and their perspective on making dairy farming more sustainable and what contribution can they make from this perspective?

The following sub-questions support this key question:

1. How do advisers see the future of dairy farming and sustainability?
2. What do advisers see as positive and negative consequences of sustainability?
3. What do advisers think about the sustainability themes of Sustainable Dairy Chain?
4. What do advisers see as their own role and the role of other parties in making dairy farming more sustainable?
5. What are opportunities, obstacles and solutions for further sustainability in dairy farming?

S.2 Results

1. The future of dairy farming

As a picture of the future for dairy farming, the interviewed advisers expect a reduction of the dairy herd. At the same time, they see two possible directions for the farmers remaining: increase in scale (but preferably family farms with a maximum of 150 dairy cows) or consolidation with an additional branch (such as nature management, a care branch and/or a farm store). Some interviewed advisers did not consider it a problem if the number of cows would decrease and some dairy farmers would quit. Quitting was also mentioned by some of them as a third possible future direction. See Chapter 3.1.

2. Positive and negative consequences of sustainability

Advisers are fairly positive about making dairy farming more sustainable because it leads to fewer inputs at farm level (also in terms of costs) and therefore also fewer emissions of, for example, nitrate and ammonia and less energy consumption. They also see benefits such as a favourable revenue model for farmers (in the longer term); improved animal welfare; a strengthening of craftsmanship; and greater public support. Most of the interviewed advisers felt that sustainability is mainly about creating a balance, an equilibrium or harmony. This is mainly approached from the perspective of the dairy farm: nature and society are important, but also the farmer's revenue model.

Although the interviewed advisers generally agree on the importance of sustainability, further questioning reveals that their views differ. Some think that the dairy industry is already doing well and that there are still many opportunities for further development. Others feel that sustainability is a given that dairy farmers must embrace if they want to remain in the industry. A number of the interviewed advisers are generally satisfied

with the pace and ambitions of making Dutch dairy farming more sustainable and do not feel that there is any need to go even further. See Chapter 3.2.

3. Sustainability themes of DZK

The interviewed advisers consider a good business model most important and attach less value to improving biodiversity, protein from own land, using renewable energy, grazing, reducing greenhouse gas emissions and land-bound livestock farming (see Figure 4.1 in Chapter 4). They are quite in agreement - with some nuances here and there - on the themes of business model, business continuity, energy conservation, sustainable energy production, animal welfare, reducing antibiotic use, grazing, land-bound livestock farming, protein from own land and safety on the farm. They are less in agreement on the themes of using renewable energy, reducing greenhouse gas emissions, extending the lifespan of cows, improving biodiversity, and lowering ammonia emissions. Table 7.1 summarises what the advisers said about the different sustainability themes.

4. The role of advisers and other stakeholders in sustainability

In general, the interviewed advisers were intrinsically motivated to assist dairy farmers and other agricultural entrepreneurs in making farms more sustainable, not only because they were eager to help people, but also because they think sustainability is important. They sometimes find it difficult to see how 'their' dairy farmers struggle with sustainability and the related issues that come their way.

Challenges include the adviser's level of knowledge on sustainability and the availability of advisers with that level of knowledge, the interest and knowledge of the dairy farmer regarding sustainability, and the rapport between the dairy farmer and adviser, both in general and specifically on this topic. The interviewees indicated that not all their colleagues, including those from the same advisory organisations, are equally motivated to discuss sustainability with farmers. Unclear government policy, commercial interests and unclear communication between the parties also play a role in this.

5. Opportunities, barriers and solutions

Various opportunities for sustainability were mentioned during the interviews with advisers, such as importing less protein and thus getting more from the farm's own land and reducing the number of inputs by buying less feed and fertiliser. It was also mentioned that reducing the number of livestock through the exit of dairy farmers would free up more land for those who wish to extensify. A precondition is that the land must remain available for agriculture. Other opportunities mentioned were the generation of sustainable energy that can contribute to the business model of the dairy farmer, an improved image for dairy farming, and government subsidies as well as more favourable financing schemes from banks for businesses that implement sustainability. As a side note, a number of advisers interviewed indicated that sustainability by broadening with another branch is not for every dairy farmer.

The advisers who were interviewed also mentioned the following obstacles to sustainability: legislation and regulations and the nitrogen problem, which tend to hinder sustainability; financial obstacles because the balance between feasibility and affordability sometimes seems to be lost; lack of knowledge among parties such as the government, advisers, dairy farmers and consumers; and lack of vision, which makes it unclear to dairy farmers (and other agricultural entrepreneurs) which direction they can best choose.

Regarding the solutions for sustainability, the advisers mentioned: collaboration at all levels, integrated government policy, external stimuli, both financial and in the field of knowledge, better communication and provision of information, especially from the government and politicians about which direction to take, and tailor-made solutions in which dairy farmers are given the space to come up with their own ideas for sustainability on the basis of what suits them and their farms. Collaboration should take place between dairy farmers and arable farmers, between all kinds of advisers and dairy farmers to avoid the latter having to deal with conflicting advice, between chain parties and between the government and dairy farmers so that the parties understand each other better.

S.3 Conclusion and recommendations

The opinion of advisers about and their perspective on the sustainability of dairy farming is clear: sustainability is important whether people want it or not. The ideas about the future of dairy farming and the positive and negative consequences of sustainability are fairly consistent with each other. The devil is sometimes in the details of the interpretation and the 'gradations' of sustainability, as was evident in the sustainability themes of DZK: one person rates a theme highly because they consider it important, another rates the same theme low because this has already been addressed. In the end, all advisers find the business model for dairy farmers of paramount importance. They were also clear about their own contribution, and that of other parties: they themselves are motivated to work with dairy farmers on sustainability, but that is by no means the case with all advisers. Sometimes also complicated by the level of knowledge and external factors such as unclear (government) policy.

At the end of the interviews with advisers, they were asked to give advice to Sustainable Dairy Chain. In summary, this leads to the following advice:

Advisers advise Sustainable Dairy Chain to involve a wide range of advisers, work on a legal framework, be transparent about the desired direction and provide clarity about DZK's own role.

In line with this advice and based on the findings in this report, we arrive at the following six recommendations:

- 1. It is important that DZK and its partners continue to pay attention to support for certain sustainability themes (the 'why') through knowledge transfer and communication. This certainly applies to subjects that are less 'tangible' (biodiversity, greenhouse gas emissions) or whose implementation is complex (e.g., land-relatedness).*
- 2. It is important that DZK and its partners make their sustainability goals concrete (the 'what'), in a way that is consistent with the way chain companies and government shape their incentives (rewards, sanctions) for sustainability.*
- 3. It is important that DZK and its partners invest heavily in the 'how' of further sustainability. Knowledge about objectively proven solutions and measures with which dairy farmers can improve their sustainability performance should be easily and freely accessible to both advisers and dairy farmers.*
- 4. In its plans to make dairy farming more sustainable, DZK will have to include not only dairy farmers but also their advisers.*
- 5. Focus interventions to encourage sustainability also on behavioral change of or change in understanding by advisers.*
- 6. The policy of DZK can best focus on the forerunners and the middle ground of dairy farmers.*

S.4 Methodology

The study uses an integral behavioural model (see Figure S.2). In such a behavioural model, intrinsic motivations to change behaviour are central as well as external circumstances and personal factors that help determine whether an intended behaviour can (and should) actually be carried out.

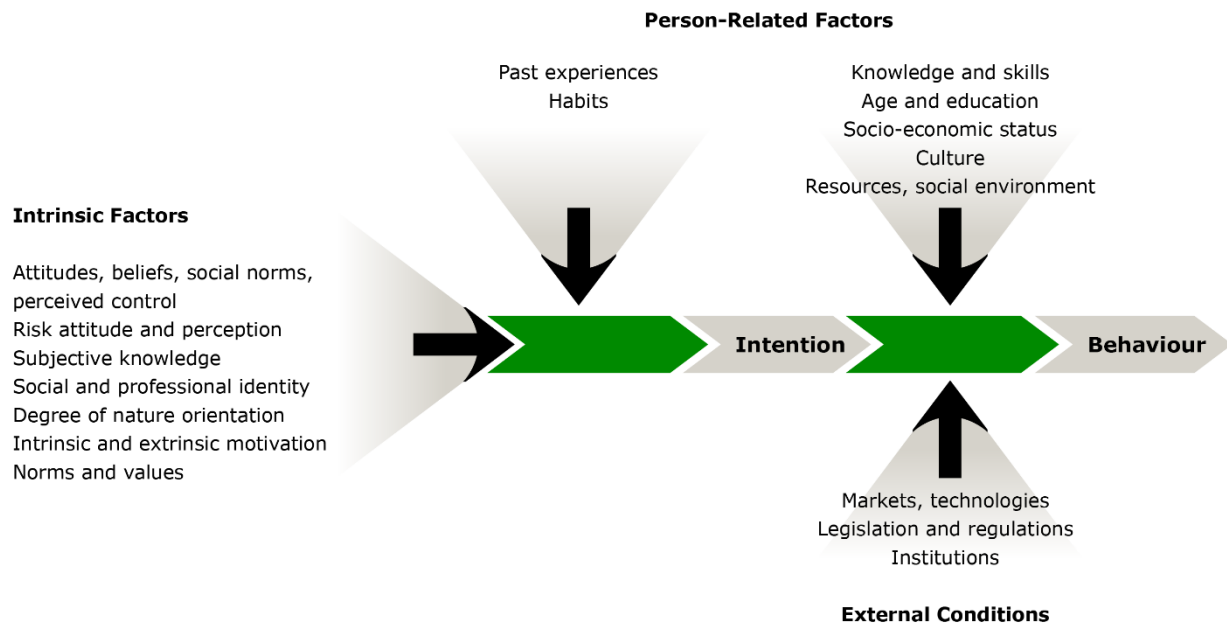

Figure S.2 Integral Behaviour Model, Based on Behaviour Theories by Ajzen (1991), Fishbein and Ajzen (2010), Panter-Brick et al. (2006), Ellis-Iversen et al. (2010), and Wilson and Dowlatabadi (2007)
Source: De Lauwere et al. (2023).

Fourteen advisers were interviewed namely: 4 bank employees, 3 accountants, 2 veterinarians and 1 representative of the professional organisation for veterinarians in the Netherlands (KNMvD), 2 feed suppliers and 2 independent advisers. The interviews took place from May to August 2022. During this period, the incurred social and political discussion regarding the nitrogen file attracted a lot of attention. This may have influenced the answers of the advisers interviewed.

1 Inleiding

1.1 Huidige situatie

‘Verduurzaming in de melkveehouderij staat momenteel volop in de belangstelling bij melkveehouders, zuivelondernemingen, beleidsmakers, onderzoekers en andere betrokkenen. Dit is mede ingegeven door elkaar snel opvolgende ontwikkelingen in politiek en beleid en het maatschappelijk debat over duurzaamheid, planetaire grenzen en de rol van veehouderij daarin op het gebied van klimaat, biodiversiteit, fosfaat, waterkwaliteit en stikstof. Dit stelt melkveehouders voor grote uitdagingen. Om hun bedrijf toekomstbestendig te houden of te krijgen, moeten zij soms ingrijpende maatregelen nemen.’

Met deze zinnen begon het rapport *Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij*, dat medio 2023 verscheen (De Lauwere et al., 2023). In dit rapport werd op basis van diepte-interviews met 40 melkveehouders beschreven hoe melkveehouders over verduurzaming denken.

Dit rapport is een vervolg van het rapport over melkveehouders. In dit rapport staan niet de melkveehouders centraal maar de adviseurs die bij melkveehouders op het erf komen en die hen adviseren over alles wat bij verduurzaming komt kijken. Adviseurs kunnen immers veel invloed hebben op melkveehouders vanwege de vertrouwensband die ze soms met hen hebben. Als zij negatief zijn over verduurzaming en er, net als sommige melkveehouders, veel zorgen over hebben, zullen zij dit immers over kunnen brengen op de melkveehouders die ze adviseren. Of andersom: als adviseurs positief zijn, zal dit mogelijk ook een positieve invloed hebben op de meningen en het handelen van melkveehouders ten aanzien van verduurzaming. Voor een economisch robuust melkveebedrijf is het van belang dat melkveehouders kritisch naar hun kosten en investeringsgedrag blijven kijken en hierbij zowel aandacht hebben voor rendement als een ontwikkelrichting kiezen die past bij de verduurzamingsopgaven. Adviseurs van bijvoorbeeld boekhoudkantoren of kredietverleners spelen een belangrijke rol rond strategische investeringen. Als er een brede omslag in denken komt op dit vlak bij melkveehouders en hun adviseurs, kan ook dit zeker een bijdrage leveren aan financieel gezondere bedrijven (Beldman et al., 2020).

Het doel van het onderzoek dat in opdracht van Duurzame Zuivelketen wordt uitgevoerd (zie tekstkader) is inzicht te krijgen in de meningen van verschillende typen adviseurs – bankmedewerkers, accountants, dierenartsen, voerleveranciers en algemene adviseurs – over verduurzaming in de melkveehouderij. Ervaringslessen en meningen van adviseurs kunnen belangrijke reflecties bevatten voor de doelen van Duurzame Zuivelketen en de manier waarop die in de praktijk gebracht kunnen worden.

Ten tijde van dit onderzoek staat de veehouderijsector in Nederland voor grote uitdagingen en lopen er veel gesprekken tussen politiek en sectoren hoe de vele uitdagingen aanpakt kunnen worden. Er ligt een nadrukkelijk vraag vanuit veel van de geïnterviewden om ‘dossiers’ waar de veehouderijsector aan werkt te integreren en daaruit een integrale visie en integraal beleid te maken zowel op praktisch niveau binnen het bedrijf als op beleidsniveau.

Duurzame Zuivelketen is een initiatief van de zuivelsector dat zich richt op het samen werken aan een toekomstbestendige zuivelketen. In dit samenwerkingsprogramma van ZuivelNL werken melkveehouders - via de Nederlandse Land- en Tuinbouworganisatie (LTO Nederland), de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), het Nederlands Agrarische Jongeren Kontakt (NAJK) en de Dutch Dairymen Board (DDB) - en 13 zuivelondernemingen via de Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO) samen aan duurzaamheidsthema's. Duurzame Zuivelketen heeft al in 2012 een aantal doelen gesteld om de Nederlandse melkveehouderij te verduurzamen. Deze doelen vielen onder de vier hoofdthema's klimaat en energie, diergezondheid en dierenwelzijn, weidegang en biodiversiteit en milieu. In 2019 zijn deze doelen en thema's geactualiseerd en zijn drie thema's en doelen toegevoegd voor 2030. Dit heeft de onderstaande 7 hoofdthema's opgeleverd (Doornewaard et al., 2022):

- Verdienmodellen
- Klimaat, mede door het verlagen van broeikasgasemissies, energiebesparing en het gebruiken en produceren van duurzame energie
- Diergezondheid en dierenwelzijn, mede door het verlengen van de levensduur van de koeien in combinatie met het verlagen van het antibioticagebruik en het goed zorgen voor het jongvee
- Weidegang
- Biodiversiteit, mede door het verlagen van ammoniakemissies
- Grondgebondenheid, onder andere door minstens 65% van het benodigde eiwit van eigen land te halen
- Veiligheid.

De doelen die de Duurzame Zuivelketen voor 2020 stelde zijn deels gerealiseerd; die voor klimaat en ammoniak echter niet, en een aantal doelen - dierenwelzijn en biodiversiteit - zijn nog niet te meten (zie Doornewaard et al., 2020). De uitdaging voor 2030 zit dus in oude én nieuwe ambities en in de integrale realisatie daarvan. Om naar een integraal duurzame zuivelsector te werken, is dan ook een vernieuwende aanpak nodig.

1.2 Deelvragen en kernvraag

De kernvraag van dit rapport is: Wat is de mening van adviseurs over en hun perspectief op de verduurzaming van de melkveehouderij en welke bijdrage kunnen zij vanuit dit perspectief leveren?

De volgende deelvragen ondersteunen deze kernvraag:

- Hoe zien adviseurs de toekomst van de melkveehouderij en verduurzaming?
- Wat zien adviseurs als positieve en negatieve gevolgen van verduurzaming?
- Hoe denken adviseurs over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen?
- Wat zien de adviseurs als hun eigen rol en de rol van andere partijen in de verduurzaming van de melkveehouderij?
- Wat zijn kansen, belemmeringen en oplossingen voor verdere verduurzaming van de melkveehouderij?

1.3 Leeswijzer

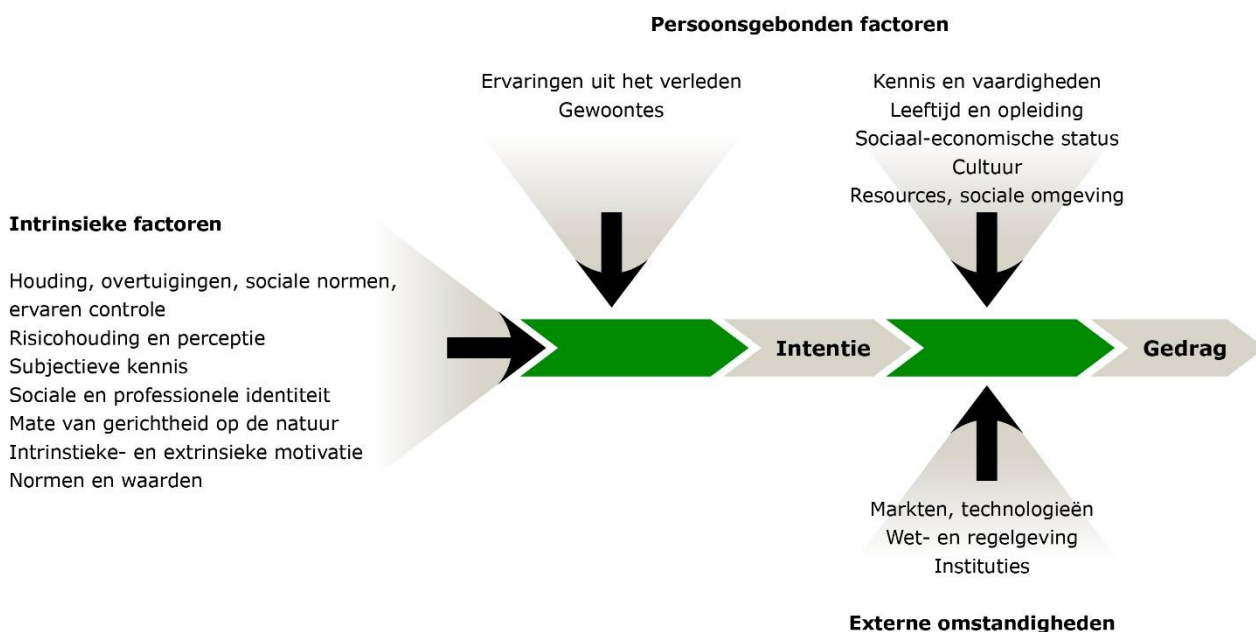
Voor het onderzoek onder adviseurs gebruiken we hetzelfde theoretisch kader als in het eerdergenoemde rapport over de melkveehouders (De Lauwere et al., 2023). Deze is nog een keer herhaald in paragraaf 2.1. Na de theoretische onderbouwing beschrijven we de onderzoeks aanpak (paragraaf 2.2). In dit rapport willen we adviseurs zo veel mogelijk zelf laten vertellen hoe zij denken over verduurzaming. Dit doen we door middel van hun uitspraken. Dit is terug te zien in de hoofdstukken 3 tot en met 6. In hoofdstuk 3 beschrijven we hoe adviseurs de toekomst van melkveehouderij zien in het kader van duurzaamheid. In hoofdstuk 4 komt naar voren hoe de adviseurs denken over de 7 duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen. Hoofdstuk 5 beschrijft de visie van de adviseurs over hun eigen rol en die van andere adviseurs en andere partijen met betrekking tot de verduurzaming van de melkveehouderij. Dit wordt gevolgd door een overzicht van kansen, belemmeringen en oplossingen en ook een advies van de adviseurs aan DZK in hoofdstuk 6. Hoofdstuk 7 bevat een uitgebreide samenvatting en een reflectie en aanbevelingen over wat adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij hebben gezegd. Wie niet voldoende tijd heeft om het hele rapport te lezen, kan hoofdstuk 3 tot en met 6 overslaan en direct naar hoofdstuk 7 gaan. Hierin worden alle bevindingen uit de interviews nog eens op een rijtje gezet.

2 Materiaal en methode

2.1 Theoretische onderbouwing

In het onderzoek wordt gebruikgemaakt van een integraal gedragsmodel (zie Figuur 2.1). In een dergelijk gedragsmodel staan zowel intrinsieke drijfveren om gedrag te veranderen centraal als externe omstandigheden en persoonsgebonden factoren die mede bepalen of een beoogd gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan (en mag) worden. Intrinsieke drijfveren zijn bijvoorbeeld de houding tegenover verduurzaming, gevoeligheid voor sociale druk, ervaren gedragscontrole en capaciteit (is er bijvoorbeeld voldoende kennis en geld om een bedrijf verder te verduurzamen?), en risicohouding en -perceptie (bijvoorbeeld, hoe risicovol zijn de maatregelen die melkveehouders willen en kunnen nemen om mijn bedrijf verder te verduurzamen). Externe condities zijn kenmerken van 'buitenaf' die buiten de invloedssfeer van de persoon zelf liggen zoals bijvoorbeeld wet- en regelgeving, markten, technologie en toegang tot of beschikbaarheid van nieuwe kennis. Ook adviseurs kunnen als 'externe factor' opgevat worden, omdat hun houding en adviezen omtrent verduurzaming in de melkveehouderij ook van invloed kunnen zijn op de beslissingen van melkveehouders. Maar ook de adviseurs zelf hebben uiteraard een mening over verduurzaming (houding), ervaren mogelijk sociale druk van hun omgeving (van andere adviseurs of melkveehouders bijvoorbeeld) en redeneren vanuit bepaalde normen en waarden. En ook zij hebben te maken met externe condities die buiten hun invloedssfeer liggen, zoals bijvoorbeeld wet- en regelgeving. Dit beïnvloedt ook hun handelen en wijze van adviseren over verduurzaming naar melkveehouders toe.

Hoewel het wel kort aan de orde komt, ligt in dit rapport wat minder nadruk op de motivatie van adviseurs (en andere intrinsieke factoren) om bij te dragen aan verduurzaming en melkveehouders erover te adviseren. Meer nadruk ligt er op het reflecteren op het 'duurzaamheidsgedrag' van melkveehouders en de externe omstandigheden waar zij mee te maken hebben. Deze externe omstandigheden zijn immers ook nauw verbonden met de externe omstandigheden waar adviseurs zelf mee te maken hebben. Om hun praktijk te kunnen voortzetten, hebben ze de melkveehouders immers hard nodig.

Figuur 2.1 Integraal gedragsmodel, gebaseerd op gedragstheorieën van Ajzen (1991), Fishbein en Ajzen (2010), Panter-Brick et al. (2006) en Ellis-Iversen et al., (2010) en Wilson en Dowlatabadi, (2007)
Bron: De Lauwere et al. (2023).

2.2 Onderzoeksaanpak

Om inzicht te krijgen in de percepties van adviseurs over de doelen die Duurzame Zuivelketen voor 2030 heeft gesteld, zijn 14 adviseurs geïnterviewd over de volgende onderwerpen (zie bijlage 1 voor de volledige vragenlijst):

- de toekomst van de melkveehouderij
- houding en overtuigingen ten aanzien van verduurzaming in de melkveehouderij
- positieve en negatieve gevolgen van verduurzaming
- mening over duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen
- de eigen rol in de verduurzaming in de melkveehouderij en die van melkveehouders en andere adviseurs
- de intrinsieke en extrinsieke motivatie van adviseurs en melkveehouders om over verduurzaming te adviseren/eraan bij te dragen.
- door adviseurs ervaren kansen en belemmeringen van verduurzaming in de melkveehouderij
- mogelijke oplossingen

Bij de vragen over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen werd aan de melkveehouders gevraagd een score te geven op een 7-puntsschaal, waarbij 1 de laagste score was (heel onbelangrijk), 4 de neutrale score en 7 de hoogste score (heel belangrijk). Aan de hand van de scores werd dan dieper ingegaan op deze onderwerpen.

De geïnterviewde adviseurs werden geworven via het netwerk van de betrokken onderzoekers en de contactgroep van Duurzame Zuivelketen. Uiteindelijk deden 14 adviseurs mee aan het onderzoek: 4 bankmedewerkers, 3 accountants, 2 dierenartsen en één vertegenwoordiger van de beroepsorganisatie voor dierenartsen in Nederland (KNMvD), 2 voerleveranciers en 2 zelfstandige adviseurs (zie tabel 2.1). De interviews duurden ongeveer anderhalf uur en vonden online plaats. De interviews werden opgenomen en getranscribeerd door een professioneel transcriptiebureau en verwerkt en geanalyseerd met het softwareprogramma Atlas TI. Alle geïnterviewde adviseurs gaven door middel van een ondertekend toestemmingsformulier goedkeuring voor het geanonimiseerd gebruiken van hun antwoorden voor dit onderzoek. Het transcriptiebureau had een geheimhoudingsverklaring ondertekend.

Tabel 2.1 Overzicht van geïnterviewde adviseurs

ID nummer	Type geïnterviewde
ID-01	Accountant
ID-02	Bankmedewerker
ID-03	Accountant
ID-04	Bankmedewerker
ID-05	Bankmedewerker
ID-06	Dierenarts
ID-07	Accountant
ID-08	Bankmedewerker
ID-09	Veevoertegenwoordiger
ID-10	Dierenarts
ID-11	Agrarisch bedrijfsadviseur
ID-12	Agrarisch bedrijfsadviseur
ID-13	Dierenarts
ID-14	Veevoertegenwoordiger

De interviews vonden plaats van mei tot augustus 2022. In deze periode trok de opgelopen maatschappelijke en politieke discussie omtrent het stikstofdossier veel aandacht. Dit kan de antwoorden van de geïnterviewde adviseurs beïnvloed hebben (tijdens de interviews met melkveehouders speelde deze discussie nog wat minder hoewel deze al wel in de lucht hing). De uitwerking van het stikstofbeleid met onder andere de bekende stikstofkaart die veel boze en verontruste boeren op de been bracht, werd gepresenteerd in

juni 2022.¹ In juli 2022 werd oud-minister Remkes gevraagd om als onafhankelijk gespreksleider bijeenkomsten te begeleiden tussen het kabinet en de agrarische sector, medeoverheden en andere belanghebbende organisaties. Het doel van die bijeenkomsten was de dialoog weer op gang te brengen waardoor een verstandhouding zou ontstaan waarin de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers centraal zou staan (Remkes, 2022). Het rapport Remkes werd in oktober 2022 gepubliceerd. Hoewel de interviews niet specifiek op de stikstofkwestie gericht waren – het ging immers om verduurzaming in allerlei facetten – kreeg dit onderwerp als vanzelf extra aandacht.

¹ <https://nos.nl/collectie/13901/artikel/2433688-stikstofkaart-leidt-tot-onrust-volgens-minister-slechts-vertretpunt>

3 Adviseurs over de melkveehouderij

3.1 Toekomst van de melkveehouderij

De adviseurs kijken verschillend naar de toekomst (ongeveer 10 tot 15 jaar vooruit) van de melkveehouderij, zeker in het kader van de stikstofcrisis en bijbehorende overheidsmaatregelen. De één denkt dat er niet direct zoveel zal veranderen, en dat veel dingen in eerste instantie gewoon op de huidige manier zullen doorgaan:

'Dus de komende 5 jaar gebeurt er denk ik niet zo heel veel. Er zullen wat boeren een draai richting het meer natuurinclusieve gaan maken. Maar er zullen ook heel veel zullen gewoon stug blijven zitten. [...] Als er zoveel gebeurt als op dit moment, dan is er maar één ding dat in het verleden altijd gewerkt heeft en dat is ervoor zorgen dat de stal ramvol met koeien zit [...] en produceren. Het klinkt heel bot, maar dat is wel wat in het verleden altijd gewerkt heeft.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Terwijl een andere adviseur, ook in het kader van de stikstofcrisis verwacht dat sommige melkveehouders zullen afhaken terwijl anderen mee kunnen in de transitie.

'Ik zie [de toekomst] altijd nog positief in, ondanks dat er echt heel veel op de sector afkomt. [...] Het zal ook zorgen dat een heel aantal ondernemers uiteindelijk de keuze maken om niet door te gaan in de sector. Maar de ondernemers die er echt vol voor gaan, daar voorzie ik eigenlijk best wel een goede toekomst. Dus daar heb ik nog steeds vertrouwen in. Nou betekent dat wel dat er gewoon een heel aantal dingen ook echt veranderd moeten worden. Wij hebben het intern altijd over de transitie die de melkveehouderij door moet en daar proberen we ook aan te werken om daar instrumenten voor te leveren of financiële instrumenten om die start te kunnen maken.' (ID-05 Bankmedewerker)

Een van de dingen die verandert, volgens weer een andere adviseur, is de grootte van de sector:

'Ik zie het een beetje voor me dat de komende 10 jaar het aantal koeien in Nederland terugloopt. Ik denk dat de stikstofplannen die morgen worden gepubliceerd toch aangeven dat er uiteindelijk minder dieren moeten komen, minder stikstofproductie. En hoeveel procent? Ik denk dat het best richting 20-30% kan gaan, is mijn inschatting. Minder dieren, koeien in Nederland.' (ID-03 Accountant)

Een adviseur (ID-08 Bankmedewerker) deelt deze mening over een kleinere melkveehouderijsector, maar benadrukt ook dat die in de toekomst nog steeds hoogwaardige producten levert, wellicht in kortere ketens, waarin meer wordt samengewerkt tussen boeren en er minder externe input nodig is. Toch denkt een andere adviseur niet dat we een grote biologische veehouderij sector krijgen:

'Aan de andere kant, je ziet het al een beetje schuiven in Brussel. Denk aan de Green Deal waarin de ambitie van 25% biologisch is opgesteld. Bij deze ambitie wordt, gezien de huidige ontwikkelingen, ook al wat meer vraagtekens gezet. En ik geloof zelf ook helemaal niet in 25% biologisch. Voor Nederland sowieso niet. Daar ben ik heel duidelijk in. Ik zie absoluut geen 25% biologische melkveehouderij in Nederland. Omdat de kostprijs relatief te hoog is ten opzichte van de melkprijs en omdat de grond in Nederland daarvoor veel te duur is.' (ID-03 Accountant)

Één van de adviseurs beschrijft een driedeling onder de melkveehouderij bedrijven in de toekomst.

'Als ik kijk naar de melkveehouderij, dan zie ik een hele duidelijke driedeling in die sector. Een categorie bedrijven die blijven schaal vergroten en focussen op specialisatie [...]. Schaalvergroting zullen ze dan ook meer gaan doen via een tweede locaties, omdat je vaak op de huidige locatie beperkingen ziet vanuit de vergunningenproblematiek. Nou, het stikstofdossier kennen we natuurlijk ook allemaal dat daar een grote rol in speelt. Dat is de eerste categorie. De tweede in die driedeling zijn bedrijven die optimaliseren en eigenlijk consolideren. Daar zie ik ook dat de bedrijven gaan zoeken naar nevenactiviteiten. Je ziet al dat 25% van de agrarische ondernemers een nevenactiviteit heeft. Die categorie bedrijven gaat niet voor schaalvergroting, maar die kijkt of ze naast hun bedrijf met 80 of met 100 koeien, nog een andere activiteit kunnen ontplooiën om toch een volwaardig gezinsinkomen uit het bedrijf te halen. En de derde stroom zijn de melkveehouders die hun bedrijf gaan staken. Dat is een proces dat gewoon doorgaat, dat er al jaren is. Dit gaat alleen maar door, want er is ook een vergrijzing in de melkveehouderij.' (ID-01 Accountant)

3.1.1 Schaalvergroting

Over de categorie schaalvergroting zegt een adviseur dat er de laatste jaren veel op schaalvergroting is ingezet, maar dat deze bedrijven het in de toekomst lastig zullen krijgen. Bijvoorbeeld als de melkprijs zakt, dan zijn vaak de arbeidskosten te hoog. Ook vindt deze adviseur (ID-04 Bankmedewerker) dat in Nederland eigenlijk geen plek is voor bedrijven van 500 of meer koeien. Volgens hem zijn gezinsbedrijven het sterkst. Een andere adviseur deelt deze visie:

'Over 10 jaar, zie ik een gestage groei van het aantal bedrijven, vooral gezinsbedrijven met 120 tot 150 koeien. En ik denk dat er voor de grote bedrijven geen kans is. Dat evenwicht is er gewoon niet meer. Ik denk dat het niet meer gewenst is dat je voer gaat aankopen en kunstmest en mest gaat afleveren. [...] ik zou wel graag willen dat er evenwicht komt tussen het voer en de mest, dat die bedrijven in balans zijn.' (ID-06 Dierenarts)

Een andere adviseur geeft aan dat veel mensen in het verleden ook niet gelukkiger van schaalvergroting zijn geworden:

'Heel veel mensen zijn niet per se veel gelukkiger waar ze nu zijn, dan wanneer ze iets minder intensief waren geweest. Dat zeggen veel mensen. Als je met 100 koeien hetzelfde inkomen kan verdienen als 180, waarom zou je dan voor die 180 kiezen? Er is een enkeling die heel graag groot wil worden en het een beetje als een soort sport ziet om het op die manier te doen, maar die anderen willen gewoon een goede dagbesteding en een zinvolle invulling van het leven en daar een inkomen uit halen.' (ID-13 Dierenarts)

Toch verwacht een andere adviseur (ID-03 Accountant) dat de schaalvergroting nog wel door zal gaan, maar dan wel alleen bedrijven die daarvoor 'op een goede plek zitten, waar dat kan. Denk bijvoorbeeld aan Friesland, Groningen. Daar zie ik schaalvergroting gewoon op dezelfde voet doorgaan'. Een andere adviseur denkt dat er door de vele uitdagingen waarmee de melkveehouderij wordt geconfronteerd, er vele bedrijven versneld zullen stoppen, want op zijn beurt weer schaalvergroting in de hand werkt door de vrijkomende landbouwgrond van stoppende bedrijven (ID-14 Veevoertegenwoordiger).

3.1.2 Natuur en neventak

Naast de schaalvergroting wordt er door de adviseurs gedacht dat er mogelijkheden zijn om meer te doen met de natuur op het boeren erf, of een tweede (neven)tak op het bedrijf starten. Maar wel altijd vanuit een stevige basis, namelijk melkveehouderij als uitgangspunt.

'Ik zie een categorie melkveehouders die meer met de natuur en dat soort zaken te maken heeft. Die ook in gebieden zitten met veel bos en natuur. Hier rondom Ommen bijvoorbeeld. Boeren zullen daarmee moeten omgaan. En daar ook een soort van verdienmodel op loslaten, dus met allerlei toegevoegde waarden, bijvoorbeeld in de melkstromen of in de hectaresubsidies. Ik denk ook dat er een categorie is die naast melkvee ook een andere tak heeft, en waarbij melkvee ook niet zozeer grootschaliger wordt, maar een verdienmodel is naast bijvoorbeeld zorg, camping en dat soort zaken.' (ID-03 Accountant)

'Ik hou melkveehouders wel voor dat ze altijd moeten blijven ontwikkelen richting een bepaalde visie voor de langere termijn. Het kan zijn is dat het meer naar het natuurinclusieve of dat soort dingen gaat. Ik ben iemand die dan zegt dat men alvast moet beginnen met experimenteren in die richting. Maar tussendoor moet er gewoon keihard geproduceerd worden.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

3.1.3 Stoppen

Over het aantal melkveehouders dat zal stoppen zijn de meningen verdeeld:

'Ik denk dat het eerste jaar [van de aangekondigde stikstofmaatregelen] nog niet veel verandert, maar er zijn best wel heel veel klanten die willen stoppen. Een aantal omdat ze geen opvolgers hebben, een aantal omdat ze het zat zijn, een aantal omdat het financieel moeilijk gaat.' (ID-07 Accountant).

De financiële gevolgen van de stikstofmaatregelen of andere duurzaamheidsmaatregelen zijn voor meer adviseurs een reden tot zorg:

'Waar ik me wel zorgen over maak is de grote middengroep, dat zijn over het algemeen toch ook ondernemers die financieel iets minder presteren. Die hebben ook niet de mogelijkheden om te verduurzamen. En ik maak me wel zorgen dat die categorie op een gegeven moment afhaakt en geen boer meer blijft. [...] Als je bedrijf geen goed verdienmodel heeft en je hebt niet de financiële middelen of de leencapaciteit om te verduurzamen, dan houdt het een keer op. Dan zak je wel af. Dan kom je op een gegeven moment in een spiraal terecht waar je niet meer uit komt.' (ID-08 Bankmedewerker)

Tegelijkertijd constateren sommige adviseurs dat de animo voor de stoppersregelingen nog niet erg groot is.

'De overheid heeft nu de knuppel in het hoenderhok gegooid [in verband met stikstofmaatregelen], en dat zorgt ervoor dat heel veel boeren in verzet gaan. Er zullen dus veel meer boeren uitgekocht of onteigend moeten worden als dat ze zelf van plan waren. Want ze wilden een positieve uitkoopregeling maken en daar hebben ze nog geen aanmeldingen voor. Dus iedereen gaat achterover zitten en wacht totdat de overheid ze komt onteigenen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Toch is het stoppen van melkveehouders niet per se een probleem, want dat is van alle tijden en soms ook beter voor de boer en zijn dieren.

'De oudere lui zeggen dat dit van alle tijden is. In de jaren tachtig werd er ook veel opgelegd. Toen dachten we ook dat de wereld te klein was. Als je ziet hoeveel het aantal boeren van toen tot nu is afgenomen. Ik denk dat zo'n slag nog een keer gaat plaatsvinden. Dus nog een keer een vermindering van het aantal veehouders. En om heel eerlijk te zijn, en dat is geen populaire mening hier, denk ik dat het goed is dat een x aantal boeren het schip ruimt. Beter voor de boer zelf. Of eigenlijk beter voor het dier zelf.' (ID-10 Dierenarts)

3.1.4 De jeugd heeft de toekomst

Een aantal adviseurs zien, ondanks de vele uitdagingen, toch dat er nog jongeren zijn met de ambitie om melkveehouder te worden.

'In het begin dacht ik er wat moeilijker over, dat er veel niet wat zouden willen of zouden stoppen. Maar wat ik merk is dat er toch een hele grote lichterding nog heel fanatiek in de toekomst staat.' (ID-10 Dierenarts)

'Er is ook een hele categorie die juist heel graag wel door wil. Ik geef ook les op een mbo-school en als je ziet hoe enthousiast sommige leerlingen zijn om toch nog boer te willen worden, terwijl ze misschien van oorsprong helemaal geen bedrijf hebben.' (ID-07 Accountant)

'Ik ben erg enthousiast over het ondernemerschap en de gedrevenheid van de melkveehouder in Nederland. Ik zie daar ook een jeugdige toekomst mee starten, die qua capaciteit en denkniveau verder is dan de vorige generatie. Die ontwikkelingen aankan en mee wil bewegen en verandert. We zijn volgens mij al een van de beste ter wereld, maar ik zie dat voor de toekomst ook helemaal goed komen.'
(ID-09 Veevoertegenwoordiger)

Toch is niet iedereen zo positief over de perspectieven voor jongere boeren, want moeten zij omgaan met onzekerheden over wet- en regelgeving en daaraan gekoppeld investeringen en het verdienmodel?

'Ik merk nu ook dat er veel jonge ondernemers zijn die zich afvragen of ze nog wel boer willen worden? Want ik kan vandaag wel investeren in een stal, of ik kan vandaag wel grond gaan kopen, maar op het moment dat ik investeer in een stal of ik koop grond, dan zit mijn financiering vol. Vervolgens komt er weer een nieuwe wetgeving, en dan heb ik geen ruimte meer. Dan moet ik wel aanpassen, want ik wil graag toekomstbestendig zijn. Dat maakt jongeren wel heel onzeker. Er zijn ook meerdere die afhaken. Ik ben bezig met drie ondernemers, waarvan één het moet nog overnemen en twee het net twee jaar geleden hebben overgenomen, die beiden denken dat ze ermee gaan stoppen.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

'Het enige waar ik me wel zorgen over maak is hoe je als jonge ondernemers het verdienmodel [goed] houdt om eten te blijven produceren?' (ID-08 Bankmedewerker)

3.2 Verduurzaming in de melkveehouderij

3.2.1 Definities van duurzaamheid

Duurzaamheid wordt door de adviseurs verschillend gedefinieerd. Er zijn verscheidene adviseurs die duidelijk zeggen dat ze het een containerbegrip vinden, waarbij een adviseur het als volgt formuleert:

'Kijk, het is een containerbegrip en de één maakt in z'n hoofd een afslag naar links en denkt aan het verdienmodel. En de ander maakt in zijn hoofd een afslag naar rechts richting dierenwelzijn. Weer een ander maakt 'm achterstevoren en denkt aan natuur, of weer een ander denkt aan biodiversiteit. Zo hebben we allemaal een beeld in ons hoofd van wat verduurzaming is.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

Over het algemeen zijn de adviseurs het er wel over eens dat het om de lange termijn gaat. Sommigen kijken naar de lange termijn op bedrijfsniveau, terwijl anderen het over de lange termijn hebben van de samenleving als geheel.

'[Duurzaamheid] is een containerbegrip, maar voor mij is het de melkveehouderij die houdbaar is voor de langere termijn. Dus voldoende draagvlak heeft in de maatschappij en de politiek, en ook meer rekening houdt met natuur, bodem, klimaat dan ze de afgelopen decennia hebben gedaan. En dierenwelzijn zou je daar ook nog bij kunnen noemen. Ik denk dat we daarin redelijk scoren ten opzichte van Europa.'
(ID-03 Accountant)

'Duurzaamheid is niet op korte termijn het meeste willen. Duurzaamheid is kijken naar de toekomst. Duurzaamheid is je focus. Want je vraagt mij ook hoe ik de toekomst van de landbouw zie de komende 10 en 15 jaar en dat vind ik al een eind vooruit. Ik stel dezelfde vraag aan mijn veehouders, elk jaar weer. Hoe ziet je plan eruit over 2 jaar, 5 jaar, 10 jaar?' (ID-10 Dierenarts)

'Op een manier produceren met een zo laag mogelijke milieubelasting zodat je het uiteindelijk, ook zo lang mogelijk volhoudt op deze wereld. Dus met een zo laag mogelijke footprint, zo laag mogelijke uitstoot. Er voor zorgen dat alles zo veel als mogelijk in balans blijft om uiteindelijk niet de wereld uit te putten waardoor volgende generaties een nog veel grotere uitdaging krijgen dan wij die hebben.'
(ID-05 Bankmedewerker)

'[Duurzaamheid] is ervoor zorgen dat je je manier van produceren nog minimaal 1.000 jaar door te zetten is. [...] Dat er geen einddatum aan een systeem hoeft te zitten.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Verduurzamen is misschien in één woord is rentmeesterschap. Dus het doorgeven van de aarde. Dus als een moeder van kinderen denk je dat je een tijdje hier op deze aarde rondloopt en na ons er nog meer zullen zijn, dus je wilt het doorgeven.' (ID-07 Accountant)

Uiteindelijk zeggen de meeste adviseurs dat duurzaamheid vooral gaat over het creëren van een balans, een evenwicht of harmonie. Dit wordt voornamelijk benaderd vanuit het perspectief van het melkveebedrijf, wat betekent dat de natuur en de maatschappij belangrijk zijn, maar ook dat het verdienmodel van de boer belangrijk is.

'Evenwicht tussen de koeien, tussen de veehouder, tussen de grond, tussen het ruwvoer, tussen de koeien en tussen de melkveehouder. Ik denk dat we daar een beetje naartoe moeten, dan komt die duurzaamheid ook wel vanzelf.' (ID-06 Dierenarts)

'Maar duurzaamheid is wel de balans tussen verschillende onderdelen. Dus het is de biodiversiteit, het is de natuur, het is de stikstof, het is ook een verdienmodel. Dus het is ook inkomen voor de boer. Dus in de hele keten duurzaam bezig zijn voor de langere termijn.' (ID-07 Accountant)

'Toekomstbestendig maken met de omgeving. Je hebt de natuur nodig. Je bent onderdeel van de natuur als boerenbedrijf. De natuur heeft jou nodig als ondernemer. En jij hebt de natuur nodig om je product eraf te halen. Dat is een wisselwerking. En daarnaast is je omgeving dan ook nog een ding, je sociale omgeving. Daar moet je ook in meegaan. Daar zit ook een ontwikkeling in. Dat zijn eigenlijk twee aspecten die bijten elkaar ook weleens een keer.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Verduurzamen is produceren in harmonie met je omgeving. En omgeving kun je natuurlijk heel ruim zien. Een omgeving is dan voor mij lucht, water, bodem, letterlijke je burens. [...] Als je die omgeving als het ware dan benoemt, dan voel je wel aan waar dat eigenlijk aan kan schorten. Als je zegt in harmonie met het water, dan weet je dat er niet te veel nitraat in mag zitten. [...] Of andere restproducten of wat dan ook. En harmonie met de lucht en over ammoniak en andere dingen. In harmonie leven met je burens betekent dat je niet te veel herrie maakt en niet te veel stinkt.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

3.2.2 Meningen over duurzaamheid

De meningen over duurzaamheid lopen wel wat meer uiteen. De ene adviseur staat er best positief tegen over en vindt dat de melkveehouderij goed bezig is of nog steeds veel mogelijkheden heeft. Een ander vindt duurzaamheid meer een gegeven waarmee melkveehouders om zullen moeten gaan en dus zich moeten blijven ontwikkelen. Geen enkele adviseur was ronduit negatief, alhoewel sommige wel kritisch waren op hoe ver men wil gaan.

'Ik ben er [duurzaamheid] eigenlijk best wel enthousiast over. Want er zijn heel veel stappen te nemen waarbij verduurzaming hand in hand gaat met een veel beter verdienmodel. Bij onze klanten zijn er al grote stappen gemaakt zoals minder krachtvoer voeren met dezelfde melkproductie, en betere gezondheid. Het laaghangende fruit, dat is bij heel veel bedrijven wel een beetje geplukt [...] Dus wat echt nog geld oplevert, dat is al wel voor een groot deel gedaan. Nu komen er dingen die als je verder wil verduurzamen geld gaan kosten. En dan moeten er partijen komen die dat gaan betalen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ja, positief. Omdat het richting geeft aan je management vanuit de kringloopwijzer. Je voelt gewoon dat als je als melkveehouder in de toekomst in de maatschappij wil passen, dus in die omgeving, dan moet je op deze kengetallen gewoon scoren.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'An sich goed. Je zult mee moeten in alle maatschappelijke ontwikkelingen als ondernemer. Dus daar hoort een stuk verduurzamen ook bij op dat moment en dat kan ook prima. Er zijn genoeg mogelijkheden voor iedere ondernemer om te verduurzamen als die dat wil.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Ik vind het niet zo heel snel irritant, als het maar praktisch toepasbaar is. Er zijn ook mensen die hebben verduurzaming als doel op zich gesteld en die zetten dat een beetje los van de dagelijkse praktijk. Dat vind ik wel moeilijk om mee om te gaan. Maar ik vind het een uitdaging en plezierig om iedere dag daarmee te werken op het moment dat je dat een praktische invulling geeft.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Ik vind dat het een heel belangrijk onderwerp is en wat je niet heel groot moet maken, maar wat je op bedrijfsniveau in de advisering juist heel klein moet maken. Dat je op specifieke onderdelen die bijdragen aan een duurzaam verdienmodel voor de boer, dat je daar aandacht aan moet besteden en met die melkveehouders samen moet kijken hoe ze het beter kunnen doen. En daar zitten natuurlijk heel veel onderdelen in als je het over duurzaamheid hebt. Maar ik zeg altijd, je moet het woord duurzaamheid helemaal niet gebruiken in gesprekken, want sommige ondernemers denken al, O, duurzaamheid, daar gaan we weer!' (ID-01 Accountant)

'Ik vind het soms wel wat doorslaan, dat is de ene kant. [...] Aan de andere kant zeg ik altijd wel tegen melkveehouders: "Je kunt ontwikkelingen die in gang zijn gezet ook niet tegenhouden." Dus ik trek ze daarin wel mee en ik ga de discussie aan. Als je melkveehouder wilt blijven, dan zul je mee moeten met de ontwikkelingen. [...] Maar je mag ook kritisch zijn. En persoonlijk ben ik ook weleens kritisch op de drammers die te hard willen.' (ID-03 Accountant)

3.2.3 Positieve gevolgen van verduurzaming

De positieve gevolgen van verduurzaming worden vaak vanuit bedrijfsperspectief benaderd. Men ziet de mogelijkheden voor minder input op het bedrijf en ook minder uitstoot. Dit kan gaan om bijvoorbeeld nitraat, ammoniak, maar ook energie.

'Boeren die maatregelen nemen om het bedrijf echt te verduurzamen, zoals minder uitstoot, minder ammoniakemissies, zonnepanelen, et cetera. [...] Dat vinden ze ook leuk, omdat ze zien waartoe ze een extra bijlage leveren. Dat kan zijn op het vlak van milieu. Dat kan zijn op het vlak van natuur, biodiversiteit. Dat kan zijn op het vlak van energiebesparing. Dat kan zijn op het economisch vlak, omdat je nu ziet dat de stroomnota's hoger zijn bij bedrijven die nog niks hebben gedaan [...]. Dat kan zijn op het vlak van veiligheid en andere thema's. Zo zijn er allerlei thema's. Weidegang kan je het ook over hebben? Dat vinden sommigen toch ook wel weer mooi, dat de koeien buiten lopen.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

'Dus je merkt dat ze minder afhankelijk worden van externe input en hetzelfde voor elkaar krijgen, daar krijgen veel melkveehouders energie van.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Dit resulteert ook vaak in positieve gevolgen voor de financiële situatie van de melkveehouders. Adviseurs zien positieve gevolgen voor het verdienmodel.

'Verdienmodel, sowieso. Dat is wel een drijfveer nummer 1 bij ondernemers.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Misschien zit ik er soms weleens te positief in hoor, op het gebied van duurzaamheid, want ik denk dat het gewoon heel veel goede dingen in zich heeft. En dan denk ik dat het op langere termijn financieel ook gewoon beter gaat.' (ID-01 Accountant)

'Nou, wat mij opvalt is dat duurzame ondernemers ook over het algemeen de beste financiële paragraaf hebben. Ondernemers die een rendabel bedrijf hebben, die krijgen natuurlijk allemaal fiscale voordelen als ze ook verduurzamen, zo is het in Nederland ook geregeld, maar we zien gewoon ondernemers die stappen zetten op duurzaamheid dat die over het algemeen ook financieel beter presteren. En dan kun je zeggen: dat waren bedrijven die fiscaal gedreven die investeringen gedaan hebben, maar je kunt ook zeggen dat die bedrijven die gewoon duurzamer zijn ook beter presteren. Dus het is wel een beetje het kip-en-ei-verhaal, maar goed, wil je toekomstproof zijn als bedrijf, dan moet je gewoon ook in de duurzaamheid meters maken.' (ID-05 Bankmedewerker)

Een ander positief gevolg is dat het maatschappelijk draagvlak voor de melkveehouderijsector groter wordt. Dit kan ook bijdragen aan wat meer perspectief, invloed op de politiek en uiteindelijk ook een beter verdienmodel als er betaald wordt voor de verduurzaming.

'Ik denk dat een stuk draagvlak in de maatschappij een hele belangrijke is en dat de sector ook bijdraagt aan de doelstellingen die we natuurlijk geformuleerd hebben met elkaar. Er liggen gewoon keiharde doelstellingen op die thema's [klimaat, stikstof] en daar moet de sector ook een bijdrage aan leveren. En als je die bewijslast hebt en je laat zien dat de sector hier echt op een heel positieve manier aan bijdraagt, dan creëer je ook een stuk draagvlak in de maatschappij. Want dat zijn we een beetje verloren in Nederland natuurlijk. Dat is eigenlijk heel jammer want de sector doet ook heel veel ontzettend goede dingen op dit gebied.' (ID-01 Accountant)

'Ik denk uiteindelijk ook meer waardering van de maatschappij en de politiek voor de manier waarop we produceren. Dat zie ik ook terug in de melkprijs. Dus als het dan ook nog betaald wordt, dan is het helemaal mooi.' (ID-03 Accountant)

'Dus het imago is belangrijk, maar ook een stukje benchmarken. Ik denk dat dat ook heel belangrijk is en vooral om de politiek te beïnvloeden of de goede kant op te sturen.' (ID-06 Dierenarts)

'Dus dat het perspectief voor de melkveehouderij voldoende in beeld blijft, ook bij de consument en de overheid, en dat daarmee ook betaald wordt voor voedsel. Dus op het moment dat je zegt dat je minder gebruikt, maar als je het gebruikt dat je er dan ook voor betaalt, dan zou het bijdragen aan het positiever verdienmodel.' (ID-07 Accountant)

Verbeterd dierenwelzijn is ook iets wat door een aantal adviseurs als een positief gevolg wordt benoemd.

'Het moment dat het dier gezond is, dat het dier zich happy voelt, goed voelt, levert dat automatisch economische winst op. Dat zijn de positieve gevolgen.' (ID-10 Dierenarts)

'Ik denk dat dat een positief gevolg kan zijn als je goed op dierenwelzijn insteekt. Bijvoorbeeld, weidegang, maar ook de gemiddelde levensduur van de melkkoeien, het verlagen van rundersterfte, verlagen van kalversterfte, tankmelk hetzelfde melkgetal. Dat geeft ook iets aan over de uiergezondheid van dieren.' (ID-01 Accountant)

Een adviseur vat de positieve gevolgen samen met het woord 'zuinig'.

'We moeten denk ik zuinig zijn op de wereld om ons heen en iedereen moet proberen daar zo verantwoordelijk mogelijk mee om te gaan, ieder vanuit zijn eigen invalshoek. Ja, en voor een melkveehouder zie ik dat wel heel veel in het proces van voer naar melk. Dat is echt wel core business.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

3.2.4 Negatieve gevolgen van verduurzaming

Hoewel er bij de positieve gevolgen genoemd werd dat er (op langere termijn) ook een goed verdienmodel kan zijn, blijkt dat er onder de meeste geïnterviewde adviseurs toch veel zorgen zijn over de investeringen die melkveehouder moeten doen om te verduurzamen, en dat dit uiteindelijk kostprijsverhogend zal zijn. Zo zeggen verscheidene adviseurs het volgende:

'Negatieve gevolgen kunnen er zeker op financieel gebied zijn. Als een ondernemer vandaag de dag een forse investering doet om bijvoorbeeld zijn stikstof uitstoot te verlagen, dan heeft dat direct financiële consequenties. Zeker op de korte termijn, want dat betekent niet dat je morgen gelijk meer voor je melk krijgt als je zo'n investering doet, dus dat je opbrengst of je verdienvermogen beter wordt. Nee, dat wordt vaak slechter, want die investering moet wel betaald worden en gefinancierd worden.' (ID-01 Accountant)

'Ik denk toch wel als eerste aan kostprijsverhoging. De investeringen in bijvoorbeeld emissiearme stallen, emissiearme vloeren [...] dat vind ik dan typisch een voorbeeld van een enorme kostprijsverhoging met een dure vloer en uiteindelijk blijkt het in de ammoniakemissie veel te weinig bij te dragen. Het wordt nu ook bevestigd bij de rechter en door onderzoek. Dat vind ik gewoon zonde. Dan denk ik dat we op verkeerde paarden wedden, dan doen we dingen niet goed.' (ID-03 Accountant)

'De zorg om het verdienmodel. Dus dat het inkomen onder druk komt te staan. En dat weerhoudt heel veel melkveehouders denk ik ook om een bepaalde keuze te maken.' (ID-07 Accountant)

'Negatief, ik weet niet. Dat is niet altijd zo. Maar er zitten aspecten in die kostenverhogend zijn. Dus dat betekent dat zeker op korte termijn kan het weleens het verdienmodel onder druk zetten. Dat dreigt wel hier en daar. Als bijvoorbeeld ammoniak heel hard aangepakt wordt en laten we dan even van het positieve uitgaan dat er geen koeien uit moeten, dus dat je met zo'n stalaanpassing aan de gang moet, ja, dan ben je weer een paar ton kwijt. En daarom zitten wij er al jaren bovenop dat we in ieder geval dat management goed tussen de oren krijgen. Want management kost geen geld. Dan ga je behoorlijk naar beneden en soms kan het zelfs geld opleveren. Dat moeten eigenlijk alle boeren allang tussen de oren hebben.'
(ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Je merkt dat er risico's aan bepaalde elementen van verduurzaming zitten. En dat maakt je soms wat minder zeker. Je wordt daardoor wat kwetsbaarder doordat je bepaalde keuzes maakt. En dat is weleens een beetje wat boeren tegenhoudt om bepaalde risico's te nemen. Uiteindelijk is het verdienmodel altijd een vraag vooraf bij het verduurzamen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur).

Een paar andere adviseurs vinden dat het eigenlijk wel mee valt met de negatieve gevolgen (afgezien van de financiële kant). Eén adviseur ziet zelfs geen negatieve gevolgen.

'Ik denk dat dat op zich wel meevalt, wat die andere negatieve gevolgen kunnen zijn. Als je het maar goed inzet en je op alle factoren kunt sturen. Dat kan het ook weleens helemaal verkeerd gaan natuurlijk, want het ene kan ook impact op het andere hebben, hè? Dat kan wel een negatief gevolg trouwens zijn. Als je nou 100% gaat sturen op CO₂ en je houdt stikstof bijvoorbeeld niet in de gaten, wat gebeurt daar dan? Misschien hol je daar wel drie keer zo hard achteruit als dat je met CO₂ wint, en wat betekent dat dan voor de rentabiliteit van jouw bedrijf? Dat zou een negatief gevolg kunnen hebben natuurlijk, dus je moet wel integraal naar je bedrijfsvoering blijven kijken als ondernemer.' (ID-01 Accountant)

'Ja, ik denk dat de kosten dan heel erg bij de boer komen te liggen of bij de producent van iets. Het wordt je een beetje gevraagd, doe dit nou maar gewoon. En dat is het denk ik wel. Voor de rest zie ik er eigenlijk niet heel veel negatieve dingen in.' (ID-13 Dierenarts)

'[Negatieve gevolgen] zijn er niet heel veel vind ik eigenlijk. Nee, ik kan eigenlijk niet eens bedenken wat nou een negatief gevolg is.' (ID-08 Bankmedewerker)

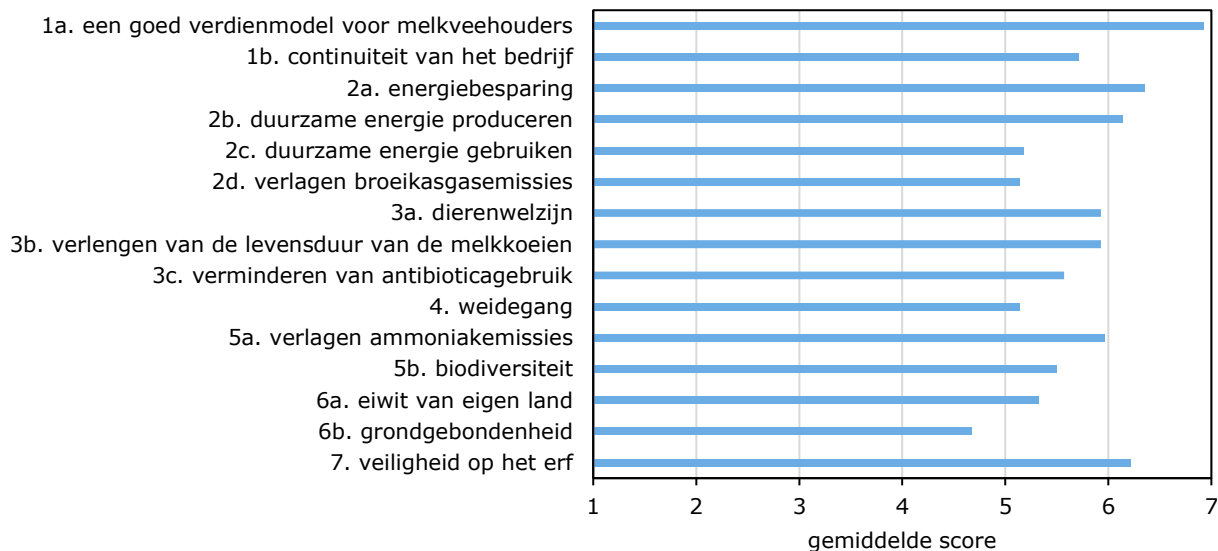
4 Hoe denken adviseurs over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen?

Tijdens de interviews werd aan de adviseurs gevraagd hoe ze tegenover de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen stonden. Duurzame Zuivelketen heeft al in 2012 een aantal doelen gesteld om de Nederlandse melkveehouderij te verduurzamen. Deze doelen vielen onder de vier hoofdthema's klimaat en energie, diergezondheid en dierenwelzijn, weidegang en biodiversiteit en milieu. In 2019 zijn deze doelen en thema's geactualiseerd en zijn drie thema's en doelen toegevoegd voor 2030. Dit heeft de onderstaande verdeling in hoofdthema's en subthema's opgeleverd (Doornewaard et al., 2022):

1. Verdienmodellen
 - a. Verdienmodellen
 - b. bedrijfscontinuïteit
2. Klimaat
 - c. Energiebesparing
 - d. Duurzame energie produceren
 - e. Duurzame energie gebruiken
 - f. Verlagen van broeikasgasemissies
3. Diergezondheid en dierenwelzijn:
 - g. Dierenwelzijn
 - h. Verlengen van de levensduur van de koeien
 - i. Verlagen van het antibioticumgebruik
4. Weidegang
5. Biodiversiteit:
 - j. Verlagen van ammoniakemissies
 - k. Verbeteren biodiversiteit
6. Grondgebondenheid:
 - l. Eiwit van eigen land (minstens 65%)
 - m. Meer grondgebondenheid
7. Veiligheid op het erf

Eerst werd de adviseurs gevraagd op een 7 puntschaal aan te geven hoe belangrijk zij de verschillende thema's vonden. In figuur 4.1 is te zien dat de adviseurs de volgende 3 onderwerpen het belangrijkste vonden: een goed verdienmodel voor melkveehouders, energiebesparing, en veiligheid op het erf. Het minst belangrijk vonden zij weidegang, verlagen broeikasgasemissies, grondgebondenheid (zie bijlage 2 voor de bijbehorende getallen).

Nadat de adviseurs scores hadden gegeven voor de verschillende thema's werd hen gevraagd uit te leggen waarom ze een bepaalde score gaven. Ook door het hele interview heen, kwamen diverse thema's meerdere keren terug. Hieronder leggen we uit hoe de geïnterviewde adviseurs over de diverse thema's denken.

Figuur 4.1 Gemiddelde scores van adviseurs op de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen. Scores zijn op een 7-punt schaal: 1=zeer onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4= neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7= zeer belangrijk.

4.1 Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit

4.1.1 Verdienmodel

Tijdens de interviews noemden de adviseurs het verdienmodel het vaakst, 108 keer. Het thema verdienmodel kreeg van hen ook de hoogste score: een 6,9 op een schaal van 7. Ze gaven aan dat het verdienmodel belangrijk is om het bedrijf voort te kunnen zetten, maar ze noemden het verdienmodel ook regelmatig als het in het interview ging over de positieve of negatieve gevolgen van duurzaamheid.

In het algemeen zeiden de adviseurs dat het niet mogelijk is om te verduurzamen als er geen goed verdienmodel tegenover staat:

'Die [het verdienmodel] zet ik in het kader van duurzaamheid natuurlijk met stip bovenaan, want dat is het centrale thema dat ik altijd hanteer. Het moet een duurzaam verdienmodel zijn, want als je dat niet vindt met elkaar, dan kun je wel zeggen dat de melkveehouder heel duurzaam boert, maar zolang er geen verdienmodel achter zit, dan blijf je ook geen boer. Dus dan houdt het bedrijf ook op te bestaan.'
(ID-01 Accountant)

'De bekende uitspraak "Je kunt niet groen doen als je rood staat", daar ben ik het helemaal mee eens. Er zal een verdienmodel moeten zijn wil je ook verduurzaming in gang zetten. Als er niet verdiend wordt, wordt er niet in verduurzaming geïnvesteerd. Er moet een verdienmodel achter zitten.' (ID-03 Accountant)

'Er moet nu voor minder geld meer verduurzaamd worden. Dat zijn dingen die niet zo heel erg goed in de portemonnee van de melkveehouder passen. Dit jaar kunnen de meesten het betalen, maar als de melkprijs een keer naar beneden gaat, dan kunnen ze het niet meer betalen. [...] En op het moment dat de melk te duur wordt door onze verduurzaming, dan gaat de supermarkt het wel uit het buitenland halen.'
(ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik denk dat heel veel melkveehouders meer willen [op het gebied van duurzaamheid, red.] dan menigeen denkt. Het financiële plaatje is wel een dingetje. Het verdienmodel is wel een hele belangrijke reden waarom mensen bepaalde dingen niet doen.' (ID-07 Accountant)

Als ze het verdienmodel noemden in combinatie met de positieve gevolgen voor duurzaamheid, benadrukten ze dat ondernemers die werken aan verduurzaming ook vaak een beter verdienmodel hebben (zie ook paragraaf 3.2.3). Verduurzaming en een goed verdienmodel gaan dus hand in hand:

'Ondernemers die duurzamer werken of verduurzamen hebben ook een beter verdienmodel. Die presteren gemiddeld beter dan iemand die dat niet doet. [...] Je merkt dat ondernemers die vergroenen over het algemeen een beter verdienmodel hebben dan iemand die het niet doet.' (ID-08 Bankmedewerker)

En als ze het verdienmodel noemden in combinatie met de negatieve gevolgen voor duurzaamheid (zie ook paragraaf 3.2.4), zeiden ze bijvoorbeeld dat grote bedrijven het moeilijk zullen krijgen of dat melkveehouders juist steeds meer koeien gaan melken om maar voldoende geld te verdienen (schaalvergroting). Ook noemden ze dat de kostprijs bijvoorbeeld door de stikstofdiscussie sterk onder druk staat en dat er dus wel een vergoeding tegenover moet staan als boeren maatregelen nemen om te verduurzamen. Ook stipte een adviseur het belang van vakmanschap aan. Niet iedere ondernemers is er geschikt voor om een boerderijwinkel te beginnen of zelf zuivelproducten zoals kaas te produceren:

'Het verdienmodel is ook een knelpunt. Alle verduurzamingsslagen moeten vergoed worden. De laatste tijd zie je dat melkveehouders steeds meer koeien gaan melken om genoeg te verdienen. De rek is eruit.' (ID-02 Bankmedewerker)

'We moeten extensiveren en daar moet uiteindelijk een goed verdienmodel uit naar voren komen. Maar dat is best wel lastig. Als je het gaat hebben over een verdienmodel door verbreding, bijvoorbeeld met een boerderijwinkel of door zelf zuivel te produceren [...]. Niet elke ondernemer is daar geschikt voor want dat vraagt ook nog wel wat van het ondernemerschap. Dus er wordt wel makkelijk over gesproken, maar zo eenvoudig is het niet.' (ID-05 Bankmedewerker)

Er zijn ook adviseurs die het verdienmodel niet het belangrijkste vinden. Verduurzamen is belangrijk en doelen moeten gehaald worden, ook als dat niet direct geld oplevert:

'Het is belangrijk, maar het mag niet het belangrijkste zijn. Ze maken gebruik van levende dieren. Ze maken gebruik van de natuur. Maar ze maken ook een heel groot onderdeel uit van de samenleving. Dat beseft zouden zij ook moeten hebben en anderen dus ook. Dus ja, het is belangrijk dat zij goed verdienen, maar zij moeten niet zien dat dit alleen maar verdienen is, maar dat dit ook nog een groot onderdeel is van onze hele structuur die we hier hebben in het land.' (ID-10 Dierenarts)

'Als ondernemers een extra inspanning doen of andere vloertypes leggen en daarmee ruimte creëren voor verdere uitbreiding, wat uiteindelijk weer saldo oplevert, dan doet men dat. Dus het is toch wel heel vaak de rekenmachine die daarin leidend is. Dat is misschien de gedachtegang tot nu toe geweest, maar niet alle zaken die de verduurzaming bevorderen zullen uiteindelijk economisch rendabel zijn. Daar staan we eigenlijk wel wat voor een kantelpunt: hoe krijgen we de ondernemers bereid om te verduurzamen zonder dat het hun direct in saldo of uiteindelijke marge wat oplevert, terwijl we als sector wel weten dat we bepaalde stappen moeten zetten en dat er bepaalde doelen vastgelegd zijn waar we uiteindelijk in 2030 of 2050 aan moeten voldoen?' (ID-05 Bankmedewerker)

De rol van de consument werd ook een aantal keren genoemd bij het bespreken van het verdienmodel. Zij moeten bereid zijn meer te betalen voor duurzamere producten. Hoge inflatie o.a. door hoge energiekosten maken dit niet makkelijk:

'We hebben het gehad over het verdienmodel, maar dat heeft ook te maken met consumentengedrag. Dus de vraag is wel hoe het in de toekomst gaat qua betaalkracht. Krijg je een recessie? En hoe gaat het dan? Dat is wel een punt van zorg. [...] Als de consument meer vraag zou hebben naar biologische producten krijg je een totaal andere productiemarkt. Het is wel vraag en aanbod, dus waar produceer je voor? En wat is dan die vraag vanuit de consument die dat dan betaalt? Het gaat niet om de Nederlander die iets vindt, maar om de consument die iets betaalt.' (ID-07 Accountant)

'Ik hoop dat het verdienmodel ook centraal blijft staan. Dus dat het perspectief voor de melkveehouderij voldoende in beeld blijft, ook bij de consument en de overheid en dat er daarmee ook betaald wordt voor voedsel. Dus op het moment dat je minder gebruikt, maar er meer voor betaalt als je het gebruikt, dan zou dat bijdragen aan het positievere verdienmodel. Alleen is de vraag wel om welke categorie [consumenten] het dan gaat. Dus op het moment dat er een enorme inflatie is en je krijgt recessie en mensen hebben gewoon geen geld, dan is natuurlijk wel de vraag [wat er gaat gebeuren]. Mensen zouden misschien wel willen, en soms weten ze ook niet beter, maar uiteindelijk is de Nederlander best wel een goedkope koopjesjager in de supermarkt. Dus daar zit wel een tegenstelling in.' (ID-07 Accountant)

Ook de regio waar een melkveehouder zijn bedrijf heeft, speelt een rol volgens een aantal geïnterviewde adviseurs. Iedere regio brengt zijn eigen uitdagingen mee:

'Dat [het aanspreken van bepaalde groepen consumenten] is natuurlijk ook weer heel erg afhankelijk van de regio waar je zit. Mijn regio is Groningen en Drenthe. Je zit natuurlijk iets verder van de Randstad af, dus als jij een bedrijf hebt om je producten lokaal te vermarkten, dan is dat niet super hier. Je hebt vaak toch heel grote volumes met name in de melkveehouderij. Om dat in onze regio een-op-een te vermarkten [...]. Dat zijn er maar een paar die dat kunnen of die dat deels kunnen. Dus je produceert eigenlijk een beetje voor de bulkmarkt. Daar komt het op neer. En daar kun je natuurlijk wel nuances aanbrengen, maar je produceert toch voornamelijk voor die bulkmarkt.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Zit je in de veenweidegebieden, dan is dat weer een ander vraagstuk, dan wanneer je bijvoorbeeld tegen de Veluwe aan zit. Daar krijg je weer een hele andere uitdaging. Ik zeg altijd tegen melkhouders: "Vroeger keken we altijd naar de ander en als we dat tegenwoordig doen, worden we heel onzeker, want de ene melkveehouder gaat linksaf en kiest voor een andere route erbij, in werkzaamheden of in een verdienmodel. En de ander gaat gewoon versneld door een schaalvergroting." Maar, als jij in een gebied zit waar schaalvergroting eigenlijk niet kan, maar je wil het wel? Ja, dan moet je je wel afvragen of jij op het goeie plekje zit.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

4.1.2 Bedrijfscontinuïteit

In de gesprekken is 19 keer iets gezegd over bedrijfscontinuïteit. De gemiddelde score die de geïnterviewde adviseurs ervoor geven is 5,71, dus ergens tussen enigszins belangrijk en belangrijk in. Over het algemeen vonden de geïnterviewde adviseurs dat continuïteit belangrijk is voor melkveehouders die willen blijven. Het is niet erg als bedrijven verdwijnen zolang de bedrijven die door willen maar door kunnen gaan:

'Dat [bedrijven stoppen] hoeft helemaal niet erg te zijn, want ik denk ook dat een aantal ondernemers nu wel weer zit te wachten op een goede opkoopregeling. We zien gewoon jaarlijks in de melkveehouderij dat 3-4% gemiddeld genomen staakt. En waarom zou dat de komende 10 of 15 jaar anders zijn? Dat is niet onze verwachting. Die ontwikkeling gaat gewoon door en dat is niet erg, maar er moet wel voldoende perspectief overblijven voor de ondernemers die ook echt door willen. Dus ja, continuïteitsperspectief is belangrijk, maar hoeft niet voor alle ondernemers.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Ik vind het moeilijk om er een cijfer aan te plakken [aan bedrijfscontinuïteit]. Ik zie wel [...] dat er hele groepen zijn die geen opvolger hebben, terwijl ze wel kinderen hebben die het zouden kunnen doen. Maar die willen het niet doen. En als je niet geboren bent [op een boerderij] en je zou er wel geschikt voor zijn, dan is het heel moeilijk om echt een bedrijf over te gaan nemen of te runnen of wat dan ook. [...] Maar ik denk ook wel dat als er een natuurlijk verloop is, dat er bepaalde bedrijven verdwijnen. En als je dan kijkt naar die krimp van de veestapel, laat het dan maar gewoon via die manier gebeuren. [...] Niet per se à la minute. Natuurlijk: wij verdienen ons geld in de sector. In die zin is het ook onze sector, en als er minder boeren zijn dan hebben wij ook geen werk, maar dat vind ik dan te kortzichtig om puur het eigenbelang ervan in te zien. [...] Als er dingen verdwijnen en mensen willen geen boer meer zijn, dan is het maar zo. Maar ik zou het wel jammer vinden dat het niet meer zou kunnen in Nederland.' (ID-13 Dierenarts)

'Je kunt natuurlijk iets niet in stand houden omdat je de zevende generatie bent. [...] De emotie snap ik wel, maar continuïteit is geen doel op zich. Maar als er een goed verdienmodel inzit en het kan goed overgenomen of goed verkocht worden. [...] Maar dat het generaties lang altijd maar door moet blijven gaan, dat vind ik ook economisch gezien eigenlijk wel een beetje vreemd.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik vind niet dat alle personen boer zouden moeten kunnen blijven, want er zijn mensen die beter jongvee kunnen gaan opfokken, want dan hebben de koeien het minder zwaar. [...] Maar uiteindelijk vind ik dat het op iedere plek waar een boerderij bedreven wordt dit mogelijk moet kunnen blijven. Al was het maar in aangepaste vorm. Maar het simpelweg wegstrepen dat kun je in principe niet doen.' (ID12)

Eén adviseur uitte ook zorgen over de bedrijfscontinuïteit omdat de sector lijkt te vergrijzen:

'Ik denk dat er een uitdaging ligt binnen de melkveehouderij qua sector. Als je kijkt wat de gemiddelde leeftijd is, dan ligt dat toch wel richting de 55. [...] Dat vind ik wel zorgelijk, dus continuïteit vind ik echt heel belangrijk.' (ID-04 Bankmedewerker)

4.2 Naar een klimaatneutrale melkveehouderij in 2030

4.2.1 Energiebesparing

Tijdens de interviews kwam het thema energiebesparing 14 keer voorbij. De geïnterviewde adviseurs gaven er gemiddeld een 6,36 voor, dus een behoorlijk hoge score (tussen belangrijk en zeer belangrijk in). Ze gaven aan dat ze het belangrijk vonden en dat er meer aandacht voor zou moeten zijn. Ook noemden een aantal adviseurs dat energiebesparing altijd vooraf zou moeten gaan aan het zelf opwekken van energie:

'Aan het produceren van duurzame energie gaat nog een ding vooraf en dat is proberen zo zuinig mogelijk met energie om te gaan. Want heel veel mensen zetten de focus op het produceren van duurzame energie en dan hebben ze de kraan wijd open staan. Ik vind dat dat wel in de juiste volgorde moet en je kunt volgens mij beter eerst investeringen doen om te proberen dat je niet zoveel energie nodig hebt en dan kun je na gaan denken of je, wat je nodig hebt, ook zelf kunt produceren.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Wil je [energie]neutraal worden, dan moet je daar [met energiebesparing] ook als eerste mee aan de gang. Dat is voor mij privé ook zo. Je kan ook zeggen dat je nog 10 panelen meer neemt, maar je moet eerst zorgen dat je aan je minimumverbruik zit.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Dat vind ik wel een hele belangrijke, want de energie die je bespaart hoeft je helemaal niet op te wekken. Dat is ook zeker zo. Daar wordt wel eens aan voorbijgegaan, maar ik weet niet of dat per se een sectorprobleem is. Misschien is het een menselijk ding dat je het licht aan laat staan of trekkers stationair laat draaien of die auto maar laat draaien ... Ik zet weleens sleuteltjes om.' (ID-13 Dierenarts)

'Dat [energiebesparing] is de kortste klap voor een ondernemer. Dat levert direct geld op en de investeringen zijn verhoudingsgewijs laag.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Gebruik technologie als die er is. Dus geen tl-verlichting meer maar ledverlichting bijvoorbeeld. Dat zijn simpele ingrepen, maar daar kun je prima aan meedoen. Dat zijn ook de kosten niet. Sterker nog, de lichtopbrengst zorgt weer voor meer voeractiviteit, meer inkomen en meer welzijn. Dus het werkt vaak aan alle kanten goed.' (ID-10 Dierenarts)

'Daar mag best nog wel meer aandacht voor komen. In feite heb je boven de 50 KW een energiebesparingsplicht. Dat is wettelijk zo geregeld. [...] Maar daar wordt eigenlijk niet echt op gehandhaafd of echt op gekeken en een paar jaar geleden heeft de overheid daar weer even extra aandacht voor gevraagd, maar dat is nog wel een item dat vaker naar voren mag komen.' (ID-01 Accountant)

4.2.2 Duurzame energie gebruiken

Het thema duurzame energie werd 16 keer genoemd in de interviews. De geïnterviewde adviseurs scoorden er gemiddeld een 5,18 op, dus 'slechts' enigszins positief (score 5 = enigszins belangrijk). De meningen van de adviseurs over het gebruiken van duurzame energie liepen ook uiteen. Sommigen vonden duurzame energie gebruiken belangrijk, zeker als deze zelf opgewekt wordt.

'Duurzame energie gebruiken? Zoveel als dat kan. Als het er is, waarom niet? Windmolens, zonne-energie, zonneboilers, aardwarmte.' (ID-10 Dierenarts)

Anderen vonden het onzin. Want hoe duurzaam is groene stroom nu werkelijk?

'Dat vind ik verschrikkelijk, groene stroom. Dat is zo'n hypocriet gedoe, dat is echt een papieren tijger. Zulke dingen vind ik echt verschrikkelijk.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Dat [duurzame energie gebruiken] vind ik minder belangrijk dan het opwekken en het produceren van duurzame energie voor melkveebedrijven. Ik zie er ook niet zo'n economisch voordeel in. Ik ben econoom, en grijze stroom kost volgens mij niet meer dan groene stroom, moeten we daar prijsdifferentiatie hebben?' (ID-03 Accountant)

'De vraag is hoe duurzaam de energie die geproduceerd wordt is? Hoe heb je daar grip op? Waar komt die energie vandaan? Dus ik kan de bron niet altijd duiden. Als wij groene energie importeren uit Noorwegen bijvoorbeeld, is het de vraag hoe groen die energie daar is. [...] Dat vind ik een beetje verschuiving van de problematiek naar ergens anders.' (ID-08 Bankmedewerker)

4.2.3 Duurzame energie produceren

Tijdens de interviews kwam het thema duurzame energie produceren 24 keer aan de orde. De geïnterviewde adviseurs gaven er een gemiddelde score aan van 6,14, dus een score tussen belangrijk en zeer belangrijk in. De meeste van hen zien veel in zonnepanelen en eventueel kleine windmolentjes om bedrijven energieneutraal te maken. Het draagt bij aan het verdienmodel van de melkveehouders en maakt hen minder afhankelijk van olie en gas.

'Als je op dit moment rekent, kunnen zonnepanelen voor de boer economisch gezien heel snel uit. Ik ben er wel voor om zo veel mogelijk zelf op te wekken. Ik denk absoluut dat dat toekomst heeft. Minder afhankelijkheid van olie en gas en meer zelf produceren. Dat vind ik een zeer belangrijk thema.' (ID-03 Accountant)

'Dat zie ik als hetzelfde [duurzame energie gebruiken of duurzame energie produceren.] Of je nu zonnepanelen op je eigen dak hebt liggen of dat ze ergens in de buurt liggen of dat je de stroom van een windmolen ergens anders vandaan haalt. [...] Maar ik denk dat een melkveebedrijf dusdanige hoeveelheden, capaciteiten en mogelijkheden heeft. Ik denk dat een melkveehouder zelf moet proberen het in eigen hand te houden. [...] Als ik zie hoe rendabel de zonne-energie nu is, dan praat je over een terugverdientijd voor eigen gebruik van 4/5 jaar of minder. Als je er een beetje geld voor opzij kan leggen, dan moet je dat gewoon gelijk vandaag nog doen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Als maatschappij gaan we naar zonne-, wind- en groene energie. Daar moeten we als sector helemaal in mee, 100%.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Heel veel ondernemers doen het al. Je ziet al op heel veel melkveebedrijven zonnepanelen liggen. Op steeds meer melkveebedrijven zie je een kleine windmolen komen. Je ziet het in de elektrificering van het machinepark, dus heel veel ondernemers zijn hier al mee bezig. [...] Het vindt al plaats in de melkveehouderij.' (ID-01 Accountant)

'Kijk, die zonnepanelen zijn denk ik de simpelste oplossing om daarmee een uithangbord voor verduurzaming te zijn, omdat het redelijk simpel te calculeren is. Je zet er een windmolentje en je hebt zon voor overdag. Dat levert ook direct geld op en is redelijk simpel te financieren. Dat is denk ik de makkelijkste slag.' (ID-04 Bankmedewerker)

Toch zijn er nog wel wat knelpunten, bijvoorbeeld dat kleine windmolentjes nog wel duur zijn voor melkveehouders. Daarnaast kan er soms meer geproduceerd worden dan het elektriciteitsnet aankan en soms is er geen zon of wind. Accu's waarin je overtollige energie zou kunnen opslaan als er te veel is, zou een uitkomst zijn. Zo ver is het echter nog niet:

'Het nadeel van zonnepanelen is dat de productie op bepaalde piekdagen niet afgenomen wordt. Het moet allemaal het net in, dus je moet een flinke capaciteit in het net hebben. Ik zie daarin mogelijkheden voor een combinatie wind-zon, wat natuurlijk ook al meer toegepast wordt, maar de windmolentjes zijn te duur voor melkveehouders. Als in de accu's mogelijkheden liggen, dan zie ik daar zeker toekomst in. Dus energie opslaan op momenten dat je veel produceert en het niet het net in kan of niet gesaldeerd kan worden. Dan zie ik accu's wel als een mooie toekomstige optie.' (ID-03 Accountant)

'Dat vind ik wel een belangrijke [duurzame energie produceren]. Ik heb het gevoel dat de meesten daar ook al wel mee bezig zijn. En het is te hopen dat er binnenkort een keer een accu komt en dat daar dus ook subsidies voor komen of dat gestimuleerd wordt dat je ook energie kunt opslaan. Dus als agrariër energie opwekken vind ik wel een hele belangrijke. Ik vind het heel jammer dat die niet meetelt als landbouwvoordeel want ik heb het gevoel dat wij als landbouw daar best wel een hele grote bijdrage in leveren, maar hij telt blijkbaar niet mee voor de landbouw, maar ik vind het wel een belangrijke.' (ID-07 Accountant)

'De opslag [van zonne-energie] is één van de grootste bottlenecks ooit. Dat wordt wel eens vergeten. [...] Alle stallen liggen vol. [...] Maar er is nog nooit echt goed nagedacht over hoe we die energie die we nu winnen, zeker zonne-energie, gewoon overdag kunnen oogsten en 's nachts weer inzetten? Of overdag wegzetten in een andere vorm van energie om dan 's nachts weer terug te winnen.' (ID-10 Dierenarts)

'Er zijn verschillende mensen die wel energie willen opwekken maar het net zit redelijk vol. Of er ligt nog asbest op het dak, of de spanten zijn niet zwaar genoeg ... Dus dan moet je extra investeren. Er zijn dus nog wel heel veel belemmeringen. Een belemmering is ook dat er nog geen accu's zijn om de energie in op te slaan. Je melkt 's morgens en 's avonds en wekt overdag het meeste op, terwijl je het eigenlijk 's morgens en 's avonds wilt gebruiken.' (ID-07 Accountant)

Een andere adviseur noemde de hoge verzekeringspremie voor zonnepanelen vanwege het mogelijke brandgevaar, maar vond dit nu ook weer geen reden om daarom geen zonnepanelen te laten installeren:

'Naarmate er meer technieken in de stal zitten, meer elektronica, levert dat wat risico's op. We hebben natuurlijk een aantal stalbranden gezien, met name voortkomend uit luchtwassers of zonnepanelen. Maar is dat echt dusdanig een reden om het niet te doen? Ik vraag het mij af. En de hogere verzekeringspremies, natuurlijk de zonnepanelen moeten ook verzekerd worden dus je legt voor een heel kapitaal op het dak en dat zorgt er ook voor dat de premies omhoog gaan. Ik hoor het niet heel vaak als argument om het niet te doen moet ik eerlijk zeggen. [...] Wat weleens voorkomt, is dat voor stallen nog een constructieberekening ontbreekt, waarvoor een constructieberekening gemaakt moet worden voor het plaatsen van zonnepanelen en daarmee de boel eerst verstevigd moet worden. Dat kan wel eens een belemmering zijn.' (ID-05 Bankmedewerker).

Zonnepanelen horen volgens de geïnterviewde adviseurs echter niet thuis op de grond want dat zou ten koste kunnen gaan van de voedselproductie.

'Je ziet wel een toeloop bij ons met de zonnepanelen, windmolentjes, dat soort dingen, alleen je moet er een beetje op letten dat de wal het schip niet keert. In die zin dat er zo'n groeimarkt komt op die zonnepanelenweilanden. Dat is eigenlijk nog lucratiever dan tulpen of lelies verbouwen. Het levert veel meer op. Alleen als je land vol zet met zonnepanelen, dan wordt er geen voedsel geproduceerd.'
(ID-06 Dierenarts)

'En dan vind ik zon op het dak nog steeds veel en veel beter dan zon op het land. Dat vind ik een belachelijke keuze, daar ben ik ook heel duidelijk in. Daar ben ik totaal tegen. Goede landbouwgrond gaan gebruiken voor zonnepanelen, dan zijn ze de weg helemaal kwijt. Er zijn daken genoeg.' (ID-03 Accountant).

Eén van de geïnterviewde adviseurs was ook wel kritisch omdat het alleen maar zou gaan om CO₂-reductie. De adviseur gaf score 2 voor duurzame energie produceren, maar zag er ook wel een voordeel in omdat elektriciteit ten tijde van het interview (herfst 2021/voorjaar 2022) duur was:

'De enige reden dat je het doet [duurzame energie produceren] heeft met CO₂ te maken. Dus benoem dan waar je het voor gebruikt, want uiteindelijk doet het op CO₂ nog bijna niks, het opwekken van energie. Maar wij gaan nu ook zonnepanelen leggen puur omdat de stroom zo duur is.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur).

En verder wordt ook mestvergisting door adviseurs gesuggereerd als een manier om duurzame energie te produceren.

'Burgers zijn ook wel een beetje gewend aan windmolens, dus er is ook geen weerstand vanuit de burgers van de omgeving. En juist omdat die boeren daar zelf ook nog weer goed aan verdienen straks. En dan zie je natuurlijk die stallen: die hebben ruimte voor zonnepanelen, dus daar zie ik ook wel weer een winst. En ik denk ook dat het misschien met mestverwerkingsinstallaties kan. Er zijn haken en ogen geweest aan die vergisters. Maar op [de] een of andere manier iets met die mest doen of met restwarmte en eventueel productie van groen gas: daar zie ik ook wel mogelijkheden. Het wordt nu afgezet tegen de huidige marktprijs en dan kan het niet, maar als mensen moeten kiezen tussen kou en iets anders, dan denk ik dat we misschien als samenleving wel geld hebben om bepaalde dingen iets meer in gang te zetten.'
(ID-13 Dierenarts).

4.2.4 Verlagen broeikasgassen²

Het thema verlagen broeikasgassen kwam 26 keer voorbij in de gesprekken met adviseurs. Ze scoorden er gemiddeld een 5,14 op, dus niet erg hoog (score 5 = enigszins belangrijk). De meningen over het thema liepen uiteen. Sommige adviseurs vonden het heel belangrijk vanwege de impact op het klimaat en de maatschappelijke druk die daaruit voortkomt. Andere adviseurs hadden niet zoveel met het thema of vonden dat ze er niks mee konden.

Een aantal adviseurs benoemt duidelijk een gevoel van urgentie, en sommigen vinden dat het momenteel ten onrechte te weinig aandacht krijgt:

'Dit dossier wordt eigenlijk allesbepalend naar de toekomst toe, want we hebben het nu allemaal over stikstof, maar klimaat is een veel groter en belangrijker dossier wat straks veel meer impact gaat krijgen; ook in de melkveehouderij en daarom moet je deze wel heel belangrijk maken. [...] Dit is niet iets wat melkveehouders denk ik heel hoog op de agenda hebben staan, want vandaag de dag zijn ze natuurlijk allemaal met stikstof bezig omdat dat het dossier is waar we het allemaal over hebben en dat natuurlijk de urgentie op korte termijn heeft. Maar meer op langer termijn is klimaat in mijn ogen een veel groter dossier.'
(ID-01 Accountant)

² Broeikasgassen uit de landbouw betreffen in het algemeen drie soorten: kooldioxide (CO₂), methaan (CH₄) en lachgas (N₂O). In de melkveehouderij zijn methaan en lachgas de belangrijkste broeikasgassen, en kooldioxide in wat mindere mate. Zie Groenestein 2021.

'De maatschappelijke druk die zal echt hoog zijn. Op wereldniveau worden er afspraken gemaakt en die worden helemaal uitgerold tot en met de sector aan toe. Daar komt gewoon een opdracht vanuit de sector naar het individuele melkveebedrijf. De CO₂ komt van twee kanten. Ten eerste zie je dat de overheid druk gaat zetten, want als Nederland moeten we zoveel megaton CO₂ gaan reduceren. En daarnaast zie je dat de zuivelsector op elk pak melk de hoeveelheid CO₂ per liter zou moeten vermelden. [...] De overheidsdoelstelling zal makkelijker zijn omdat die wel per hectare mag. Maar de zuivel die wil het per liter melk hebben. Dus daar komt aan twee kanten volop druk op te staan. Dus het is ook belangrijk dat we daar als melkveehouderij het uiterste uit weten te halen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ook kijkende naar het klimaatakkoord van Parijs, dat Nederland heeft getekend, dan willen we daar vanuit zuivel ook invulling aan geven. Ik denk dat dat een hele belangrijke is. Die wordt nu door alle andere problematiek in mijn optiek wat naar achteren geschoven, maar ik wil die toch echt wel een 7 geven.' (ID-05 Bankmedewerker)

'De input moet lager. Ik denk dat daar een sleutel in ligt voor de hele sector. Als we de input weten te verlagen dan heb je de energiemaatregelen ook gereduceerd. En of dat nou ammoniak is of CO₂ ... ik denk dat de crux ligt bij de hoeveelheid vrachtwagens die over het erf komen met dingen die gebracht worden, in plaats van dingen die opgehaald worden.' (ID-08 Bankmedewerker)

Een adviseur noemde het spanningsveld tussen biodiversiteit enerzijds en het terugdringen van broeikasgassen (met name methaan) anderzijds. Zo is beheersgras goed voor de biodiversiteit maar niet voor de methaanemissie:

'Dat is absoluut lastig [biodiversiteit enerzijds en broeikasgassen anderzijds, red.]. Neem bijvoorbeeld methaan voor de koe en beheersgras. De uitgestelde maaidatum geeft gras dat wat ruwer en grover is. En grof gras geeft methaan in de pens. Dus dat is er al eentje die er duimendik bovenop ligt. Dat is gewoon een spanningsveld.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Sommige adviseurs geloven niet echt dat broeikasgassen zo schadelijk zijn of ze erkennen er onvoldoende van te weten om er iets over te kunnen zeggen:

'Dat is een verhaal dat je gelooft of niet, maar ik ben erg pragmatisch en ik wil altijd bewijslast. Daar heb ik me onvoldoende in verdiept om daar iets van te kunnen zeggen.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Ik vraag mij daarin af of er wel met de juiste cijfers gerekend wordt [...]. Er wordt natuurlijk best heel veel aangehangen. [...] Je leest heel veel dingen en er zijn onderzoekers die zeggen links en er zijn onderzoekers die zeggen rechts. En dat vind ik lastig omdat die diversiteit zo groot is dat ik mij afvraag of je daar echt iets over kunt roepen.' (ID-04 Bankmedewerker)

Een aantal adviseurs gaf ook aan dat broeikasgassen er nu eenmaal bij horen:

'Geef ik een 2. [...] Omdat ik zie dat rundvee bij deze schepping hoort dus dat rundvee een onderdeel is van het eten van gras wat vroeger nog mindere kwaliteit had dan nu. [...] Methaan zit uiteindelijk ook in de korte kringloop en het is geen fossiele onttrekking van bijvoorbeeld steenkool. Dus het groeit op de akker, koe neemt het op, en uiteindelijk komt het terug in de kringloop. Dus ik geloof daar veel minder in dat de melkveehouderij daarin zo schadelijk is als wetenschappers verkondigen. Ik geloof wel in footprints van CO₂ via bijvoorbeeld soja-invoer of kunstmest. Dat is voor mij kraakhelder, maar het methaan wat toch één van de belangrijkste producties is van CO₂ op de melkveehouderij daar heb ik gewoon heel veel twijfels bij. Alleen alle aanvoerbronnen, grofweg zo'n 35%, zijn volgens mij methaan. [...] Die aanvoerbronnen vind ik wel super belangrijk om daar kritisch naar te kijken, maar methaanemissie [...] ik heb gewoon twijfels of dat methaan zo schadelijk is.' (ID-03 Accountant)

'Nu wordt soms een beetje gedaan alsof de veehouderij een hele vervuilende sector is. Hetzelfde krijg je voor de CO₂-belasting van de rundveehouderij. Natuurlijk, het feit dat die koeien methaan uitscheiden en dat het [een] hele hoge CO₂-equivalent is: natuurlijk kom je heel hoog uit, maar ik vind dat ook niet altijd helemaal eerlijk. [...] Het blijft dan wel een natuurlijk gas [CH₄]. Natuurlijk, [het] is een broeikasgas, maar [...]. Ik probeer 'm altijd van beide kanten in te vullen. Dus niet te zwart-wit.' (ID-13 Dierenarts)

'Nou, misschien scoor ik die niet eens zo heel hoog [broeikasgasemissies verlagen]. Dan ga ik voor een 4. [...] Ik ben niet eens zo heel erg gefocust op puur het molecuultje CO₂, maar ook meer een beetje op de hele consumptiemaatschappij die erbij hoort en die veel afval produceert. [...] Ik vind het wel een verschil tussen CO₂ uit een fossiele brandstof en als ik nou een rondje ga hardlopen; dan stoot ik ook meer CO₂ uit dan wanneer ik in mijn stoel blijf zitten. Dus ik vind het iets te kortzichtig om alleen op het molecuul te focussen.' (ID-13 Dierenarts)

'Er zijn natuurlijk mogelijkheden om je broeikasgas te reduceren als bedrijf. Alleen is het gewoon een bijvangst van de tak van sport die je doet. Een koe die produceert nou eenmaal broeikasgassen. Dat doen wij als mens ook. Ja, dat is de bijkomstigheid die je hebt.' (ID-08 Bankmedewerker)

Eén adviseur geeft ook aan in ieder geval niet te geloven in het terugdringen van methaanemissies via het voer:

'Ik zie het nut niet in van wat nu voerfabrikanten doen met methaanemissies terugdringen via voer. Ik weet dat veevoerb企业 X zo'n test heeft gedaan. Het bleek op uiergezondheid heel veel meer te doen dan op verlagen van broeikasgasemissies, dus nu verkopen ze het als uiergezondheid product.' (ID-10 Dierenarts)

4.3 Dierenwelzijn en diergezondheid

4.3.1 Dierenwelzijn belangrijk

De geïnterviewde adviseurs scoorden gemiddeld 5,93 op het thema dierenwelzijn, dus behoorlijk positief (score 6 = belangrijk). Tijdens de interviews kwam het thema 29 keer aan de orde. Kernboodschappen waren dat dierenwelzijn heel belangrijk is; niet alleen voor het dier, maar ook voor het imago van de melkveehouderij. Een aantal adviseurs vindt ook dat het wat betreft dierenwelzijn niet moet doorslaan. Melkveehouders in Nederland doen het al heel goed op het gebied van dierenwelzijn en als ze dan nog meer zouden doen, zou dat extra geld kunnen gaan kosten:

'Nee, het is geen 1 laat maar zeggen, maar daar moeten we als maatschappij wel de maat in blijven vinden denk ik. Dat is echt een ethisch ding. Bij Wakker Dier bijvoorbeeld, daar zijn ze gewoon een beetje van het padje af van wat nou een mens is en wat een dier is. [...] Daar komt ook die Wakker Dier-reclame van die koe die dan melk geeft en uitgemergeld is. Die wordt een beetje beschouwd alsof het een mens is. [...] Ik ben in die zin geen super voorstander om dat met dierenwelzijn helemaal tot het uiterste te gaan. Maar we moeten het natuurlijk wel fatsoenlijk houden.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik vind dat het dierenwelzijn in de melkveehouderij eigenlijk wel heel goed op orde is. Ook met de investering in de stallen die de afgelopen jaren allemaal plaats hebben gevonden. De eisen die daaraan gesteld worden. Dat dat eigenlijk al prima geregeld is in de melkveehouderij.' (ID-01 Accountant)

'Als je kijkt naar de gedragingen van die koeien en hoe dat zit, dan denk ik wel dat die rechten van zo'n dier eigenlijk wel een beetje beschermd zouden moeten worden, en dat er ook echt wel wat te winnen valt op heel veel plekken. Aan de andere kant kan je hier wel iets te veel in meegaan waardoor je hier in Nederland misschien een beetje je eigen glazen ingooit terwijl [het] ergens anders misschien alsnog geproduceerd wordt onder veel mindere omstandigheden. [...] Of supermarkten zouden zich daar hard voor moeten maken dat ze meer willen betalen voor hoger dierenwelzijn. [...] Ik denk bij dierenwelzijn ook vaak dat er een optimum zit tussen rendement en dierenwelzijn. [...] Als wij goed zijn voor die beesten, zijn die beesten ook goed voor ons. Maar ergens kom je op een punt dat als je nog beter voor ze zorgt, dat het je eigenlijk extra geld kost. Dat is altijd een beetje een spanningsveld.' (ID-13 Dierenarts)

Een aantal adviseurs geeft aan dat het dierenwelzijn juist goed moet zijn omdat de koe anders niet goed zal produceren:

'Enorm hoge prioriteit. [...] Ik vind sowieso dat je heel zorgvuldig met dieren om moet gaan, een stuk liefhebberij, maar ook tegelijkertijd gewoon wel zakelijk bekeken van als het dier een goed welzijn heeft dan presteert ze het beste en helemaal aan het begin heb ik gezegd dat volgens mij efficiëntie de sleutel is voor de Nederlandse landbouw, de Nederlandse melkveehouderij. Dat kan niet met dieren die geen goed welzijn genieten.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Diergezondheid, dierenwelzijn. Op het moment dat het dier gezond is, het dier zich happy en goed voelt, dan levert dat automatisch economische winst op.' (ID-10 Dierenarts)

'Ik zeg altijd wat je zaait, oogst je ook. Dus als je goed bent voor het dier, dan geeft het dier ook terug. Als je je dieren goed verzorgt, heb je ook een goede productie.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Het is heel belangrijk om aan te pakken. Alleen het is ook zo dat elke boer dat ook wel voorop stelt. Want anders weet die ook wel dat dat dier geen melk meer produceert of niet lang meegaat. Maar imago-technisch is het wel heel belangrijk.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Een aantal adviseurs vraagt zich ook af wat precies onder optimaal dierenwelzijn moet worden verstaan. Het dierenwelzijn is soms beter in oude stallen dan in nieuwe stallen ondanks dat in nieuwe stallen aan alle normen voor dierenwelzijn wordt voldaan. Ook moet wel eens een compromis worden gesloten tussen optimaal dierenwelzijn aan de ene kant en economisch haalbaar aan de andere kant:

'Ik vind het een belangrijk thema. [...] Maar het is nog wel een lastige om te duiden wanneer het welzijn optimaal is voor een dier. Je kiest altijd tussen wat natuurlijk bij een dier past en wat huisvestingstechnisch ook nog economisch is. Daar zit een spanningsveld tussen. De maatschappij accepteert natuurlijk niet dat we dieren in hele kleine ruimtes houden. Het houderijsysteem moet zoveel mogelijk afgestemd zijn op de natuurlijke omgeving van de koe. [...] Je kunt zeggen dat een vrijloopstal in feite beter past dan een boxenstal, maar natuurlijk zitten daar ook wel weer wat nadelen aan. Dus je zoekt altijd naar een compromis.' (ID-03 Accountant)

'Wat is dierenwelzijn? [...] Je kunt ook zeggen: "De koe is een topsporter. Je jaagt haar over de kling." Dus dat vind ik wel een beetje lastig. Hoe je dat precies moet definiëren. Maar ik vind het gewoon belangrijk. Als ik bij ondernemers door de stal loop en de koeien zien er gewoon goed uit. Ze zijn gewoon aan het herkauwen, ze zijn aan het lopen. Dan voel je wel of dat wel of niet OK is. Dat vind ik heel belangrijk.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Dierenwelzijn roept ook nog weleens negatieve associaties op. Het heeft heel veel met regeltjes te maken. Vierkante meters en dat soort dingen. En als ik in stallen kom, dan kan ik wel zien of het dierenwelzijn goed is. En dat ligt niet altijd aan de regeltjes. Ik kom in hele oude stallen waarvan je denkt, hoe kun je hier ooit een koe houden? En de koeien zijn super. En ik kom in de stallen waar het dierenwelzijn volgens de normen geweldig zou moeten zijn, maar de koeien erbij lopen dat ik denk, dit kan echt niet.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Eén geïnterviewde adviseur twijfelt of het dierenwelzijn in Nederland wel zo goed is.

'Daar hebben we de mond ook altijd heel erg vol van. Alleen ik zou het jou niet kunnen vertellen of wij het heel goed doen met dierenwelzijn. Ik ben laatst in Denemarken geweest en daar hebben ze grootse plannen, daar moeten die dieren enorm veel vierkante meters krijgen, dus al die stallen moeten uitbreiden voor 2034 geloof ik, maar daar moet heel wat gebeuren. Ja, dus wat je een beetje mist is weer je benchmark: hoe doen ze het in Zweden of hoe doen ze het in Denemarken of hoe doen ze het in België.' (ID-06 Dierenarts)

4.3.2 Verlengen van de levensduur van de koeien

Het thema verlengen van de levensduur van de koeien kwam in de interviews met adviseurs 27 keer aan de orde. De adviseurs scoorden gemiddeld 5,93 op het thema, dus dichtbij de score 'belangrijk'. De meningen erover waren verdeeld. Een aantal adviseurs vindt het verlengen van de levensduur een heel belangrijk thema.

'Ik vind zelf de leeftijd van koeien een hele belangrijke. Als we in staat zijn om de gemiddelde leeftijd met een half jaar te verhogen over alle dieren in Nederland, dan heeft dat een enorm grote uitwerking. En dan moet je eigenlijk leren van de mensen die dat voor elkaar krijgen waarom een dier soms noodgedwongen van een erf af moet. Als je weet wat daar de oorzaak van is, dan kun je ook proberen een aanpak daarvoor te bedenken.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Een kengetal dat wij in onze rapportage hebben staan. Zou ik zeker een 6 geven, want ik denk dat daar nog best wel wat haalbaar is in de Nederlandse melkveehouderij.' (ID-01 Accountant)

Sommige geïnterviewde adviseurs vonden het vooral belangrijk omdat het ook geld oplevert.

'Het is ook een economisch model natuurlijk. Als een koe ouder wordt, dan verdient zij gewoon geld. Er zijn zo veel onderzoeken die dat ook hebben uitgewezen. Die boeren zijn er ook wel van doordrongen dus die snappen dat ook wel, alleen ja, dan hebben ze er weer een met melkziekte, dan hebben ze een Salmonella-uitbraak, dan hebben ze een BVD-virusuitbraak, dan de IBR-koeiengriep, dan wil het met de klauwen niet. Dus ze worden continu ook ingehaald. Maar uiteindelijk weten ze gewoon dat een oude koe ook geld oplevert. Dat snappen ze wel.' (ID-06 Dierenarts)

'Het verlengen van de levensduur van de koeien? Dat is heel belangrijk. Dat zie je ook terug, daar is gewoon resultaat mee te halen.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Leeftijd verhogen is één van de speerpunten die ik zelf heb, het echte preventieve werk, dus gewoon proberen zo min mogelijk zieke dieren te hebben en ze het liefst zo veel mogelijk – om de 2 of 4 weken – monitoren zodat we tijdig kunnen inspringen. Dat is een beetje de verduurzamingslag die we hier willen maken. En dan tegelijkertijd laten zien dat dat extra werk uiteindelijk ook iets oplevert [wat betreft kostenbesparing].' (ID-10 Dierenarts)

'We moeten ook niet te benauwd zijn als ze een keer een jaartje korter leven. Maar ik denk dat het daarmee begint. Dat dieren wel langer leven geeft. Dus dat is ook de win-win waar je een boer makkelijk mee kan motiveren. Dan zeg je gewoon dat hun koeien langer meegaan door een beter dierenwelzijn. Dan heb je minder jongvee nodig, dus dat is economisch ook aantrekkelijk. Dan hoeft je niet het uiterste uit de koeien te halen. Maar daar moet de boer wel zijn best voor doen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Eén adviseur gaf aan dat er wel geld tegenover zou moeten staan als melkveehouders hun best doen om de koeien ouder te laten worden.

'Iedereen heeft natuurlijk de mond vol van duurzaamheid. Maar hoe oud willen we die koeien dan laten worden? Willen we die koeien met 40.000 kg melk laten afvoeren of na 50.000 kg? Dat is natuurlijk wel een dingetje. En wat het effectiefste is in de praktijk om boeren te stimuleren is gewoon dat ze er iets extra's voor krijgen. Er moet iets tegenover staan. Dat zie je ook bij dierziektebestrijding van IBR, BVD en dergelijke. Daar gaat 30% van de melkveehouders vrijwillig aan meedoen en 70% doet niks. Zo kom je er nooit.' (ID-06 Dierenarts)

Een andere adviseur noemde de rol van de fokkerij die niet altijd gunstig uitpakt voor het verlengen van de levensduur:

'Genetische vooruitgang is vaak ook het excuus. Dan heb ik een jong dier met genetische vooruitgang en kan ik weer meer melken. Het is de vraag is of we daar in de fokkerij ook naartoe moeten, altijd maar meer melk. Ik denk dat je verder moet kijken. [...] Ik vraag me af of de focus van fokkerijorganisaties op altijd maar meer melk van de koe nog een tijd van leven heeft. Ik zou het meer zoeken in koeien die ouder worden.' (ID-04 Bankmedewerker)

Andere adviseurs noemden ook het belang van een langere levensduur van koeien voor het imago van de melkveehouderij; ook als ze er zelf niks in zagen.

'Ondernemers hebben vaak een eigen opfok en dat wordt er maar een beetje bij gedaan. Daar wordt eigenlijk niet echt bij nagedacht [over de kosten van de opfok]. Dus Ik denk dat daar ook een simpele koppeling is te maken met duurzaamheid. We kunnen gewoon langer met de koe doen. Dat levert geld op en het is voor de consument gewoon een goed verhaal. Als je kan zeggen dat je een zes jaar oude koe hebt lopen, dan klinkt dat gewoon anders als wanneer je zegt "Ik doe hem al na 4 jaar weg." Het is net of het grofvuil is.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Voor mezelf is het een 2. Omdat die boer donders goed begrijpt dat elke vaars gewoon 1.600-1.700 euro kost, en als die dan niet lang meegaat kost het hem geld. Dus, die boer is echt niet gek. Maar voor het imago is het heel belangrijk. [...] Ik bedoel, ik heb nog nooit cijfers gezien over de levensduur van een hond. Of over hoe lang die aanwezig is of al na een jaar naar het asiel gaat omdat het niet meer past. [...] Dus ja, dan denk ik, het gaat nergens over. Maar qua imago vind ik het dan wel weer heel belangrijk. Anders krijgen we daar weer gezeur over.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

Maar ook een aantal adviseurs stonden sceptisch tegenover het verlengen van de levensduur. Net als de geïnterviewde melkveehouders, vonden ze dat het verlengen van de levensduur geen doel op zich moet worden.

'Ik zit even te denken of dat dan alleen de oplossing is? Ik denk dat dierenwelzijn belangrijker is. Hoe ga je met je dieren om en uiteindelijk levert dat ook een langere levensduur van de dieren op, dus ik denk dat dat samengaat. Maar of dat echt een doel op zich moet zijn de levensduur. Ik denk dat dierenwelzijn belangrijker is dan puur de leeftijd. [...] het wordt behoorlijk ingegeven de laatste jaren door minder jongvee opfok, dus de ondernemers streven natuurlijk al een langere levensproductie na bij de koeien, dus een hogere leeftijd. Puur ook omdat opfok relatief duur is. Het wordt van alle kanten ook wel wat gestimuleerd, maar of het dat nu alleen moet zijn vraag ik mij af. Als die koe kostte wat het kost nog rond moet lopen dat laatste jaar terwijl die eigenlijk op is, dat vind ik ook niet goed.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Het is gunstig dat je dan minder jongvee hoeft aan te houden, maar of het nu een punt in de duurzaamheid is waar je iets op moet. Dus ik geef het een 4. Voor de boer zelf is het wel gunstig, hoor [als de koeien ouder worden], dus dan zou ik er wel een 7 voor geven, maar ik zou hem niet opnemen als duurzaamheidskenmerk.' (ID-07 Accountant)

'Het moet geen doel op zich zijn. Ik focus mij er ook best wel veel op. Maar om per se die koeien koste wat koste oud te laten worden. Vanuit de gezondheidsdienst hebben ze er pas een onderzoekje naar gedaan: koeien die ouder worden, hebben meer medicatie nodig en die hebben een hoger celgetal. Het moet eigenlijk vanzelf gaan: door goeie verzorging moeten die koeien oud worden. Ook dan zijn ze weer economisch gunstiger voor zo'n veehouder. Maar ik denk niet per se over een koe die vier is dat die ethisch per se zeven moet worden voordat die naar de slager mag of niet.' (ID-13 Dierenarts)

Sommige adviseurs noemden ook dat het ouder laten worden van de koeien vakmanschap vereist en dat niet iedere melkveehouder het in de vingers heeft.

'De gemiddelde leeftijd op een melkveebedrijf is 4,07 of 4,08. Dat stelt natuurlijk helemaal niks voor, wetende dat ze 12 tot en met 18 jaar zelfs nog kunnen rondlopen en nog productief kunnen zijn. Echter, dat vraagt dus een andere soort zorg. Dat vraagt ouderenzorg. Geriatrische zorg is iets waar je je bedrijf op moet instellen. Dat zijn bepaalde risico's die men moet nemen. En als je het hebt over duurzaamheid, dan is dat duurzaam. Echter, je moet wel weten hoe je die oudjes moet helpen opstarten.' (ID-10 Dierenarts)

'Als je gewoon al kijkt naar bepaalde bedrijven die de koeien ouder laten worden, die dat heel makkelijk kunnen, die hebben het gewoon veel beter in de vingers. Als iemand altijd op zijn trekker rijdt, dan gaat die geen oude koeien krijgen. Het gaat om vakmanschap, het oog van de meester. Dat is wel belangrijk. Ik denk dat 30% van de boeren dat heeft. Dan heb je 40% die daar wat tussenin zitten, die het vooral economisch goed in de vingers heeft. En dan heb je nog 30% van de boeren die daar heel veel moeite voor moet doen om die koeien te verduurzamen. Die geven er geen prioriteit aan of die liefde is toch niet diep genoeg of die motivatie.' (ID-06 Dierenarts)

Ten slotte werd door een aantal geïnterviewde adviseurs opgemerkt dat het verlengen van de levensduur van de koeien moeilijker is op grote bedrijven.

'Ik zou willen dat er een stuk evenwicht komt tussen het voer en de mest en dat die bedrijven in balans zijn. En dan zie je dat weer terug aan de gezondheid van de koeien en dan worden de koeien ook automatisch ouder. Want die duurzaamheid, dat koeien ouder worden, is eigenlijk een optelsom van alle schakeltjes die goed in elkaar passen. Als die boer 150 koeien alleen moet doen, dan komt hij niet aan klauwen toe en dan weet je een ding wel dat de koeien dan maximaal 3 of 4 jaar oud worden en dan allemaal weggaan.' (ID-06 Dierenarts)

'Wat ik heel duidelijk in de praktijk zie, is dat op grootschalige bedrijven waarbij arbeid echt wel een knelpunt is toch vaak eerder besloten wordt om een koe maar op te ruimen omdat het te veel gedoe geeft om veel koeien apart te houden of veel aandacht te geven dan op middelgrote of kleinschalige bedrijven. Het past minder bij grootschaligheid.' (ID-03 Accountant)

4.3.3 Verlagen antibioticumgebruik

Tijdens de interviews hebben de adviseurs 20 keer iets gezegd over het verlagen van het antibioticumgebruik. Ze scoorden er gemiddeld een 5,57 op, dus tussen enigszins belangrijk en belangrijk in. De meeste adviseurs gaven aan dat in Nederland al veel bereikt is op het gebied van het verlagen van het antibioticumgebruik en dat dat ook belangrijk is.

'Nederland loopt voorop als het gaat om verlagen van het antibioticumgebruik. De sector is daar zelf verantwoordelijk voor.' (ID-02 Bankmedewerker)

'Verminderen van het antibioticumgebruik is belangrijk [...] vanwege de residuen. Dat je in de humane medische wereld gewoon tegen een grens aanloopt: welke antibiotica kan je nog gebruiken? Dus ik vind dat daar veel focus op moet liggen.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Dat vind ik heel belangrijk. [...] maar het is al eigenlijk helemaal geen thema meer. Het is eigenlijk al vanzelfsprekend. Als je 20 jaar terugkijkt, was dat een totaal andere beleving dan nu. En ook dat is wel een beetje begonnen met weerstand van de veehouder: "Bepaalt nu iemand anders of ik wel of niet gebruik?" Maar er is toch wel een hele goede omslag geweest zodat mensen er nu trots op zijn als ze dat op orde hebben. Dat is wel het mooiste dat kan gebeuren.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Het moet blijvend aandacht krijgen, het is heel belangrijk. Voor mij mag dat ook een 6 krijgen. Het is niet de hot topic op dit moment omdat de sector al een flinke slag gemaakt heeft, maar het moet blijvend aandacht krijgen.' (ID-05 Bankmedewerker)

Een aantal adviseurs noemde daar ook bij dat het verlagen van het antibioticumgebruik niet ten koste van het dierenwelzijn mag gaan.

'Ik vind het belangrijk, maar het moet niet ten koste gaan van dierenwelzijn.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Een drie. En niet dat ik het niet belangrijk vind, maar omdat er al een hele forse antibioticareductie heeft plaatsgevonden de afgelopen jaren. Ondernemers zijn hier echt heel bewust mee bezig, want een melkveehouder wil zo weinig mogelijk antibiotica gebruiken. Alleen hij wil het wel als hulpmiddel/ redmiddel hebben om het een koe wel toe te dienen als het echt noodzakelijk is. Kijk een koe die pijn heeft of echt heel ziek is, die moet je met antibiotica weer eventjes erbovenop helpen. Dat is net als bij ons mensen. Soms hebben wij ook even antibiotica nodig.' (ID-01 Accountant)

'We zitten nu op een kantelpunt in best wel wat sectoren. [...] We hebben geloof ik 73% reductie behaald op verschillende vlakken. En nou kan je per sector nog het een en ander aanscherpen. Echter, op een gegeven moment komt het dierenwelzijn in het gedrang en dan krijg je een hele filosofische kwestie. Hoeveel antibiotica zou een dier moeten gebruiken om voor ons bepaalde producten te mogen leveren?' (ID-10 Dierenarts)

'Daar zit ook wel een optimum in. Je ziet melkveehouders die het gebruik van antibioticumdroogzetters helemaal gestopt zijn en daar uiteindelijk toch maar weer van terugkomen omdat het toch te veel [uier]ontstekingen geeft. Dus zoeken naar het optimum is denk ik het belangrijkste daarin. Ik vind het een belangrijk thema want je hebt ook te maken met diergezondheid. Dus waar kies je voor? Preventief of curatief? Soms is iets meer preventief beter dan dwelen met de kraan open.' (ID-03 Accountant)

Er waren ook adviseurs die het verlagen van het antibioticumgebruik nu minder belangrijk vinden omdat er al zoveel bereikt is.

'Het verminderen van antibioticagebruik is niet meer ons verdienmodel. [...] Voorheen kon je het daarmee verdienen, maar tegenwoordig moet je iets creatiever zijn.' (ID-06 Dierenarts)

'Dan geef ik in mijn visie, een 3, want er is al heel veel gedaan. Tien jaar geleden was het misschien belangrijk [...] maar nu is het een gepasseerd station. [...] Ik denk dat er wel heel goed mee omgegaan wordt.' (ID-13 Dierenarts)

Ten slotte was er een adviseur die benadrukte dat eerst extra kennis nodig is of er nieuwe ontwikkelingen nodig zijn voordat het antibioticumgebruik verder verlaagd kan worden. Dat kan de melkveehouder echter niet alleen, vindt deze adviseur, omdat daar ook andere partijen voor nodig zijn:

'Dat wil een boer wel, maar dat kan hij niet alleen, denk ik. Daar is ook kennis voor nodig. Daar is kunde voor nodig. Daar zijn nieuwe ontwikkelingen voor nodig. Misschien wel in plaats van antibiotica. Ik weet niet wat voor alternatieve producten er zijn. Maar de macht ligt niet bij die individuele veehouder om dat alleen te doen. [...] Op het moment dat wij in Nederland minder antibiotica mogen gebruiken en daardoor meer uierproblemen hebben [...] is het dan duurzaam om daarmee bezig te zijn, of moeten we eerst leren dat we uiergezondheid behouden en de uiers in de droogstand weer gezond krijgen.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

4.4 Weidegang

Het thema weidegang kwam 17 keer aan de orde tijdens de interviews. De geïnterviewde adviseurs scoorden er gemiddeld 5,14 op, dus dichtbij de score enigszins belangrijk. Ze vonden vaak dat weidegang wel belangrijk is en dat koeien zoveel mogelijk buiten moeten kunnen lopen, maar dat koeien het binnen ook goed kunnen hebben. Echter voor de maatschappij en het imago vonden ze het wel belangrijk dat de koeien weidegang hebben.

'Ik vind het prachtig [weidegang] en belangrijk om in Nederland te behouden. Maar koeien zonder weidegang kunnen het ook goed hebben.' (ID-02 Bankmedewerker).

'Of ik het belangrijk vind in de duurzaamheid of de verduurzaming: niet per se. Maar ik denk wel dat het belangrijk is voor dierenwelzijn en ik denk ook dat vers gras goed is voor koeien. Versproducten in plaats van allemaal geconserveerde, ingekuilde producten. En daarnaast de beweging en zonlicht. [...] Hoewel je het misschien ook wel onder verduurzaming kan voegen [vanwege minder methaanemissie] [...] Maar dan wordt het weer zo'n rekenregel. Ik denk ook dat het laatste woord hier nog niet over gezegd is. Ik weet niet precies hoe het zit.' (ID-13 Dierenarts).

'Natuurlijk moeten die beesten naar buiten, maar als er eens een clubje [koeien] gemist wordt, dan moeten we daar ook niet te panisch over doen. Dat moeten we vooral maatschappelijk handig aanpakken denk ik. [...] Je hebt tegenwoordig zulke goede stallen. Wat welzijn betreft hebben die koeien het soms gewoon veel beter binnen dan buiten. Zo eerlijk moet je gewoon zijn. [...] Dus daar moeten we ook gewoon een beetje functioneel mee omgaan, maar je moet er wel oog voor hebben dat het voor de burger belangrijk is en voor de consument.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Op zich belangrijk en goed om te doen, alleen het kan niet altijd overal. Dan zit je weleens met ondernemers met huiskavels waar ze niet kunnen weiden, waar ze natuurlijke beperkingen hebben. Dus in die zin, belangrijk voor mens en milieu en omgeving. Maar het moet wel kunnen. Als ondernemers gedwongen worden, vind ik het niet goed. Een ondernemer moet nog steeds zijn afweging hebben. Het hangt er ook van af hoe je als ondernemer met je stalsysteem omgaat. Er zijn genoeg boeren die dat heel goed voor mekaar hebben qua stalsysteem.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Ik vind het wel belangrijk, maar ik vind het geen halszaak voor verduurzaming. Je zou eigenlijk beter koeien op stal kunnen zetten volgens mij. Vanuit efficiëntie gedacht zou ik ze opstallen. Om ernaar te kijken vind ik ook mooi, maar economisch gezien kunnen ze beter op stal. Maar voor het imago van de melkveehouderij moeten ze het meteen doen.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Als je altijd de koeien op stal houdt, dan heb je altijd hetzelfde, de rust, reinheid en regelmaat en als je de koeien naar buiten doet, dan zit je altijd met het weer en met de groei van het gras. Dus het is nooit hetzelfde. Voor koeien is dat minder fijn voor het welzijn denk ik. Maar dat is een inschatting.' (ID-06 Dierenarts).

Ook waren er adviseurs die weidegang wel heel belangrijk vonden en er ook voordelen in zagen voor de prijs van de melk.

'Die 81% weidegang hebben we al een paar jaar gehaald. Afgelopen jaar is de weidegang weer toegenomen. En het is een hartstikke belangrijk onderwerp. Moeten ze ook zeker aan vasthouden. [...] Dat we niet denken dat we de doelstelling gehaald hebben en dat het daarom niet meer belangrijk is. Want het is wel heel erg van belang. Ook voor het maatschappelijk draagvlak, maar ook van de afzet van onze zuivel, wat ook weer bijdraagt aan een goede melkprijs.' (ID-01 Accountant)

'Ik denk dat dat een van de succesnummers is geweest van de Duurzame Zuivelketen, dat die gezegd heeft: "We laten het niet afhangen van een wet uit Den Haag, maar we gaan dat gewoon vanuit de zuivel stimuleren en handen en voeten geven." En ik denk dat ze dat goed gelukt is. Door de weidepremie hebben ze het wel handen en voeten weten te geven.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Eén adviseur ging bij verplichte weidegang uit van een verplichting voor de koeien. Hij vond dat de dieren de vrije keuze moeten hebben.

'Ik vind weidegang een 7 als je het vrijwillige weidegang noemt, en een 2 of een 1 als de koeien verplicht naar de wei moeten. [...] Ik vind het heel moeilijk dat je koeien de wei in jaagt, op het moment dat ze liever zelf niet willen. Als je de deur open zet en je laat het een vrije uitloop zijn, dus ze mogen zelf kiezen, dat vind ik een 7. Want, dan denk ik, laat het dier het alsjeblieft zelf bepalen. In plaats van dat wij als Nederlanders of als Westerlingen denken wat goed is voor het dier. Als de zon schijnt staan ze binnen. Want dan draait de ventilator. [...] Maar het feit dat er weidegang is, is gewoon hartstikke goed voor die koe, gezond. Voor z'n klauwen, enzovoort. [...] Maar verplichte weidegang ... Dat draagt niet direct bij aan duurzaamheid, verwacht ik.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

4.5 Biodiversiteit en ammoniak

4.5.1 Verbeteren biodiversiteit

Tijdens de interviews kwam het thema biodiversiteit 17x aan de orde. De geïnterviewde adviseurs scoorden er gemiddeld een 5,50 op, dus tussen enigszins belangrijk en belangrijk in. Ze hadden er verschillende meningen over. Een aantal adviseurs vond dat je biodiversiteit wel serieus moet nemen. Sommigen zeggen daarbij dat melkveehouders daar ook wel mee bezig zijn, maar anderen zeggen dat er bij melkveehouders nog wel wat kennis ontbreekt over dit onderwerp en dat ze er wel wat meer aan zouden kunnen doen; ook omdat een groot deel van de grond in handen van boeren is.

'Ik vind het een belangrijk onderwerp, voor het maatschappelijk draagvlak, maar ook voor de kracht van de natuur. De natuur heeft een heel groot herstellend vermogen, maar je moet wel zorgen dat de biodiversiteit in een goede balans is in zijn geheel en daar kan iedereen zijn bijdrage aan leveren. Dus ook vanuit de melkveehouderij, maar niet alleen vanuit de melkveehouderij. Dat gaat ons allemaal aan vind ik. [...] Vandaag de dag zie je nog steeds die monoculturen in de melkveehouderij. [...] Grote percelen mais en grote percelen gras met 90% Engels raaigras erin, maar je ziet nu wel een ontwikkeling dat er andere grasmengsels gebruikt worden. Het kruidenrijk grasland is in opkomst. Daar zijn toch steeds meer melkveehouders mee aan het experimenteren met bepaalde oppervlaktes, dus je ziet daar echt wel een ontwikkeling in dat die melkveehouders echt aan het kijken zijn welke mogelijkheden ze hebben. Wat dus bijdraagt aan de biodiversiteit.' (ID-01 Accountant)

'Ik vind het belangrijk dat er klaver tussen het gras staat. Zeker nu in deze [droge] periode is te zien dat de klaver prima gedijt bij deze hitte. En dat heeft nog steeds een bepaalde waarde voor die koe. Zeker als er geweid wordt. [...] Dat betekent dat je als je het hebt over duurzaamheid, zeker hier in deze regio waar veel zand is, klapzand zelfs met een heel slecht watervasthoudend vermogen, dat je dat kunt verhogen door die grond wat meer naar je hand te zetten door bepaalde planten daarop te telen. Planten die ervoor zorgen dat die grond beter doorlaatbaar is, maar ook dat water sneller de plant inkomt.' (ID-10 Dierenarts)

'Daar heb ik wel echt een visie over. En ik merk dat dat bij veel boeren nog te weinig landt. [...] Ik denk dat we daar echt mee aan de gang moeten, met de bloemetjes en die bijtjes. De boeren hebben gewoon driekwart van het land in bezit. Dus het is logisch als een maatschappij wat wil met bloemetjes en bijtjes dat ze dan bij die boer op de koffie komen. En er zijn te veel boeren die zeggen, moet je eens kijken hoe mooi het erbij staat. En dan bedoelen ze die drie grassen die ze hebben staan. En die paar bloemetjes die ze dan zien staan, dat vinden ze dan geweldig. En ik denk dat het ook een stuk kennis, besef is. Ik denk dat daar in Nederland heel veel aan gedaan moet worden. [...] Daarvoor moeten we extensiveren. Dat is zo klaar als een klontje. De kern van het verhaal is dat een boer die ruimte krijgt in zijn land, ook ruimte krijgt in zijn hoofd om er wat mee te gaan doen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik denk dat we verschillende soorten biodiversiteit hebben. De agrarische, dus wat er in de bodem zit. En wat boven de bodem zit, in de steden en op het platteland. [...] Ik vind het eigenlijk gewoon een 7. [...] Gezonde bodems, dat is eigenlijk heel belangrijk.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Er waren ook adviseurs die het wel mee vonden vallen met de biodiversiteit en dat het geen doel op zich moet worden. Ze gaven bijvoorbeeld aan dat je voor biodiversiteit ook buiten de landbouwgrond moet kijken of dat je niet krampachtig vast moet houden aan het behoud van allerlei soorten organismen.

'Ik vind dat het geen doel op zich moet worden. Ik heb daar ook een iets ander beeld bij. Ik fiets langs de IJssel en als ik dan kijk wat daar allemaal gedaan is voor de overlopen aan de IJssel, dan zie ik daar heel veel diversiteit. Veel meer dan 5 of 6 jaar geleden. [...] En ik zou het ook meer zoeken buiten de landbouwgrond.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Biodiversiteit is iets wat niet alleen maar die grond is van die boer, maar ook van de aangrenzende ecosystemen. Ik sta op dit moment bijvoorbeeld op een zandweg. Daar zou bijvoorbeeld met de gemeente over nagedacht kunnen worden hoe we de ecologische structuren op elkaar kunnen laten aansluiten voor de dieren die wij hier kennen, zoals de reeën, de fazanten, de hazen en de patrijzen. [...] En dan zou je ook nog kleiner moeten gaan kijken naar alles wat er onder de grond zit en wat daar dan voor nodig is. Dat zouden we in samenspraak met elkaar kunnen doen.' (ID-10 Dierenarts)

'Ik denk dat soorten door de tijd heen komen en gaan op de hele wereld en ik vind niet dat we krampachtig moeten vasthouden aan iets wat ooit geweest is of weer terug moet komen ten koste van alles. [...] De laatste jaren hebben we erg veel ervaring opgedaan met grasmengsels met een enorme diversiteit. Dan vind ik dat gewoon weer een enorme plus. Waarom? Je ziet dat het goed is voor de grond en voor het dier. Dus dan ben ik daar heel erg voor. Maar krampachtig vasthouden aan een of andere kamsalamander die er 300 jaar geleden wel was en nu niet, daar ben ik helemaal niet voor.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

Eén geïnterviewde adviseur vond biodiversiteit wel belangrijk maar gaf wel aan dat er dan ook voor betaald moet worden:

'Ik vind dit best een lastige. Persoonlijk vind ik dat we erg zijn doorgeschoten in het eenzijdig telen en dat er geen ruimte is voor biodiversiteit, ook niet voor weidevogels. Dat vind ik persoonlijk wel heel jammer. Aan de andere kant begrijp ik economisch gezien wel dat biodiversiteit bij melkveehouders in de melkveehouderij ook niet een hoofdthema kan zijn. [...] Als je daar veel te veel op focust, en Engels raaigras bij wijze van spreken niet meer mag, dan heeft dat wel enorme consequenties qua kostprijs en het produceren van melk uit gras. Dus de keuze die de overheid lijkt te maken tussen landbouwgebieden en overgangsgebieden of natuurgebieden [...] vind ik wel een positieve ontwikkeling, als het maar betaald wordt.' (ID-03 Accountant)

Een andere adviseur vroeg zich af wat dan precies onder biodiversiteit moet worden verstaan.

'Ik vind die biodiversiteit een lastige. Ik vind hem zelf niet heel erg belangrijk, alleen bij bepaalde partijen is biodiversiteit wel heel belangrijk. Het is moeilijk te kwantificeren. [...] Gaan we wormen tellen in de grond of gaan we vogels tellen op het land of gaan we bloemetjes tellen? Ja, zeg het maar.' (ID-06 Dierenarts)

4.5.2 Verlagen ammoniakemissies

Tijdens de interviews werd 20 keer iets over het verlagen van ammoniakemissies gezegd. De geïnterviewde adviseurs gaven er gemiddeld een 5,96 voor, dus dichtbij score belangrijk. Veel van hen gaven ook aan het belangrijk te vinden om de stikstof zoveel mogelijk in de kringloop te houden. Ze zagen het ook als kans omdat door het verlagen van het eiwit in het rantsoen niet alleen de kostprijs omlaag gaat, maar ook minder import van soja noodzakelijk wordt.

'Daar hebben we de laatste drie jaar zo hard aan gewerkt, met het voerspoor en de mest, of water bij de mest en koeien naar buiten. Dus ja, het is heel belangrijk, dus ik geef het een 6. Omdat het nu ook zo ongelooflijk belangrijk is.' (ID-06 Dierenarts)

'Dat is ook gewoon een randvoorwaarde. Daar moeten we [...] gewoon aan voldoen. Dat is gewoon de basis voor een NB-vergunning [Natuurbeschermingswetvergunning].' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Dat vind ik zeker een belangrijk thema. Dat geef ik wel een 6. De stikstof is wel zodanig een punt in biodiversiteit dat ik denk dat we daar niet omheen kunnen. [...] Ik kan mij herinneren dat we het rantsoen moesten optimaliseren op 180, 190 gram ruw eiwit toen ik begon, en nu zie ik dat 150, 160 ook moet kunnen. Dat geeft uiteindelijk minder emissies. Dat is gewoon super duidelijk en ik denk dat we dat nog verder moeten aanscherpen als daar nog meer mogelijkheden liggen. Waarom zouden we dat niet doen? Het werkt ook kostprijs verlagend want uiteindelijk voer je minder eiwit dus dat is positief voor de portemonnee en als het dan bijdraagt aan minder emissie, denk ik dat we dan twee vliegen in een klap pakken. Samengevat dus minder soja importeren, wat op zich positief is en uiteindelijk minder bijdraagt aan emissie van ammoniak. Het is een thema dat niet meer van de agenda gaat voorlopig, dus daar moet gewoon echt aandacht voor zijn in de melkveehouderij. We moeten bijvoorbeeld veel meer naar het voerspoor kijken dan naar het vloerspoor.' (ID-03 Accountant)

Een aantal geïnterviewde adviseurs gaf ook aan dat het helemaal niet zo moeilijk is om ammoniakemissies terug te dringen. Er zijn voldoende managementmaatregelen die makkelijk genomen kunnen worden. Ook zijn er technische maatregelen mogelijk maar die vragen vaak investeringen en niet alle melkveehouders hebben de mogelijkheid om te investeren.

'Ver voordat ammoniak een probleem was zoals het nu speelt, was ammoniak per hectare 10 jaar geleden al een kengetal waar je over praatte. Het ging dan over de vraag hoe je die zo laag mogelijk kunt krijgen. CO₂ is nu dan actueler. Maar bij heel veel boeren is dat [ammoniak] dus al een kengetal waar je al een aantal jaren naar aan het kijken bent. Die duurzaamheidsgetallen van de Duurzame Zuivelketen zijn helemaal opgenomen in de kringloopwijzer. [...] En dat geeft een hele goede richting om ons op te focussen. [...] Als je bijvoorbeeld een behoorlijk bodemoverschot hebt, ga je vanzelf kijken hoeveel mest gooi je erop kunt gooien en wat voor soort en wanneer. [...] Je gaat dan vanzelf de diepte in, helemaal gericht op het bodemoverschot.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Die jongens weten dat die emissies vele malen minder worden als je water toevoegt [aan de mest]. Dat geldt ook voor de emissies van ammoniak. Het verbaast me daarom nog steeds dat [...] ze dan niet de mengverhoudingen half om half of zelfs 60/40 doen, terwijl het aantoonbaar is dat die emissies dan drastisch dalen. Dus van die technieken zou ik [...] meer gebruikmaken.' (ID-10 Dierenarts)

'Er zijn verschillende maatregelen. Je kunt erop investeren en je kunt managementmaatregelen nemen. Investeren is voor veel ondernemers moeilijk omdat ze de financiële ruimte niet hebben om te investeren. Bij die managementmaatregelen zitten er denk ik nog een aantal tussen die je best makkelijk door kunt voeren. Bijvoorbeeld het verdund uitrijden van mest of het verlagen van het ruw eiwit in het totale rantsoen. Dat heeft veel invloed op de ammoniakuitstoot. Dat kun je morgen eigenlijk al verlagen als je dat wilt [...], maar de meesten durven het niet want ze zijn bang dat de melkproductie per koe naar beneden gaat. [...] Terwijl ik denk dat daar echt nog veel mogelijkheden in zitten, want we zien in sommige rantsoenen bij koeien of bij bedrijven echt hele hoge ruwe eiwitgehaltenes.' (ID-01 Accountant)

Andere adviseurs hadden meer twijfels over de aanpak om ammoniakemissies te verlagen.

'Verlagen ammoniakemissies is heel belangrijk, maar we zitten in een mallemolen. De acties die ondernomen worden, moeten ook juridisch verankerd worden.' (ID-02 Bankmedewerker)

'Die vind ik wel heel belangrijk, maar niet omdat de overheid nu zo nodig met de stikstof aan de gang moet. Ik ben gewoon tegen iedere vorm van stikstof die van het bedrijf afgaat en die je niet gebruikt hebt om planten te laten groeien. Dus maak daar een 5 van. Maar niet voor de natuur zeg en niet voor de natuurgebieden. [...] Dat is gewoon puur economisch.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Dat is ook al zo'n broodje aap verhaal, want er is van alles over opgezet en er is gigantisch geïnvesteerd en achteraf blijkt dat het allemaal nog niet zo uitkomt als je werkelijk gaat meten. Ik vind het wel belangrijk want ammoniakemissie is een verlies wat je eigenlijk liever in je kringloop houdt, maar de manier waarop daar in de afgelopen jaren van alles voor bedacht is, is eigenlijk nog niet zo doelmatig gebleken [...] maar het is wel belangrijk.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

De geïnterviewde adviseurs gaven soms ook aan dat ammoniak nu eenmaal bij de sector hoort. Dit was volgens hen echter geen reden om er niks aan te doen. Door te extensiveren, stikstof terug te brengen in de eigen kringloop en meer eigen mest tot waarde te brengen, word je ook minder afhankelijk van stikstof.

'En ik denk dat er een is kans voor het scheiden van urine en mest zodat we dat weer kunnen gebruiken en de urine weer om kunnen zetten in een soort kunstmestvervanger. Daar zie ik wel echt kansen in. En dat er op basis daarvan een ammoniakverlaging komt. Het is natuurlijk wel een natuurlijk product. Maar ook van natuurlijke producten kun je uiteindelijk zelfs doodgaan. Op zich zegt dat ook niet altijd alles, maar als iets van nature bij een dier gewoon gebeurt dan vind ik het soms een beetje moeilijk om daar heel zwaar aan te tillen. Alleen als je te veel dieren bij elkaar stopt, te intensief, dan wordt het uiteindelijk misschien wel een probleem.' (ID-13 Dierenarts)

'Ammoniak hoort bij de sector, maar ik vind wel dat als er meer naar de kringloop gaat en de boer beter meekrijgt van hoe je mest tot waarde brengt binnen je eigen bedrijf, dan ben je ook minder afhankelijk van kunstmest. Ik denk dat daar voor de landbouw een hele grote oplossing ligt.' (ID-08 Bankmedewerker)

Een aspect dat ook naar voren werd gebracht door de adviseurs is dat melkveehouders wel vertrouwen moeten hebben in de technieken. Omdat bepaalde technieken niet zo gunstig uitpakten op het gebied van ammoniakemissiereductie verloren boeren, mede door eigen toedoen, het vertrouwen in deze technieken.

'Er zijn natuurlijk oplossingen zoals bijvoorbeeld grondgebondenheid, eiwit van eigen land, die dingen. Hoe noem je dat? Biodiversiteit. Dan moet je naar dat extensiveren toe. Als je bijvoorbeeld ammoniak neemt [...], dan moet de structuur als het ware veranderen [richting extensiveren]. Maar er zijn ook heel veel dingen waar de techniek en het management heel veel mee kan. [...] Als je kijkt naar die stallen toen, die groenlabelstallen met die klepjes Die stonden voor 6 kilogram of 7 kilogram te boek, maar boeren zeiden dat het nog harder stonk dan in hun originele stal. Maar niemand zei dat, want die vergunning was al binnen. Dus we zijn er zelf ook een beetje debet aan dat, nu de echte systemen komen, ze die niet meer geloven. [...] Maar ik denk wel dat we dat vertrouwen weer terug moeten krijgen. Zowel op het gebied van management als op het gebied van stalsystemen als op het gebied van de structuur, dus extensivering. Dat moet allemaal wel kunnen. Daar zie ik nog heel veel mogelijkheden, maar we moeten vertrouwen krijgen en ook de ruimte krijgen dat we niet dingen uit gaan sluiten.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Als je emissieverlaging wil, dan denk ik dat je daar [over de technologie en of deze ammoniak reduceert] consensus over moet hebben. [...] Zoals mest scheiden of een luchtwasser, of andere roosters, of een dubbele vloer. Scheiding van urine en mest en dat soort dingen of toevoegingen in de mest, waardoor en minder uitstoot is. Ik denk dat daar ook een win-winsituatie in zit voor het milieu en voor de omgeving. [...] Ik ben geen onderzoeker, dus dat is altijd lastig. Maar er zijn best heel veel toevoegmiddelen waardoor je met kleimineralen of dat soort dingen best wel hoogwaardige producten kan maken.' (ID-04 Bankmedewerker)

Eén adviseur gaf aan dat de veehouderij als grootste uitstoter daar ook wat aan moet doen. Tegelijkertijd vroeg deze adviseur zich af of het wel zo erg was met die ammoniakuitstoot en de schade aan de natuur als werd gedacht.

'Dat moet sowieso want we veroorzaken met elkaar als veehouderij de grootste uitstoot en daarmee ook de hoogste depositie en daar moet gewoon iets aan gebeuren en daar kan ook veel aan gebeuren. Dus ik geef die ook een 7 op dit moment, want het is eigenlijk één van de hot topics voor de sector op dit moment. Anderzijds vraag ik me wel af, maar dat is meer een persoonlijke mening, of het allemaal zo erg is met de natuur als nu wordt gezegd. Op persoonlijke titel vraag ik mij echt weleens af of we dat hele stikstofdossier op dit moment wel op de goede manier zien. Zijn de uitgangspunten waar we met z'n allen op dit moment van uitgaan reëel, levert het ook echt de schade op die af en toe wordt gesuggereerd? Ik weet het niet. Ik ben geen onderzoeker in dat opzicht, ik ben geen bioloog, maar ik heb daar af en toe persoonlijk wel mijn twijfels over of het allemaal wel klopt. [...] We zeggen op voorhand wel dat het [nieuwe stikstofbeleid] in sommige gebieden echt een impact gaat krijgen en dan vraag ik mij af of dat allemaal wel gebaseerd is op de juiste data. En als er iets moet gebeuren, ben ik de laatste om te zeggen dat het niet moet gaan gebeuren, maar er zit wel twijfel en dat zorgt ook voor weerstand in dit hele dossier.' (ID-05 Bankmedewerker)

4.6 Grondgebondenheid en eiwit van eigen land

4.6.1 Meer grondgebondenheid

Het thema grondgebondenheid scoort bij de geïnterviewde adviseurs gemiddeld het laagst: 4,68, dus tussen neutraal en enigszins belangrijk in. Tijdens de interviews is het thema 24 keer ter sprake gekomen. Een aantal adviseurs ziet wel mogelijkheden rond grondgebondenheid, maar het zal niet makkelijk zijn vanwege de beperkt beschikbare grond en de kosten die dat met zich meebrengt.

'Maatschappelijk vind ik het gewoon goed dat je als ondernemer je input hier op je eigen grond haalt of in ieder geval op grond die je aan je eigen bedrijf bindt. En daarmee hou je een korte kringloop. Dus in principe is dat beter voor het milieu, dat de input lager is van buitenaf dan dat je het gewoon van buitenaf aanvoert.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Ik denk wel dat grondgebondenheid en regionaal best wel gunstig kan zijn. Alleen het vergt nogal capaciteit om grond te huren, grond te kopen, grond te pachten, te binden aan je bedrijf. Het is makkelijk om soms te kopen wat er te koop is en daarvoor te betalen. Als er allemaal regionaal gekweekt en geteeld moet gaan worden dan zal dat qua kostprijs wel impact hebben.' (ID-07 Accountant)

'Die vind ik belangrijk omdat die hele intensieve kant, dus degenen die praktisch niet genoeg hebben voor het dier en altijd moeten aankopen, geen duurzaam model is. Tenzij je bijvoorbeeld een samenwerking hebt met een akkerbouwer in de buurt en op die manier met elkaar grondstoffen uitwisselt. Dan zou het volgens mij wel een duurzame samenwerking zijn. Maar op het moment dat je alleen naar melkveehouderij gaat kijken met alleen maar melkvee en geen samenwerkingen in de buurt, dan zou voor mij grondgebondenheid dus wel een belangrijke factor zijn.' (ID-10 Dierenarts)

Een andere adviseur is tegen grondgebondenheid omdat het afbreuk doet aan de huidige goed georganiseerde intensieve melkveehouderij en omdat er simpelweg geen grond voor hen beschikbaar is.

'Ik vind dat moeilijk omdat in Nederland al best wel een grote groep melkveehouders intensief boert, dus met veel melk per hectare. Want wat is de definitie van grondgebondenheid? Zoveel koeien per hectare, zoveel melk per hectare, wat versta je eronder? Maar goed, stel eens even dat we zeggen boven de 15.000 liter melk per hectare is intensief. Als je grondgebondenheid heel belangrijk vindt, hoe krijgen we dan meer grond bij de intensieve melkveehouders? Dat is niet te betalen, dat is voor mij een zorg. Als we die grond al ergens binnen weten te halen, wat voor grond is dat dan? Zeggen we dan, we gaan natuur ontginnen? Nou, dat doen we maar niet. Gaan we akkerbouwgrond gebruiken? Dat doen we ook niet. Dus waar komt die grond dan vandaan? Dus als je zegt, ik vind dit superbelangrijk, dan teken ik het doodvonnis voor intensieve bedrijven. We hebben hier een supergoed klimaat om veel gras en mais te telen, om ook redelijk intensief te boeren, en dat maakt het voor mij zo lastig om te zeggen dat je grondgebonden moet zijn.' (ID-03 Accountant)

Een aantal geïnterviewde adviseurs vindt het thema wel belangrijk, maar de definitie van grondgebondenheid is voor hen niet duidelijk. Ze vragen zich af of het ook door samenwerking in de regio kan, en hoe groot de regio dan is, want dat kan ook een uitkomst zijn voor de intensievere bedrijven.

'Ik vind wel dat je daar wat mee moet [met grondgebondenheid] maar het hoeft niet in eigendom. Het kan ook in samenwerking.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Over grondgebondenheid kun je natuurlijk zeggen dat die boer die echt moet hebben, maar dat kan ook in samenwerking met de akkerbouwer. Ik leg dan grondgebondenheid op mijn eigen manier uit. [...] Ik denk juist dat boeren niet alles achter hun eigen boerderij hebben liggen, maar dat ze ook samenwerkingen aangaan. Voor eiwit van eigen land wordt bijvoorbeeld een afstand van maximaal 20 kilometer genoemd. Dat soort mogelijkheden zouden ook bij grondgebondenheid moeten horen. Maar het moet nu ook weer niet gaan zoals het nu gaat, dat mest naar een akkerbouwer in Groningen gaat. Dat noem ik weer niet grondgebonden. Nu zeggen ze wel tegen de mesthandelaar, haal 10 vrachtwagens mest op. Ze weten helemaal niet waar het blijft. Op dat moment hebben ze gewoon een samenwerking met een akkerbouwer in Zeeland die daar 10 hectare mais van hen heeft staan. Daar gaat gewoon hun mest naartoe en de mais komt terug. Dan is dat een onderdeel van grondgebonden zijn.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'En is grondgebondenheid ook nog de regionorm van binnen 20 km [zoals bij eiwit van eigen land]? [...] Dan mag je die vraag ook nog stellen of die grond in eigendom moet zijn, moet die bij jezelf geregistreerd staan of mag die bij de buurman staan waar je de mais koopt en de mest afzet? Ik denk dat dat heel belangrijk is als je die vraag stelt, dat je hem meer moet kaderen.' (ID-03 Accountant)

'Het is maar hoe je het ziet. Op een gegeven moment wil je naar een soort kringloop toe, maar in welke straal wil je dat bereiken en hoe zie je de invulling daarvan? Want als een ondernemer in de buurt bijvoorbeeld mest afzet en voer aankoopt in een bepaalde kring, is dat dan wel of niet prima? En valt dat dan wel of niet onder de grondgebondenheid? Want we moeten ons wel realiseren dat de productiefactoren en met name grond gewoon extreem duur zijn in Nederland. We hebben best veel bedrijven die boven de zelfvoorzienendheid zitten bij de voederwinning, die boven die 15 of 17.000 kilogram melk per hectare zitten. Het is voor hen onmogelijk om de benodigde hoeveelheid grond daadwerkelijk aan het bedrijf te binden middels bijvoorbeeld koop of pacht. En dan kan het een prima alternatief zijn om de aanvoer van voer en de afvoer van mest in een bepaalde kring te organiseren. [...] Het gaat meer om het grondgebruik, dus intensief of extensief grondgebruik, dan om de kringloop of de grondgebondenheid zelf.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Zet maar een 1 neer. Dat heeft ermee te maken dat de huidige beschrijvingen van grondgebondenheid ons juist in die samenwerking ontzettend in de wielen rijden. [...] Ik ben een tegenstander van een stal met daarnaast een paar kuilplaten en geen land. Dus voer uit de regio vind ik op zich wel een logische, maar grondgebondenheid per bedrijf dat vind ik echt onzin. Dan [als je de grondgebondenheid over meerdere bedrijven zou kunnen verspreiden] stimuleer je natuurlijk ook weer die kringlooplandbouw.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur).

Een andere adviseur zegt dat samenwerking met een boer die met het bedrijf gestopt is ook een mogelijkheid is.

'Grondgebondenheid vind ik heel belangrijk. In de praktijk zie je wel dat heel veel melkveehouders contracten hebben in de buurt. Dus wij als accountant zeggen tegen stoppers: "Je moet wel ondernemer blijven, anders moet je fiscaal afrekenen, dus je moet niet grond gaan verhuren of langdurig uit gebruik geven." Maar tegen de blijvers zeggen we: "Je moet je eigenlijk aan grond binden, want grondgebondenheid is hartstikke belangrijk." En daar zit een tegengesteld belang in. Dus ik vind grondgebondenheid heel belangrijk, maar ik hoop dat dat fiscaal dan ook wel ingekleed kan gaan worden door de overheid zodat de regiocontracten ook meegenomen kunnen worden. Want anders vind ik grondgebondenheid minder belangrijk. Dus als jij in de regio de mest af kunt zetten en daar voer vandaan kunt halen, dan zie ik dat ook als grondgebondenheid. Dus ik maak er een score 5 van.' (ID-07 Accountant)

De regio speelt ook een rol.

'Dat [grondgebondenheid] is een hele gevoelige. Grondgebondenheid in samenwerking met akkerbouw en tuinbouw geef ik een 6. In Zuid Nederland is er veel samenwerking tussen akkerbouw en veehouderij, maar de bedrijven an sich zijn heel intensief. Grondgebondenheid op bedrijfsniveau geef ik een minder hoog cijfer. Maar daar denken ze in Friesland heel anders over.' (ID-02 Bankmedewerker)

'Ik denk dat het best wel belangrijk is. [...] Het hangt er een beetje af van hoe groot je die kringloop in de omgeving maakt. [...] Dus moet per se iedereen aan zo 'n norm voldoen? Dat denk ik niet per se, maar als je het te veel los van elkaar trekt, krijg je heel veel activiteiten die niet passen binnen zo 'n ecosysteem of de economie of de grondstoffenkringlopen. Het is nu ook al een beetje zo dat stro en hooi uit warmere landen komt. Deels kan je niet alles op je eigen eilandje verbouwen, maar ik denk dat je er wel een beetje voor moet waken om niet alles over de hele wereld te outsourcen en weer binnen te halen. Maar alleen maar dichtbij huis: dat is soms ook niet per se beter. [...] Als dat dan een veel mindere opbrengst geeft of er veel meer energie of kosten of brandstoffen ingestopt moeten worden, dan kan je het misschien beter ergens anders efficiënt laten doen. En datzelfde is een beetje het verhaal met de exportdiscussie die we weleens hebben: "We eten het eten helemaal zelf niet op. Alles gaat naar het buitenland. Moeten we dat wel doen hier?", vragen mensen zich dan af. Maar als je dan bedenkt dat een heel groot deel Duitsland is, dan denk ik dat die grens tussen Duitsland en Nederland ook maar arbitrair getrokken is waardoor wij Nederland zijn en zij Duitsland. Maar ik denk wel dat bij een goede melkveehouderij, of misschien überhaupt wel een goede landbouw, eigenlijk wel die kringloop hoort. Die kan je, denk ik, niet mooi sluitend houden zonder dat het regionaal grondgebonden is.' (ID-13 Dierenarts)

Een aantal adviseurs geeft aan dat grondgebondenheid belangrijk is voor het imago van de melkveehouderij.

'Ik denk dat het van belang is dat de melkveehouderij een grondgebonden sector blijft. En dat is het eigenlijk al, hè? Alleen zie je daar nog wel grote verschillen in. Maar het is wel van belang om grondgebonden te blijven om op een positieve manier bij te dragen aan de kringlooplandbouw.' (ID-01 Accountant)

'Als er wat evenwicht in die bedrijven komt, dan komt het imago er automatisch. Dat hangt ook allemaal met elkaar samen. We kunnen eigenlijk niet zonder grondgebondenheid.' (ID-06 Dierenarts)

Volgens één adviseur is grondgebondenheid niet de enige weg. Verduurzaming kan ook door het benutten van reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie.

'Ik vind dat grondgebondenheid niet per se noodzakelijk is als de enige weg naar verduurzaming. [...] Er worden ontzettend veel reststromen uit de humane sector verwerkt in onze melkveehouderij. Dat wordt voornamelijk gedaan door mensen die niet grondgebonden zijn. Maar die hebben een aankoopbehoefte omdat ze niet al hun voer zelf verbouwen. Maar op die manier [door gebruik van reststromen] leveren zij ook een forse bijdrage aan verduurzaming. [...] We hadden laatst een PR-dag voor burgers over melkveehouderij anno 2022. Daar had ik een paar productstromen gewoon fysiek uitgebeeld en dan zie je dat iedereen patat kent en ze vinden het normaal dat dat rechthoekig is, maar waar blijven dan de schilletjes en het afval? Ik had een flesje bier en dan is bierborstel dus weer zo'n product. Een pakje sinaasappelsap, dan heb je citruspulp. Bij suiker heb je de perspulp en die producten had ik er fysiek neergelegd. En als je dan ziet hoe ontzettend veel reststromen nog weer tot hoogwaardig dierlijk eiwit worden omgezet door een koe, ja, dan is dat wel het voorbeeld van duurzaamheid.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

4.6.2 Eiwit van eigen land

Tijdens de interviews werd het thema eiwit van eigen land 20 keer genoemd. De geïnterviewde adviseurs gaven er een gemiddelde score van 5,32 voor. Sommigen vonden het thema overlappend met het thema grondgebondenheid en vroegen zich ook bij dit thema af of het eiwit wel echt van eigen land moet komen of dat het ook uit de regio mag komen.

'Dit koppel ik ook heel erg aan de grondgebondenheid, want dat heeft natuurlijk ook heel erg veel te maken met eiwit van eigen land, en dat draagt dus ook weer bij aan de kringlooplandbouw. Daar is het ook uit voortgekomen natuurlijk. Dus die zet ik dan ook op vijf. Die schaal ik daar hetzelfde op in als grondgebondenheid.' (ID-01 Accountant)

'Eiwit van het eigen land ... Dat het dan heel erg het eigen land is. We hebben het hier in de regio ook wel veel. Dat je iets van je buurman krijgt: spruiten of andere producten die als restproduct heel goed benut worden voor koeien, maar dat is niet van je eigen land. Dus dat soort samenwerkingen zijn ze mee bezig om te kijken hoe dat in te vullen. [...] Ik weet ook dat ze met die KPI's bezig zijn, die kritische prestatie-indicatoren. Als je daar natuurlijk dingen aan gaat koppelen, dan ga je heel gericht één kant op en dat is altijd een beetje gevaarlijk.' (ID-13 Dierenarts)

'Deze vind ik een stuk belangrijker dan grondgebondenheid. [...] We moeten daar wel wat op maken, maar de omschrijving van eiwit van eigen land moet eigenlijk gewoon eiwit uit eigen regio worden.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Een aantal adviseurs gaf aan eiwit van eigen land belangrijk te vinden om import van grondstoffen uit andere delen van de wereld te voorkomen.

'Ik vind 't eigenlijk wel heel belangrijk, ook vanwege de krachtvoerders uit Zuid-Amerika en zo. Daar moeten we misschien ook een beetje vanaf. [...] Alleen, ja: eigen land hoeft dus voor mij betreft niet per se echt eigen land te zijn.' (ID-13 Dierenarts)

'Dat vind ik heel belangrijk. Ik vind persoonlijk dat we zo min mogelijk eiwit binnen moeten slepen. We kunnen in Nederland best veel eiwit telen via gras en grasklaver, en ook hier geldt weer als daarin ook gronden meetellen, voer meetelt binnen een straal van bijvoorbeeld 20 km, dan halen heel veel veehouders die 65% wel, of relatief veel. Ik vind het een belangrijk thema ook gewoon een beetje principeel gezien. Dat gesleep van soja uit Zuid-Amerika, daar geloof ik zelf ook niet zo in.' (ID-03 Accountant)

Eiwit van eigen land biedt volgens een aantal adviseurs ook kansen, ook voor het verdienmodel.

'Dat geeft gelijk ruimte aan de jongens die hier wel fanatiek mee aan de gang willen. Ze kunnen meer grond hebben, extensiever zijn en meer ruwvoer van eigen land halen. Dat ze wat meer uitproberen om bijvoorbeeld meer eiwit van eigen land te halen door proberen een stuk in te zaaien en eens een keer kijken wat het is. Is het wat, dan kunnen we dat meer gaan doen. Is het niet wat, dan hebben we in ieder geval de rest nog. Dus ik denk dat er sowieso kansen liggen. Je moet ze alleen durven zien.' (ID-10 Dierenarts)

'Eiwit van eigen land ... Op het moment dat soja duurder wordt, dan begrijpen de boeren donders goed dat ze zo veel mogelijk eiwit van 't eigen land willen halen. Ze zijn niet gek. Dat is hetzelfde als met ruwvoer winnen. Kwalitatief moet het goed zijn, het liefst gewoon uit de buurt.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

'Als je in staat bent daar positief op te sturen, dan zegt dat iets over de benutting van je grond. Dat kost hier 70.000 euro per hectare, dus als je daar meer eiwit van afhaalt is dat in de portemonnee aantrekkelijk. En het beperkt ook de aankoop van eiwit van een voerleverancier. Dat is ook het duurste voedermiddel wat je je kunt bedenken, dus dat mes snijdt echt aan twee kanten.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Eiwit van eigen land wordt door de overheid niet gezien als kengetal. Het is in het leven geroepen door die werkgroep. Als dat niet door de overheid gedragen wordt, en dat wordt het nu niet, dan is het daarmee onbelangrijk dus een score 1. Maar ik geef een score 3 omdat het voor de boer wel belangrijk is. Het is voor jezelf wel belangrijk dat je zoveel mogelijk eiwit van eigen land kunt halen en dat je minder soja hoeft te importeren, dus dat je zoveel mogelijk met je eigen grond doet en van je eigen land haalt. Financieel en bedrijfseconomisch is dat gewoon wel aantrekkelijk, maar in principe is het geen kengetal dat gebruikt wordt.' (ID-07 Accountant)

Eén adviseur gaf ook aan dat eiwit van eigen land ook goed is voor de dieren.

'Heel belangrijk. Eiwit dat op die manier van het land komt past vele malen beter bij het dier dan wat wij per brok bij ze proberen te brengen. Want de grondstoffen die in brokken gebruikt worden om tot een bepaald percentage eiwit te komen verschillen nog weleens. En daar gaat de koe ook niet lekker op. Dus op het moment dat een boer beseft hoe die het meeste eiwit van zijn land kan halen en dus ook zijn dier meer ruwvoer kan toedienen met een bepaalde hoeveel eiwit erin en gelijk kan blijven in wat hij of zij graag wil, heeft dat voor mij de voorkeur omdat die dieren daar vele malen gezonder van zijn.' (ID-10 Dierenarts)

Een aantal adviseurs noemden ook dat het niet in elke regio even gemakkelijk is om eiwit van eigen land te halen.

'Dat soort producten allemaal aanvoeren dat kan nooit goed zijn, dus ik ben er wel voorstander van, alleen je moet het wel per gebied kijken. Op veengebied kan je niet lupine of veldbonen of dat soort dingen produceren. Ik denk dat je binnen Nederland gewoon in bepaalde gebieden je clusters moet maken en daar wat evenwicht in moet zien te krijgen. Ik denk dat dat de toekomst is. We hebben een aantal bedrijven in de Noordoostpolder zitten en daar zie je dat al prachtig gebeuren. Dat gaat heel erg goed. En ik denk dat dat ook een beetje de toekomst is. Dat je die kant een beetje op moet. In de kop van Friesland is dat natuurlijk wel mogelijk, met wat creativiteit is dat natuurlijk ook wel mogelijk. En als je op veenweidegebied zit, dan kan je wel in contact komen met een akkerbouwer en dan zou zoiets moeten worden ontwikkeld.' (ID-06 Dierenarts)

'Het is belangrijk, maar het is niet overal haalbaar. [...] In de grasgebieden in de veenweidegebieden heb je eigenlijk maar één alternatief en dat is gras telen. Daar zit natuurlijk ook eiwit in. Maar je hebt eigenlijk geen mogelijkheden om ander eiwitten rondom aan te voeren binnen die hoek. Ik moet zeggen het is belangrijk, maar ik vind de nuance van in welk gebied je zit wel belangrijk.' (ID-08 Bankmedewerker)

Eén adviseur gaf aan dat het streven naar meer eiwit van eigen land ook kan leiden tot intensievere bemesting. Hij vraagt zich af of dit een wenselijke ontwikkeling is.

'Wat je heel vaak ziet is dat naarmate mensen meer eiwit van eigen land willen halen, er bijvoorbeeld ook wat intensiever bemest gaat worden om ruweiwitgehaltes in gras weer omhoog te krijgen. En dan is het ook de vraag of dat een wenselijke ontwikkeling is. Of wil je een minder intensieve teelt en misschien wel meer oppervlakte? Dus iets extensiveren en dan met minder opbrengst, maar wel met goede kwaliteit per hectare genoeg nemen?' (ID-05 Bankmedewerker)

4.7 Veiligheid op het erf

Veiligheid op het erf kwam tijdens de interviews 14 keer aan de orde. De geïnterviewde adviseurs gaven er gemiddeld een 6,21 voor, een score tussen belangrijk en heel belangrijk in. De meesten waren het erover eens dat veiligheid op het erf heel belangrijk is.

'Dat is zeker belangrijk want er gebeuren altijd nog best heel veel ongelukken.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Het is schrikbarend om te zien hoe vaak er nog ongelukken gebeuren. Dat is gewoon heel triest.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Een 7, en dan gaat het om trekkegebruik, gassen, om gebruik van stoffen die lastig zijn. Dat staat hoog in het vaandel. En het gedrag tussen de koeien natuurlijk.' (ID-10 Dierenarts)

'Alsof de boer dat niet begrijpt, hè? Maar, het bewust worden van onveilige situaties ... Kijk, er zijn klanten waar echt heel veel stress is of zelfs ruzie ontstaat, als ik daar zit te praten: "Potverdorie, lopen de kinderen nu achter? Want, je weet toch, de put staat open!." Maar, iedereen is daar altijd wel wat mee bezig. Naarmate we groter worden, hebben we meer medewerkers, hebben we meer erfbetreders. Dat is gewoon een thema dat cruciaal is. En dat vinden ze zelf ook.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

'Dat vind ik een heel belangrijk thema op zich, die geef ik een 7. Ik denk dat je daarin altijd moet streven naar het maximale als er toch kinderen rondlopen. Er loopt natuurlijk van alles rond op een erf. Ik vind dat zeker een belangrijk thema. Als ik zie hoe sommigen daarmee omgaan, dan valt daar nog wel heel wat te verbeteren. Gaat het vroeg of laat een keer fout, dan sla je jezelf voor de kop.' (ID-03 Accountant)

Eén adviseur vond het thema veiligheid op het erf belangrijk, maar was ook ongerust dat de aandacht voor het thema tot meer regels zou leiden.

'Dat wordt pas als belangrijk ervaren als er een ongeluk gebeurd is. Dat is wat ik veel tegenkom onderweg. Maar ook dit is heel gevoelig voor regeltjes. Je kunt zeggen: "We gaan werken aan een betere veiligheid op het erf." En voor je het weet, heeft de overheid een heel pak met regels opgesteld die het uiteindelijk onwerkbaar maakt. Als ik zie aan hoeveel regeltjes bepaalde industrieën moeten voldoen ... Als wij dat allemaal moeten, kunnen we niet meer op een normale manier een bedrijf voeren. Dat is het lastigste nog van heel veel veranderingen. Een melkveehouder is alles tegelijk. Als je 1.000 man personeel hebt, dan heb je iemand die alle dagen rondloopt voor de veiligheid. Maar een boer moet zelf de veiligheid zien. Die moet zelf verduurzamen. Hij moet zelf de administratie doen. Hij moet zelf het landwerk doen en de koeien melken. Dat moet allemaal nog wel in één persoon passen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Een andere adviseur had niet het idee dat het nu onveilig was op boerenerven.

'Ik heb niet het idee dat het nou super onveilig is op het erf, maar de aandacht ervoor is belangrijk. Dus dat is gewoon een 5 laat maar zeggen. [...] Ik heb het idee dat boeren daar niet zo mee bezig zijn mede door allerlei instanties en controles en de mechanisatiebedrijven die daar ook [mee bezig zijn], en wetgeving ook. Ik ervaar het niet als onveilig op dit moment op een boerenerf. Dus daar moeten ze gewoon aandacht aan besteden.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Ten slotte was er een adviseur die veiligheid op het erf geen belangrijk thema vond:

'Dan ga ik voor een tweetje. Tuurlijk, er gebeuren altijd dingen. Stieren of ... We hebben vorig jaar ook iemand die onder een trekker op de voorkant gekomen is en overleden is. Dus er gebeuren wel dingen, maar het zijn toch altijd wel 'foutjes'. Een ongelukje zit in een klein hoekje, zeggen ze altijd. Maar verder ervaar ik het niet als een issue dat ik denk, het zijn tikkende tijdbommen.' (ID-13 Dierenarts)

5 Rol van adviseurs in de verduurzaming van de melkveehouderij

5.1 Adviseurs over hun eigen rol

5.1.1 Motivatie

Om te begrijpen hoe adviseurs hun eigen rol zien in het ontwikkelen van een duurzame zuivelketen is het allereerst belangrijk om te weten wat hen motiveert om aan duurzaamheid te werken. Bij alle adviseurs komt naar voren dat ze het leuk vinden om boeren te ondersteunen met de keuzes die ze moeten maken, daarbij komt dat duurzaamheid natuurlijk maar één aspect is van de adviezen die ze geven, maar wel een belangrijke gezien de huidige tijd en maatschappij. Met het begeleiden van melkveehouders dragen adviseurs bij aan het toekomstperspectief van een melkveehouder en zijn familie, en de melkveehouderij als geheel. De intrinsieke motivatie van de adviseurs om iets goeds te doen voor de wereld of de volgende generatie is hier ook een onderdeel van.

'Ze zijn nu koeienboeren in hart en nieren. Dat is niet zomaar een vak. Het is echt een leven. Ik merk gewoon dat ik het heerlijk vind om ze te helpen om dat te blijven doen, zodat ze door ontwikkelen en plezier in hun werk hebben en houden. Als het ware aan alle kanten mee te helpen hun bedrijf te ontwikkelen. Dat is mijn plezier. Ik ben wel mensgericht. Ik hoop dat ze gewoon met plezier boer kunnen blijven. Hoe dat ze dat doen dat maakt me helemaal niet zoveel uit in die zin. Als het maar duurzaam is, dan maakt het mij niet uit of ze dat met 40 of 400 koeien doen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik word eigenlijk uitgenodigd om mee te denken in het belang en het rendement van die veehouder en dat is veelomvattend. Dat is niet een kwestie van een paar knopjes goed zetten en het gaat weer, Ik vind dat hele proces erg boeiend. Ja, dat verlangt een verdieping in de bedrijfsvoering om dan van meerwaarde te zijn, maar dat vind ik de uitdaging en dat is leuk werk. Dat heeft een hele hoge beloning, want het gaat er niet om van is die voersoort nu een euro duurder als bij de concurrent? Het gaat er gewoon om van heb ik onderaan de streep rendement en toekomstperspectief. En als je daar onderdeel van bent heb je een hele belangrijke positie die je heel zorgvuldig moet bewaken. Je krijgt groot vertrouwen.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Aan de ene kant is het mijn werk en andere kant is het heel zwart-wit: we zullen allemaal moeten eten. En dat moeten we op een goede en verantwoorde manier en natuurlijk betaalbaar produceren. En ik ben een schakel in dat stukje. Ik ben zelf geen boer geworden helaas. Dat kon op een of andere manier niet. Ik heb altijd de interesse gehad voor deze sector en daarom blijf ik me inzetten voor goed voedsel en verantwoord voedsel te produceren.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Als je niet meegaat in bepaalde ontwikkelingen, dan loop je op een gegeven moment achter. Zo ver achter dat je het product niet meer goed kunt afzetten of te veel achterstand hebt om nog slagen in te halen. Dus het is denk ik uiteindelijk een economische keuze en een continuïteitskeuze voor een ondernemer. Ik zie dat wel als mijn opdracht om melkveehouders die verder willen daarin zo goed mogelijk te begeleiden en, wat mij persoonlijk ook drijft, dat we gewoon netjes met onze planeet moeten omgaan. Ik vind dat een opdracht die we allemaal hebben.' (ID-03 Accountant)

'Dat heeft te maken met [...] de volgende generatie, hoe geef je deze wereld door. Hoe doen wij dat? Welk steentje draag ik daaraan bij? Voor mij is het dan ook gewoon de vragen stellen aan de ondernemer hoe hij of zij dat ziet, en wat hij of zij daarin wil in zijn of haar bedrijf. Ik zit daar dan met een pet op, dat heet 'coach'. Daarmee is het aan hén om die keuze te maken, maar niet aan mij. Maar, wél aan mij om de vragen te stellen, om te kijken of ze zich bewust zijn van. Kijk, onbewust onbekwaam – om het maar zo te zeggen – betekent ook dat je niet verandert. Maar, bewust onbekwaam [...] dan weet je, nu kan ik een stap zeggen. Niet zetten is prima als je niet wil of niet kan, of de verkeerde plek zit. Dat kan. Maar goed, mijn intrinsieke motivatie in familiebedrijven helpen zit hem in het feit dat ik het leuk vind om een steentje bij te dragen aan de route van een familiebedrijf. Daar horen maatschappelijke thema's bij. Verduurzaming is daar een containerbegrip in.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

5.1.2 Kennis binnen de adviseursorganisatie

Dat adviseurs iets willen (en moeten) met duurzaamheid is duidelijk, maar hoe pak je dat dan vervolgens aan? Want niet iedere adviseur heeft dezelfde interesse of kennis van het onderwerp, en het is ook lastig om dat overzicht te krijgen, zoals een aantal adviseurs uitleggen.

'Bij onze adviseurs is dat [kennis en interesse] ook nog wel wisselend. De een vindt het ook wel lastig om iets te bespreken met een klant, duw ik hem niet een bepaalde kant op waar die klant helemaal geen zin in heeft? We hebben ook een keer een enquête gedaan een paar jaar geleden, hoe die ondernemers daarin staan en dan zie je gewoon dat er echt een behoefte in de markt is op het gebied van duurzaamheidsadvisering. En onze adviseurs geven wij via rapportages handvatten met duurzaamheidskengetallen om daar met een klant over te gaan praten, want een adviseur heeft altijd handvatten nodig, hè? Die wil altijd iets vast kunnen pakken om met een klant over te praten. [...] Dus als ik kijk naar onze adviseurs, dan zijn er een aantal die het enorm leuk vinden om daarover te praten en anderen hebben daar gewoon meer moeite mee.' (ID-01 Accountant)

'Ik denk dat het binnen onze organisatie als accountants niet een hot thema is. Ik sta daarin, merk ik, ook dichter bij de praktijk dan veel collega's die alleen maar de jaarrekening bespreken. Een tijdje geleden had de VAB [Verenging van Agrarische Bedrijfsadviseurs] bedacht om de duurzaamheidskengetallen ook te publiceren in hun jaarrekening. Ze staan er nog steeds niet in, dus blijkbaar is het dus nog niet zo'n thema dat binnen accountancy belangrijk is.' (ID-03 Accountant)

'[Ik zou] dat consistente verhaal wel een keer willen hebben, want ik probeer dat nu een beetje zelf op te maken. Maar ja, dat is nogal pittig om daar iets zinnigs over te zeggen. Dus ook kennis onder de adviseurs is belangrijk. Maar goed, die zijn wat leergieriger, dus die zie je het wel bij elkaar sprokkelen. Maar die boeren moeten het echt van ons soort mensen hebben, want die gaan echt niet allerlei dingen lezen. 10% misschien wel, maar het gros niet.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

En die kennis moet natuurlijk ook nog worden verwerkt in een werkwijze voor een organisatie van adviseurs, waarbij het lastig is om altijd de juiste adviseur, of die met de juiste kennis en interesse, naar een specifieke boer te sturen.

'Nee, [we houden geen rekening met welke adviseur er naar welke boer gaat], want dat is best wel ingewikkeld. We hebben ruim dertig kantoren verspreid over heel het land en die adviseurs die zitten gekoppeld aan een kantoor en dus aan een regio. Maar soms gebeurt dat wel dat ze [sommige adviseurs] bij die klant misschien beter het advies kunnen gaan geven, dus op clusterniveau kunnen we dat tot een bepaalde hoogte wel organiseren. Maar nooit 100%.' (ID-01 Accountant)

5.1.3 Communicatie met boeren

In de aanpak naar boeren toe hebben adviseurs verschillende werkwijzen, want niet elke boer start op hetzelfde niveau. Sommige hebben veel interesse in verduurzaming en anderen helemaal niet.

'Ik pak altijd een driedeling in de sector. De voorlopers, die weten het veel beter dan wij, die zijn daar continu mee bezig. Daar kunnen wij als adviseurs van leren. Wat wij van daaruit meenemen het peloton, dat is de middenmoot die denkt, ik moet hier iets mee, maar ik weet eigenlijk niet zo goed wat. Daar voeren wij intensief die gesprekken mee om dat peloton mee te nemen richting die voorlopers om echt concreet de bedrijfsvoering te gaan verduurzamen. En de derde categorie die echt compleet achterover leunt en denkt, ja het zal allemaal wel, heel plat gezegd, daar gaan wij ook niet heel veel energie in steken, want die komen toch niet in beweging.' (ID-01 Accountant)

'Als je melkveehouder wil blijven, dan zul je mee moeten met de ontwikkelingen. Ik vergelijk het weleens met bijvoorbeeld de legbatterijen die werden afgeschaft. Er waren destijds boeren die hoog van de toren bliezen dat we dat nooit zouden doen, dat die kippen in de batterij blijven. Er zijn ondertussen geen legbatterijen meer in Nederland, dus dan sluit je de ogen voor ontwikkelingen. Dat benadruk ik altijd wel bij melkveehouders om daar de ogen niet voor te sluiten. Aan de andere kant geef ik ook weleens aan, je hoeft ook niet een voorloper te zijn. Er zijn natuurlijk voorbeelden van mensen die heel erg voor de muziek uitliepen [wat niet goed is gegaan].' (ID-03 Accountant)

In het bijzonder is er aandacht voor de studiegroepen waar het thema duurzaamheid wordt besproken.

'Ik kies niet heel bewust voor het thema duurzaamheid als standaardonderwerp om naar een klant te gaan. Dat doe ik wel met studiegroepen, [dan] staat GLB 2023 heel centraal en daar heb je dus heel veel duurzaamheidskenmerken. Die bespreek je dan ook en geef je aan dat je daar ook qua verdienmodel op vooruit kunt gaan. De workshops van [Zuivelverwerker X] gaan over klimaat, kringloop en natuur, dus dan bespreek je echt de kringloopwijzers en het dashboard van klimaat en natuur. Dat doe ik ook met de andere studiegroepen. Dus dat je specifiek de kerngetallen van duurzaamheid bespreekt. Maar als ik gewoon naar melkveehouders ga, is de jaarrekening vaak de aanleiding. Dan bespreek je wel heel veel andere zaken, maar dan gaat het vaak om energieopwekking, energieverbruik, risico-inventarisatie, evaluatie.' (ID-07 Accountant)

'Wij noemen dat de groepsoverzichten. Dat is dan de benchmark. Wij selecteren de bedrijven die een vergelijkbare intensiteit per hectare hebben, daarvan zet je er dertig bij elkaar. Daar pak je een groepsgemiddelde van en de individuele resultaten van een bedrijf staan daaronder. Dan ga je met de ondernemer in gesprek over de verbeterpunten.' (ID-01 Accountant)

'Dat is waar wij als adviesbureau heel sterk in zijn, om met de cijfers van het eigen bedrijf te visualiseren wat er mogelijk is. Ons doel is middels een studiegroep ervoor te zorgen dat ze voor de rest geen adviseur meer nodig hebben. Je merkt wel dat onze boeren veel meer dingen zelf uitpuzzelen.'
(ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Maar uiteindelijk blijft het toch het besluit van de boer om iets met het advies over duurzaamheid te doen.

'Als adviseur kun je wel dingen constateren en aangeven, en dan zeggen we als er niks verandert, verandert er niks. Dus als je dus er iets mee wil, dan is het aan jou de keuze om er iets mee te gaan doen. Maar daarin zijn mensen wel heel verschillend.' (ID-07 Accountant)

'Nou wij proberen dat gesprek met die ondernemer aan te gaan en dat hij het dan in voorzichtige stapjes gewoon eens probeert. Ga iets in je ruw eiwit terug, niet gelijk met 20, 30 punten, maar met 5 of 10 punten in je totale rantsoen. Ga proefondervindelijk kijken wat er gebeurt met die koeien, wat gebeurt er nou met die productie? Dus je voert wel het gesprek om die ondernemer te stimuleren van probeer het eens, maar wij geven alleen maar het advies. De ondernemer neemt het besluit of dat hij het daadwerkelijk wel of niet uitvoert. Dat nemen wij nooit natuurlijk, maar we proberen hem wel te voeden op die manier.'
(ID-01 Accountant)

5.2 Adviseurs over de rol van boeren

Als het gaat om verduurzaming, dan zijn er volgens adviseurs verschillende type melkveehouders, sommige lopen voorop, andere volgen liever en er zijn er altijd een aantal die liever niets met duurzaamheid te maken willen hebben.

'Er zijn melkveehouders die er helemaal niets mee doen en denken, het zal mijn tijd wel duren en ik zie het wel. Ik wil gewoon graag koeien melken en hier wil ik me allemaal niet mee bezighouden. Dan heb je de voorlopers in de sector, specifiek op duurzaamheid. Die echt heel actief met die duurzaamheidskengetallen aan de slag zijn. Die zien de kringloopwijzer ook echt als een managementrapportage en niet als een verplichte invulrapportage. Die doen ook echt iets met die kengetallen, bijvoorbeeld welke maatregelen ze op hun bedrijf kunnen toepassen om de stikstofuitstoot te reduceren. Dus investeringsmaatregelen of managementmaatregelen nemen. Daar voeren wij gesprekken over met die klanten. In zijn algemeenheid is het gewoon enorm wisselend.' (ID-01 Accountant)

'We hebben daar gewoon A- en B- en C-categorie van gemaakt. Dus C is het minimaal wettelijke waar je aan moet voldoen. B is degene die wel extra stappen zet en de A-categorie is eigenlijk de voorloper van alles. Naarmate een onderneming grotere stappen wil zetten, stellen we meer eisen aan het verduurzamen.'
(ID-05 Bankmedewerker)

'Je hebt een deel die dat allemaal onzin vindt. Ik wil gewoon doen wat ik deed. Maar boeren die dat zeggen zijn inmiddels gemiddeld 55-60 jaar. Je hebt een deel die vinden het allemaal wel reuze interessant om bij een ander te zien, en als het werkt willen ze het zelf misschien ooit ook wel gaan doen. En je hebt zomaar een 25/30/40% die eigenlijk best wel enthousiast is. Maar ja, die regelmatig zijn neus stoot omdat die alle verduurzaming uiteindelijk zelf in de portemonnee voelt als het een keer tegenzit. Maar als het meezit, dan zijn ze enthousiast en dan krijgen ze vaak zo een heel deel van die volgers mee. Dus dat is wat leuker om te zien. Dat soort veranderingen zijn er al wel in verduurzaming, heel veel veranderingen waar je toch een groot deel van de volgers ook meekrijgt. Kijk, die laatste 30% die niks wil, die zijn over 20 jaar toch geen boer meer. Die zijn dichtbij een gepensioneerde leeftijd, dus dan heeft het misschien geen zin of waarschijnlijk geen zin meer om nog stappen te zetten.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Maar over het algemeen zijn boeren niet tegen verduurzaming, al moet je het volgens de adviseurs niet altijd zo noemen.

'We noemen het [woord duurzaamheid] wel, maar dat ligt ook een beetje natuurlijk aan welke ondernemer het is. Als je een ondernemer tegenkomt die al dwars is van duurzaamheid en je noemt het woord duurzaamheid, dan hij vliegt door het plafond, dan moet je het anders noemen. Dat is ook een beetje het spel eromheen. Het gaat ons meer om het gesprek, hoe kijkt een ondernemer naar zijn eigen bedrijf? Wat vindt hij daar zelf van en hoe gaat hij daarmee om?' (ID-04 Bankmedewerker)

5.2.1 Motivatie van boeren

De motivatie van de boer om te verduurzamen hangt volgens adviseurs af van het type boer dat hij of zij is.

'Die [motivatie van boeren] is heel divers. Dat is van nul motivatie tot laat ik zeggen 80-90% motivatie. Dat heeft te maken met het persoonlijk karakter van de ondernemer. De no-nonsenseboer die wil hier helemaal niks van weten en gooit de kont tegen de krib. Dat is een categorie. De middengroep, dat is toch de grootste groep, die wil wel mee en zijn ook wel bereid stappen te zetten, maar zijn ook wel kritisch. En je hebt een categorie die best wel vooraan wil lopen in de muziek. Dat zijn er niet zo heel veel hoor. De meesten zitten in de middengroep, in het peloton, en degenen die achteraan zitten die de kont tegen de krib gooien, de actievoerders zeg ik maar even, die krijg je niet zo makkelijk mee.' (ID-03 Accountant)

Toch is er wel intrinsieke motivatie bij boeren, die samenhangt met de visie op het bedrijf, de wereld en het eigen vakmanschap.

'Elke ondernemer heeft z'n eigen visie. Maar, de een zit veel dichterbij op het eigen erf en kijkt net over de erfgrens heen, en de andere kijkt over de wereld heen. Daarmee is het heel erg verschillend welke competenties de desbetreffende ondernemer heeft, dat is één. En twee, in welk proces hij met zijn bedrijf zit. Dus, staat hij voor een overname of is hij bezig met zijn eigen gezondheid, of zit hij met z'n diergezondheid? Of, zit hij met z'n ruwvoerpositie? Dat zijn allemaal hele andere energieën.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

'Los van het verdienmodel ... Dat is het dan wat alle melkveehouders verbindt, dat ze het daarom doen. En [voor] anderen is het persoonlijk. Dat is net als bij andere mensen, sommigen die gaan daar gewoon voor. Die geloven toch wel in een betere planeet. Of het dan deels vanuit een soort rentmeesterschap van de wereld is ingegeven, die willen dan bepaalde dingen veranderen. Ze zeggen ook: "Dat voelen wij. Wij willen een steentje kunnen bijdragen." Maar dat zit denk ik puur in de mensen. Maar of het [financieel] uit kan, blijft wel altijd bovenaan staan.' (ID-13 Dierenarts)

'Dat is vaak waarom heel veel boeren wel willen. Want heel veel stappen richting duurzaamheid komt op vakmanschap neer en dan word je beloond voor beter vakmanschap. En iedere boer wil beloond worden op goed vakmanschap.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Maar heel veel van de motivatie van boeren om te verduurzamen wordt toch bepaald door een combinatie van intrinsieke motivatie en externe prikkels.

'Als het [financieel] inpasbaar is, is dat de beste motivatie om met elkaar iets te bereiken. Ze hebben gewoon door de jaren heen ontdekt dat het noodzakelijk is voor hun boterham. Op het moment dat iemand ervan overtuigd is dat die manier van werken structureel bijdraagt aan zijn rendement, krijg je mensen gemotiveerd. Maar een prikkel kan ook ontstaan zonder euro's. De boer is natuurlijk een grote liefhebber van het erf en de omgeving waar die werkt, woont en leeft. Dus op het moment dat je ziet dat het je niet direct euro's oplevert, maar je weet wel dat het goed is voor je omgeving en voor anderen, dan zijn ze niet zo egoïstisch om daar geen tijd en energie in te steken.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Ik denk dat de boer in de basis daar gewoon wel enthousiast over is. Ze vinden het ook leuk om daarmee bezig te zijn, als er de tijd maar voor is om te mógen ontwikkelen, om te kúnnen investeren. Het geld moet er zijn. Ik ben met melkveehouders bezig die rondom een natura 2000 zitten, die weten dat ze moeten reduceren. Die weten dat ze efficiënter moeten. Die willen zonder kunstmest – enzovoorts – ook kijken of ze hun mest beter kunnen verwaarden. Met een akkerbouwer samenwerken die geen kunstmest meer aankoopt. Dat ze het efficiënter kunnen doen.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Sommige adviseurs noemen verder ook het imago van de melkveehouderij en de sociale acceptatie in de maatschappij en tussen melkveehouders onderling als motivatie om te verduurzamen.

'Dan zie je toch dat de melkveehouderij voor een groot deel uit goodwill naar de maatschappij toe is gaan weiden met koeien.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Maar dat hebben wij als sector aan onszelf te danken, want 40 jaar terug waren er ontzettend veel mensen die een link hadden met de landbouw vanuit hun roots. Dat is minder geworden. Alleen we moeten ons wel realiseren dat dat voor de landbouw betekent dat je meer moet vertellen en laten zien aan burgers en consumenten. Daar zijn wij denk ik als sector zelf ook wel wat in tekortgeschoten. Te veel bezig, te veel gefocust op ons eigen erf, te weinig oog voor dat thema en nu ben je 30 jaar verder en kom je eigenlijk tot de conclusie, dat er verschrikkelijk weinig mensen in Nederland zijn die echt weten hoe het zit. Maar er wel een mening over hebben.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

De bovenstaande quotes laten zien dat naast de intrinsieke motivatie om te verduurzamen uiteindelijk het verdienmodel een cruciale factor is in de motivatie van melkveehouders. Volgens adviseurs zijn het onder aan de streep toch vooral de euro's die bepalen.

'Ik ben bang dat het merendeel toch economisch gedreven is en niet verder dan hun eigen neus lang is durven kijken. Dat is wat ik nu het meeste zie. En op het moment dat je met ze praat over wat ze zouden kunnen doen met de weide, of door zaaien, dan gaat het toch vaak over de kosten en wat het wel of niet opbrengt. Dat is allemaal kortetermijndenken.' (ID-10 Dierenarts)

'Het is met name het verdienmodel. Intrinsiek vind ik het weleens wat minder. Het is met name gelieerd aan extra opbrengsten, een betere positionering voor de bedrijven. [...] De meeste mensen gaan niet iets doen waar ze zelf minder van worden. Dan word je gedwongen. Daar komt het op neer.' (ID-8)

'Wat wij wel heel duidelijk merken is dat ondernemers wel bezig zijn met het verduurzamen en dat ze ook wel willen. Dan heb ik het weer over de blijvende ondernemers, de bereidheid om dit soort zaken op te pakken die is eigenlijk best wel groot. Maar wat wij merken is dat uiteindelijk de rekenmachine wel bepaalt of dingen wel of niet gebeuren. Want uiteindelijk moet het verdienmodel er wel bij passen en dat is heel vaak leidend of iets wel of niet gedaan wordt. [...] Waar het naartoe moet is dat niet alle zaken die de verduurzaming bevorderen uiteindelijk economisch rendabel zullen zijn. Daar staan we eigenlijk wel voor een kantelpunt. Hoe krijgen we de ondernemers bereid om te verduurzamen zonder dat het direct in bijvoorbeeld saldo of uiteindelijke marge wat oplevert? Terwijl we wel weten als sector dat we bepaalde stappen moeten zetten en dat er bepaalde doelen vastgelegd zijn waar we uiteindelijk in 2030 of 2050 aan moeten voldoen.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Er gaat gewoon ontzettend veel tijd en energie in zitten. Je merkt gewoon dat op heel veel melkveebedrijven tijd steeds meer een beperkende factor wordt. Dus het moet eigenlijk allemaal simpel en eenvoudig. Je merkt melkveehouders de laatste jaren eigenlijk steeds drukker geworden zijn. Er is steeds minder tijd over om gewoon eens rustig te gaan zitten uitzoeken hoe bepaalde dingen werken. En het verdienmodel is hier in Nederland nog steeds niet zo dat je zomaar even een adviseur kan inhuren die voor jou een dag gaat zitten puzzelen. Ja, er zijn wel boeren die dat kunnen betalen, maar die hebben vaak een iets ander financieel plaatje. Iets minder van de bank en iets meer van vroeger. Dat helpt wel om mooi weer te kunnen spelen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Iedere regel is er weer een extra, en alles wat moet bij een boer is altijd heel lastig. Dus het zou mooi zijn als dat beloond wordt, want dan gaat dat ook veel makkelijker. Voor die verduurzaming [zeggen boeren zelf niet dat ze beloond willen worden], maar voor al die andere dingen merken wij ook wel dat dat veel makkelijker werkt om die mensen te motiveren of te veranderen. Het verdienmodel, het moet gewoon iets opleveren. Alleen een briefje is niet genoeg. En om boeren te motiveren is best lastig. Mensen veranderen, dat is sowieso lastig. Een boer moet dan uit zijn comfortzone en als die wil veranderen, dan is dat meestal door pijn of door verlangen. Nou ja, als hij geld krijgt, dan gaat 'ie wel wat doen. Anders is het heel moeilijk om mensen uit die sleur te krijgen.' (ID-06 Dierenarts)

Ondanks de bovenstaande uitdagingen kijken adviseurs vaak samen met de meeste boeren naar het laaghangend fruit dat weinig kosten of investeringen met zich meebrengt, of in ieder geval makkelijk terug te verdienen is. Daarbij is het belangrijk dat het een investering, activiteit of oplossing is die past bij de desbetreffende melkveehouder of voor hem/haar op maat kan worden gemaakt.

'Je kunt natuurlijk zeggen dat je op alle onderdelen moet gaan scoren als melkveehouder. Nou, dat kan geen enkele ondernemer. Je moet met name kijken in die bedrijfsvoering van die klant of van die ondernemer waar de verbeterpunten zitten. Dat brengen wij in beeld met rapportages, met diverse kengetallen. En op die kengetallen ga je met die ondernemer inzoomen en zeggen: "Oké, dit is een kengetal dat bijvoorbeeld achterblijft of waar we met elkaar verbeterpotentieel zien." Dan gaan we daarop inzetten. Je kunt wel tien punten benoemen om op in te zetten, maar dat gaat hem nooit worden, dus je moet echt focus aanbrengen. Wat gaan we bij dat individuele bedrijf nu vastpakken om te verbeteren wat bijdraagt aan het duurzame verdienmodel van de boer, want dat moet wel centraal blijven staan.' (ID-01 Accountant)

5.3 Adviseurs over de rol van andere partijen

Naast de rol van de adviseur en de rol van de melkveehouder zijn er ook vele andere partijen betrokken bij het verduurzamen van de melkveehouderij sector. Allereerst andere collega adviseurs of mede-erfbetreders: accountants en banken, dierenartsen, voerleveranciers, zuivelverwerkers, etc. Daarnaast is er uiteraard ook nog de overheid die een belangrijke rol speelt in de verduurzaming van de melkveehouderij. Deze partijen kunnen nog wel eens van kennis, kunde en perspectief verschillen als het gaat over duurzaamheid. Hoe gaan de adviseurs hier mee om, en hoe kijken ze naar de rol van andere partijen? Of zoals ID-09 het samenvat:

'Moet ik het nou wel samenbrengen? Altijd samen met de veearts op het erf praten, of regelmatig driehoeksgesprekken voeren. Dat je iedereen vanuit zijn eigen discipline in het belang van die onderneming nog wat tips laat geven of wat acties uit zetten. Dus dat zijn dierenartsen, dat zijn klauwverzorgers, dat is een loonwerker betrekken in het hele ruwvoerproces. Ja, er zijn eigenlijk best wel veel erfbetreders die daar een rol in kunnen betekenen, alleen je bent wel afhankelijk van de kwaliteit, capaciteit van zo'n erfbetreder. Kijk, je mag daar iets van vinden, maar dan moet je ook inhoudelijk daarin mee kunnen. Je moet dan ook capabel zijn om vervolgens de adviesbehoefte en het plan van aanpak in te vullen. Het gaat er niet om, om alleen maar iets te signaleren. Je moet dan ook helpen in de weg ernaartoe.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

5.3.1 Politiek & overheid

De meeste adviseurs hadden wel een mening over de rol van de politiek of de overheid in brede zin in verduurzaming van de melkveehouderij. Meestal was dit niet positief, want ofwel de politiek dan wel de overheid is te wispelturig, snapt weinig van de agrarische sector, of is niet te vertrouwen, aldus een aantal adviseurs.

'Maar eigenlijk is de politiek wel een grote spelbreker in deze. We hebben dat al eerder gezien met die fosfaatrechten, toen werden er natuurlijk heel veel dieren uitgestoten omdat het interessant was om binnen je fosfaat te blijven. Dus alle overbodige dieren werden allemaal opgeruimd. Dat gold natuurlijk ook voor jongvee, je moest heel streng selecteren. Dus wat we momenteel zien is dat er vrachtauto's vol koeien uit Duitsland, Denemarken, België, allemaal naar ons toe komen. In 2016 zagen wij dat er enorm streng werd geselecteerd, dat er weinig jongvee werd aangehouden. Nu zijn we dan vijf of zes jaar later en dan keert de wal het schip. Dan hebben ze in een keer weer koeien nodig, want anders komt de liquiditeit natuurlijk onder druk. De tank zit niet vol dus er moeten weer koeien bij. Dus wij zitten ook continu in een spagaat. We zeggen dat er gesloten bedrijven moeten komen en dat de koeien zo oud mogelijk moeten worden. Alleen komt er continu wat tussen. En de overheid die heeft daar wel een hele grote rol in. Want de stip op de horizon is voor ons en voor die boeren [essentieel] en als er weer een heel stuk beleid of een stuk nieuwe regelgeving komt, dan heeft dat een enorme impact.' (ID-06 Dierenarts)

'De overheid moet natuurlijk drommelsgoed in de gaten hebben dat ze niet te vertrouwen zijn gezien de achterliggende jaren, zonder dat er denk ik politici of ambtenaren bewust onbetrouwbaar zijn. Dat zit gewoon in het systeem van politiek en van het hele gebeuren. Dus daar moeten ze zichzelf voor gaan behoeden.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Sommige adviseurs suggereren dat de overheid de initiatieven vanuit de sector zelf meer zou moeten waarderen in het beleid (zie ook H6.3 oplossingen).

'Ik zou de boereninitiatieven meer omarmen. Want er zit echt ontzettend veel innovatiekracht in de sector, er zit heel veel wijsheid in de sector. Zij weten als geen ander wat wel of niet kan, zeker de voorlopers in de sector en ik zou daar meer op afgaan. Wat ik nu heel vaak zie is dat de minister wel gesprekken aangaat en het wordt zogenaamd allemaal meegenomen, en toch gaan ze het heel anders doen. Dat zorgt ervoor dat het vertrouwen in de politiek wegraakt, de draagkracht die verdwijnt en uiteindelijk levert dat geen succes op. We zien het nu bijvoorbeeld op dit moment met de gebiedsgerichte aanpak. Een aantal goede initiatieven die van onderaf komen, bottom-up vanuit ondernemers zelf die echt daar serieus mee bezig zijn en de goede dingen doen en op dit moment worden ze top-down weer overruled hoe de provincie het gaat aanpakken en met hun ideeën wordt eigenlijk helemaal niks gedaan. Nou, dan sla je een sector gewoon lam, dan willen ze niet meer, dan doen ze niet meer, gaan de hakken in het zand en uiteindelijk wordt het gewoon een lange strijd.' (ID-05 Bankmedewerker)

Adviseurs kijken ook naar de complexe besluitvorming binnen de overheid.

'De overheden in de breedste zin van het woord. Ik ben daar ook eerlijk gezegd niet zo goed in thuis wie daar aan touwtjes trekken. Je hebt natuurlijk de ambtenaren dan nog. Maar ja, uiteindelijk de overheid in de zin van de politiek, gewoon degenen die het voor het zeggen hebben in het land, die bepalen natuurlijk wel een hoop.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Ten slotte zijn er adviseurs die vinden dat je niet alles van de overheid moet verwachten.

'In principe moet je als melkveehouders zelf [een visie hebben], en als sector melkveehouderij ook zelf, en ook als overheid, en het mooiste zou zijn dat dat op één lijn ligt.' (ID-07 Accountant)

5.3.2 Voerleveranciers

De voerleveranciers werden, na de overheid, het vaakst genoemd als een derde partij waar adviseurs vaak mee te maken hebben. Met name omdat het een frequent bezoekende en belangrijke adviseur voor boeren is, maar één waarvan andere adviseurs niet altijd hoogte kregen of hun twijfels bij hadden.

'Ik denk dat de voerleveranciers er wat tweeledig in staan, op twee gedachten hinken. Dat proef ik in de praktijk wel, er zit verschil tussen adviseurs in de voerindustrie, maar die staan er niet altijd even duidelijk in vind ik. Die vind ik soms wat dubieus.' (ID-03 Accountant)

'De voerleveranciers die hebben vaak de beste relatie met de boeren. Dus de stem van een voerleverancier is best heel belangrijk in het verduurzamen. Nu denk ik ook dat er veel verschil zit tussen voerleveranciers hoe ze met duurzaamheidvraagstukken omgaan.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Maar je merkt gewoon, ook de voerleverancier moet bijna het opdraifhek voelen voordat die echt visionair bezig gaat zijn. Zeker voor ammoniak en CO₂ is de voerleverancier een hele belangrijke speler. [...] Maar ze zijn als de dood dat die boeren er lucht van krijgen, dat als ze iets anders zeggen dan wat het geluid van boeren is. Het zijn gewoon echt de boeren-plus op dit moment. Gewoon het verlengstuk van de boeren eigenlijk.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Een voerleverancier beaamt dat de relatie met de boeren nauw is en dat dit soms voor uitdagingen zorgt:

'Al die andere maatschappelijke thema's die er zijn, dat allemaal ook op ons afkomt en dat dat ook bij ons speelt. Dus, zowel voor de organisatie als ook voor de collega's. Als je kijkt met welke energie medewerkers bij ons werken, dan zijn er een heleboel die van huis uit echt dat boerenbloed hebben. Ze leven en ze gaan voor de boeren. Dat is een hele grote kracht. Ik vind het ook wel een winst. Maar, er zit ook een heel groot gevaar achter. Het betekent ook dat gesprekken die ik heb met boeren over wat er bijvoorbeeld gebeurt rondom stikstof op dit moment, ik ook met collega's heb die gewoon in de put komen te zitten. Dat is ook wel weer gevaarlijk.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Maar de grootste twijfel aan de intentie van de voerleverancier komt met name door het verdienmodel van deze bedrijven.

'Vanuit het veevoer zouden ze iets meer meegaan, maar dat gaat natuurlijk wel een beetje tegen het verdienmodel in. [...] Ik hoor geregeld toch van veehouders, die zeggen: "Ja, een hele goeie kerel, maar uiteindelijk gaat het toch wel om brokjes verkopen." [...] Ja, dat zat er toch wel een beetje in. En om dan eigenlijk heel erg tegen je verdienmodel in terug naar de basis te gaan. [En bepaalde producten] die zij verkopen terugschroeven, dat mag je misschien ook niet verwachten van degene die het doet.' (ID-13 Dierenarts)

'Als het gaat over intensiveren van de sector, dat gaat vaak wel gepaard met meer omzet voor de voerleverancier. Kijk, als je een target hebt als vertegenwoordiger of voorlichter om je tonnen voer op jaarbasis te verkopen, is dat dan de juiste motivatie om die ondernemer zo goed mogelijk te adviseren? Ik zie ook een heel aantal goede voorbeelden, dus ook voerleveranciers die daar wel echt heel serieus mee bezig zijn. Maar goed, ik zie het ook nog vaak gebeuren dat de tonnen voer wel gestimuleerd worden.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Nou, ik denk dat veevoerleveranciers een hele belangrijke rol in dit verhaal hebben, omdat de bezoekfrequentie bij dat soort mensen best hoog ligt. Zes of zeven keer per jaar bij een ondernemer aan tafel zitten is niet raar in die sector. [...] Ik denk dat [op het thema duurzaamheid] een hele grote kans ligt voor hen. Voor de toekomst. Toch kan ik me wel een klein beetje vanuit hun gedachten misschien wat voorstellen. Dat zij ze alleen maar klanten selecteren of ze wel of niet duurzaam zijn. Want het is natuurlijk een machtige vechtersmarkt. In Nederland komen er geen boeren bij, dus wil je groeien, dan moet dat ten koste van een ander. En waar zet je dan op in? [...] Ik denk dat de reactie die de voerleveranciers hebben eerder een belemmering is, en eigenlijk vind ik dat wel jammer als ik heel eerlijk ben.' (ID-04 Bankmedewerker)

Een geïnterviewde voerleverancier laat een ander geluid horen en vindt dat ze op allerlei manieren met duurzaamheid bezig zijn:

'Kijk, van oorsprong zijn wij een aan- en verkooporganisatie. Dus, als wij praten over verkoop, moeten we nadenken over wat we verkopen wat onze sourcing is. Maar, dat geldt voor aankoop ook. Dus, op het vlak van verduurzaming zijn thema's zoals we die nu benoemd hebben voor ons ook heel actueel. Dan gaat het echt over productgeoriënteerde herkomst en de wijze van produceren, enzovoort. Aan de andere kant heeft [voerleverancier X] ook een verantwoordelijkheid om de kennis op het boeren erf te brengen. Dat doen ze wel met onze dochterorganisatie en ook met de buitendienst. We proberen daar wel wat onderscheid in te maken. Kijk, in de basis is [voerleverancier X] een coöperatie, en een coöperatie staat weer voor de next generation. Dan hebben wij des te meer het belang om te zorgen voor een goeie, duurzame sector.'
(ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

5.3.3 Zuivelpartijen

Als het gaat om zuivelpartijen, en dan met name de zuivelverwerkers lopen de meningen van adviseurs uiteen. Aan de ene kant vinden ze het goed dat zuivelpartijen het voortouw nemen als het gaat om duurzaamheid en melkveehouders daar dan ook voor betalen.

'Ik vind ontwikkelingen als de verschillende diversificatie in melkstromen, toeslagen erop als een positieve ontwikkeling waarbij je ook boeren meekrijgt om aan verduurzaming te werken. Ik heb bijvoorbeeld de [X] melk genoemd, maar dat zie ik op zich als positieve ontwikkeling en dan begint het toch met toegevoegde waarde leveren op je product. Ik vind het positieve ontwikkelingen dat de zuivel daarin het voortouw neemt. Als de zuivel het voortouw niet zou nemen, krijg je boeren niet mee. Als je alleen maar duwt, kom je er niet. Het trekken is een betere strategie.' (ID-03 Accountant)

'Je ziet een heleboel fabrieken bezig met die duurzaamheidspremies. [...] Ze [boeren] weten het precies wat ze dan extra verdienen door zo'n punt extra te hebben op zaken. Het is een beetje kleingeld, maar het is wel net even leuk om in de studiegroep ermee bezig te zijn en om goed bezig te zijn voor duurzaamheid. Keurmerk x betaald 2 cent voor een liter melk extra als je aan de punten voldoet. Boeren komen met opgestroopte mouwen binnen bij een studiegroep, want die zeggen: "Luister, ik zit boven de norm en jij moet er ook voor zorgen binnen een half jaar dat ik eronder zit, want ik wil die 2 cent." Nou is dat wel extreem natuurlijk, die 2 cent. Maar goed, dat geeft voor mij wel een richting aan als dat dus blijkbaar ergens terug te verdienen is voor de zuivelfabriek. Dan geeft dat wel een enorme prikkel om ermee aan de gang te gaan.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Aan de andere kant vinden de adviseurs, en met name ook de melkveehouders die zij spreken, dat de zuivelverwerkers zich soms te veel met de bedrijfsvoering bemoeien.

'Ik zie ook de andere kant van het verhaal. Ik ben toevallig vorige week nog bij een boer van [zuivelverwerker Y] geweest. Nou, hij is helemaal woest op de directie van [zuivelverwerker Y]. Hij zegt: "Ze moeten gewoon melk verkopen en een goede prijs leveren en geen gezeur over weet ik het wat allemaal.'"'
(ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Wat ook mee speelt is dat de zuivelverwerkers niet eenduidig zijn, ze gebruiken verschillende kengetallen en werkwijzen en ingewikkelde berekeningen.

'Ik denk dat boeren wel wat handvatten bij nodig hebben, want sommige kengetallen die worden tegen hun gebruikt. [...] De rekenregels van continue diergezondheidsmonitoring, dat moet je ieder kwartaal doen, zijn zo moeilijk te doorgronden dat niemand dat snapt. Wat wij ook altijd lastig vinden, is dat iedere melkfabriek zijn eigen regels heeft. Als de NZO [Nederlandse Zuivel Organisatie] nou zou zeggen wat de rekenregels zijn, dan kunnen we daaraan voldoen. Dus daar is wel behoefte aan, een stukje duidelijkheid en goede kengetallen die goed te benchmarken zijn. De boeren bij Keurmerk x levert het 2 cent op, dus dan zijn ze heel gemotiveerd om dat uit te zoeken. Alleen op een gegeven moment komen er zoveel regels en zoveel onduidelijkheden, en als ze al moeite hebben om te voeren en om te melken en dat al het andere wat ze er bij moeten doen niet meer gaat.' (ID-06 Dierenarts)

'Ja, er verandert veel te veel. Met name of er weer een initiatief van de melkfabriek komt. We hebben voornamelijk [zuivelverwerker X] boeren, dus wij zitten met name met keurmerk x. Met keurmerk x moet je weer om je sterftcijfer denken, met name je oude koeien. Dus die boeren zitten continu in een spagaat en die hebben eigenlijk ook niet goed het overzicht.' (ID-06 Dierenarts)

'[zuivelverwerker X] betaalt een weidepremie. Die wordt betaald door een inhouding over alle melk te doen. Dus je houdt van iedereen een beetje in. Die verdeel je over degenen die weidegang doen. Er is geen inkoper die extra geeft voor weidemelk. Er is genoeg van dat spul, dus de hele stimulatie daarvan dat betalen we allemaal uit eigen zak. Dus dat leidt een beetje tot een negatieve associatie. Het is goed voor de beeldvorming, maar het moet gewoon minder star. Die regeltjes maken het weer negatief.'
(ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Ook zijn er adviseurs die zeggen dat de extra betalingen voor bijvoorbeeld weidemelk niet in verhouding staan met het extra werk en de investering die worden gedaan. Dus dat boeren niet meegaan in de verduurzaming ligt ook deels aan de zuivelverwerkers. Soms komt dit door aan hun afnamegebied, of door de eisen en snelheid van de verduurzaming.

'Nou, in Twenten heeft men een beetje negatieve ervaring met [zuivelverwerker X] en de duurzaamheid van melk. [...] Er zijn een aantal [melkveehouders] uitgeknikkerd, dus dan heeft het een negatieve klank. Zij zaten namelijk niet meer het zoekgebied van de zuivelverwerker. Dus wij hebben een heel aantal klanten die voldeden aan keurmerk x, die kregen ook die plus op de melk. Toen hebben ze gezegd: "Maar dat is niet het zoekgebied, jullie zitten te ver van de fabriek af." En drie maanden later was er weer een nieuw zoekgebied en waren weer andere boeren die er wel aan voldeden. Er zijn er wel een aantal boos om geworden en ook weggegaan bij [zuivelverwerker X]. [...] Dus als je het gevoel krijgt, ik ben keurmerk x en je wordt afgeketst, dan werkt het averechts. Want dan denk je, zak er maar in en ik ga er niks meer mee doen. En dat werkt voor die buurman idem dito, de buurman die helemaal niet keurmerk x was, die wordt niet gestimuleerd doordat anderen in zijn omgeving zulke negatieve ervaringen hebben. De investeringen zijn vaak al gedaan. Ik denk voor de rest dat ze niet heel veel andere dingen erom laten, ze blijven beweiden. Alleen bij keurmerk x had je ook steeds meer stimulans van kruidenrijk grasland, bijvoorbeeld. Ik denk dat dat soort dingen dan weer wegvallen.' (ID-07 Accountant)

Het is niet altijd duidelijk of er wel een markt voor duurzame melk is, en aan ook de communicatie over duurzaamheid blijkt het nog wat te schorten.

'[Zuivelverwerker X] is best een voorloper geweest in verduurzaming, maar daar zijn ze eigenlijk een groep boeren kwijtgeraakt en dat is jammer. Want hoe ver is de markt? Het is natuurlijk altijd goed om wel wat op de trom te slaan, maar je moet natuurlijk niet de achterban kwijtraken in je proces.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Nou ja, dat [gebrek aan vraag naar weidegang melk] is de ene kant de zwakte van het systeem. De andere kant is het de kracht dat het echt uit de markt komt.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik vind het bijzonder dat er erg weinig tijd en aandacht is voor een stukje uitleg van de melkverwerker naar de uiteindelijke producent. Als ik melkverwerker zou zijn, zou ik gewoon veel mankracht vrij maken om korter op mijn leden leveranciers te kruipen, meer betrokkenheid, uitleg, goede communicatie. Ik denk dat dat ontzettend belangrijk is. Je hebt nu melkbindingsadviseurs in een gebied en als je geluk hebt, kunnen ze een keer in de twee jaar een contactmoment organiseren. Of je neemt elkaar serieus en je gaat met elkaar aan het werk, of je zegt, we steken er geen tijd in en hier heb je de folder en lees hem maar door. Ik denk dat er een erg grote kans zit in de acties vanuit de melkverwerker.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Nou, bij de zuivelverwerkers zijn er mensen die zich adviseur noemen die dat helemaal tot een bovengesteld doel hebben gemaakt. Die zitten hun leden en leveranciers best wel te frustreren. En dat krijgt dan soms ook een verkeerde lading, omdat er dan niet zo goed naar elkaar wordt geluisterd en dan wordt er voor elkaar ingevuld. Dan krijg je best wel ergernis en frustratie en alles begint met een open mindset. Als je met elkaar ergens wil komen, moet je eerst respect hebben voor elkaar en samen hetzelfde doel hebben. Dan merk ik onderweg best wel veel weerstand. Dus wat ik wel hoor is dat de communicatie niet helemaal optimaal is tussen zuivelverwerkers en de boeren. Ja, daar schort heel veel aan en dan krijg je dat mensen iets in gaan vullen zonder dat ze het onderzoeken. Er zijn bijvoorbeeld afgelopen jaar ook best heel veel mensen hier in het gebied gewisseld van zuivelverwerker. Dat was in het verleden eigenlijk ondenkbaar. Dat is niet omdat ze ervan overtuigd zijn dat die ander een betere melkprijs betaalt, maar dat is meer gebaseerd op ergernis en bemoeizucht onder andere over het thema verduurzaming.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

Toch is er ook enige reflectie: beter de zuivelverwerker die actie onderneemt dan dat de overheid dat doet.

'[Boeren] zeggen wat is dat nou voor gekkigheid dat ik via mijn melkfabriek te horen krijg hoe ik moet voeren? Die moeten gewoon de melk verkopen. Dan haal ik het nog weleens een keer aan van die weidegang. Dus ik blijf erbij dat wij het toch heel plezierig vonden dat de duurzame zuivelketen die weidegang heeft geregeld en niet Den Haag. Daar geven ze me dan weer gelijk in.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

5.3.4 Banken & accountants

In eerste instantie zijn de andere geïnterviewden niet zo te spreken over de rol van banken en accountants als het gaat om verduurzaming, want volgens de geïnterviewden wordt er alleen naar het financiële plaatje gekeken.

'Daar varen ze [boeren] natuurlijk ook wel soms wel blind op, hè, op de accountant.' (ID-10 Dierenarts)

'Die accountants en die bank zijn natuurlijk iets minder belangrijk. Maar als ze [boeren] een financiering moeten hebben, dan worden die natuurlijk ook belangrijk. Maar ik vind accountants altijd heel beperkt alleen naar de cijfertjes kijken.' (ID-06 Dierenarts)

'Laat ik [bank X] dan maar gewoon bij naam noemen, de mond vol over verduurzaming, maar als puntje bij paaltje komt, gaat het toch om de economie op een bedrijf. Dus uiteindelijk hangt de financiering niet zozeer samen met hoe duurzaam een boer denkt of doet, maar veel meer met de cijfers die hij laat zien. En nu geven ze dan die 0,2% korting, telt ook niet zo hard door, maar goed ze gaan nu wel ietsjes meer die stimulans erin brengen, door kleine rentekortingen. Als je boeren mee wilt krijgen en ook wilt belonen, dan moet daar meer in gedaan worden dan 0,2%. Ik vind banken schijnheilig en ook niet altijd een bestendige gedragslijn tonen. Dat wisselt ook nog weleens wat hoe de stand van de bank is. Ik geef banken daarin een onvoldoende.' (ID-03 Accountant)

Maar de adviseurs zien ook wel dat de banken mee moeten veranderen en daarmee hun beleid aanpassen, maar de richting van dit beleid is nog niet helemaal duidelijk.

'Je ziet dat het beleid van banken [verandert]. Laat ik weer [bank X] als voorbeeld noemen vier of vijf jaar geleden. Bijna iedereen moest in bijzonder beheer bij wijze van spreken. Er waren erg veel twijfels over de toekomst van het bedrijf. Zekerheden tellen niet meer, het gaat om de kasstroom, het gaat om de capaciteit of de marge. Nu zie je bijvoorbeeld [bank X] ook wel weer iets anders denken. Dus het is ook een beetje, wat draagt de bank zelf uit, wat vinden ze belangrijk, willen ze klanten kwijt of willen ze juist klanten erbij? Ik kan de lijn niet altijd even goed ontdekken, waar ze staan en ik denk dat het management daarin meer een eenduidige en bestendige lijn moet volgen.' (ID-03 Accountant)

De banken zelf geven ook aan dat hun beleid en mind-set veranderd is in het afgelopen decennia.

'Wij keken eerder puur en alleen naar efficiëntie, dus ik wil het geld. Er moet gewoon geld verdiend worden en hoe het verdiend wordt, even heel cru gezegd, zal ons een rotzorg zijn. Dat is niet helemaal zo, maar ik maak het even extreem. En nu wordt er wel kritischer gekeken, bijvoorbeeld als ik een ondernemer heb die niet kan weiden, dan heb ik wel wat uit te leggen aan mijn fiatteurs in Amsterdam. Nou, dat is een andere mind-set en die mind-set komt ook weer terug bij de bij de ondernemer. Ik denk dat daar vanuit banken best wel wat druk op staat. Niet alleen bij de [bank Y], maar ik bedoel ook dat [bank X] best druk heeft op ondernemers om daarin te veranderen.' (ID-04 Bankmedewerker)

Dit veranderende beleid en de zoektocht creëert soms wel obstakels voor boeren en andere adviseurs.

'Nou, dan krijg je het verhaal stikstof, zegt de bank nu: "Wij financieren bedrijven die in een gebied zitten van Natura 2000 niet meer." Ja, zo iemand staat compleet op slot. En dan denk ik, Huh, we hebben het hele plan uitgewerkt. We hebben het met iedereen besproken. Iedereen is enthousiast. Er wordt subsidie voorgegeven, en de bank trekt zich nu terug, want, het wordt wel spannend. Dat voelt heel raar! [...] Zo'n ondernemer zegt ook: "Misschien is dit wel even tijdelijk omdat de bank het ook even niet weet en de bang is om in de pers te komen." Dat is eigenlijk wat ik zei in het begin, over hoe die zuivelondernemingen met elkaar omgaan. Iedereen is meer met zichzelf bezig op dat moment. Of misschien wel een stand-still aan het inlassen, om te zorgen dat de framing van je eigen onderneming, in deze situatie dan de bank, dat dat past bij hun maatschappelijke wijze van ondernemen.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

'Kijk, dit gaat ons natuurlijk wel gigantisch raken links of rechtsom. Alleen is dit de overheid die dit doet. Wij hebben als [bank X] nog geen statement of niks in de pers gedeeld. De vraag is of je dat moet doen, maar het is de overheid die natuurlijk iets neerlegt. Dat wordt heel wisselend ontvangen. [Bijvoorbeeld als een boer belt en zegt dat hij] bijna klaar is met zijn vergunning en waarbij ik zeg, het is goed dat je de vergunning hebt zo meteen. Maar ja, het ligt wel in een gebied waar behoorlijke reductie moet plaatsvinden. De vraag is wel of je zo meteen kunt gaan bouwen. Want als er een hele grote reductie ligt, moet je wel gaan willen bouwen op dit moment? Voor hetzelfde geld moet je wat je nu krijgt aan vergunning, straks misschien weer teruggeven. Die man die was daar in ieder geval niet blij mee, laat ik het netjes houden. En dan is natuurlijk de vraag wat gaat de bank daarin doen, of banken daarin doen? Kun je zo meteen nog wel bouw faciliteren? Dat wordt natuurlijk een heel lastige opgave. Dat maakt natuurlijk wel heel veel onzekerheid.' (ID-08 Bankmedewerker)

Banken zijn daar wel eerlijk over volgens henzelf. Niet iedereen wordt nu zomaar gefinancierd, en wel eerst langs een 'duurzaamheidsmeetlat' gelegd.

'Er wordt echt wel een actieve discussie gevoerd, bijvoorbeeld of het handig is om op die plek nog bepaalde investeringen wel of niet te doen. Dus dichtbij een Natura 2000-gebied. Misschien zijn de vergunningen wel op orde, dus een onherroepelijke NB-wetvergunning [Natuurbeschermingswetvergunning], dus op dit moment mag je daar gewoon nog mee bouwen. Maar goed, is het dan verstandig op die plek? Het is niet dat we zeggen, we doen het niet meer als bank, maar we houden wel ondernemers kritisch een spiegel voor. De meeste [ondernemers] zitten daar best wel heel realistisch in en hebben daar zelf vaak ook al heel veel over nagedacht. En als ze echt iets doen, dan hebben ze daar echt wel goede argumenten voor waarom ze dat wel of niet willen.' (ID-05 Bankmedewerker)

Bij sommige duurzaamheidsdossiers, bijvoorbeeld PAS (Programma Aanpak Stikstof), leidt de regelgeving van de overheid tot extra voorzichtigheid bij de banken.

'Op dit moment zijn we als bank heel strak op bijvoorbeeld vergunningen. [...] Wij financieren niet klakkeloos PAS-melders op dit moment en daar krijg je best weleens discussie over met ondernemers. Maar goed, we willen ook geen dingen financieren - en zeker niet als het gaat om uitbreiding van dieren aantallen of huisvesting - op basis van bijvoorbeeld een PAS-melding. Dat doen we echt niet op dit moment.' (ID-05 Bankmedewerker)

Uiteindelijk willen de banken wel de verduurzaming ondersteunen, ook al gaat dat stapje voor stapje.

'Daar kunnen we zelf natuurlijk als [bank X] ook weer dingen mee doen, want we willen allemaal op een gegeven moment een transitie versnellen en verduurzamen. Dus iedereen heeft de mond ervan vol, maar echt concreet stappen zetten valt altijd nog niet mee.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Ik denk dat wij gewoon achter de ondernemer staan en helpen te verduurzamen. Maar ik kan natuurlijk niet bij een overheidsinstantie gaan bellen en zeggen: "Joh, je moet die vergunningen toekennen want die ondernemer wil zo graag verduurzamen." Dat is onze rol niet. [...] We hebben heel veel overleg met ministeries en ook op regionaal gebied met provincies. Natuurlijk omdat we in landelijk gebied wel een hele grote speler zijn. Onze ondernemers die maken wel het landelijk gebied.' (ID-08 Bankmedewerker)

5.3.5 Dierenartsen

De dierenartsen zijn adviseurs waar een boer mee te maken heeft. Maar andere adviseurs zeggen vrijwel niets over de rol van dierenartsen als het gaat om verduurzaming. Dierenartsen zelf hebben wel duidelijk een visie op hun eigen rol in combinatie met andere partijen, zoals de boer of de voerleverancier: iedereen moet samenwerken.

'Ik heb mijn logo zo ontworpen, het zijn drie bladeren. Een staat voor de dierenarts. Een staat voor de veehouder/de dieren en een staat voor de erfbetreders, het zijn er drie. En ik heb het ook zo op mijn website staan, de heilige drie-eenheid. Iedereen moet die verantwoordelijkheid nemen., want laten we heel eerlijk zijn, en dat zeg ik ook altijd tegen die boeren, ik ben een commerciële instelling en ik zit in de zorgverlenende sector. That's it. Of in het advies, in de steun. Ik zit in ieder geval daaronder. Als het niet goed gaat met jullie, gaat het ook niet goed met mij. Dat heeft op korte termijn en lange termijn ook invloed op mijn businessmodel. Dus ik vind dat ik daar ook een bepaalde verantwoording in heb om die te nemen of niet. Want ik kan jullie binnen 10 jaar helemaal uitkleden en zulke prijzen gaan vragen. En jullie voor alles rekenen wat ik aan informatie heb zitten. Maar dan vind ik dat een erfbetreder zoals een voerforlichter ook zijn of haar steentje daar aan bij moet dragen. Dat een KI-organisatie niet moet gaan voor de hoogste gehalten en de meeste hoeveelheid melk, maar moet gaan voor het beste beenwerk in combinatie met hogere melkgifte of met hogere gehalten. Elk onderdeel van deze sector moet zijn of haar verantwoordelijkheid nemen, waarbij ik denk dat de dierenarts samen met een voeradviseur en wellicht een financieel adviseur het grootste vertrouwen moeten genieten bij een veehouder waar de keuzes op gebaseerd gaan worden. Dat dat zijn adviesteam is dat hem of haar verder helpt in de gekozen strategie.' (ID-10 Dierenarts)

'Wij hadden een dag in de week een voerman in dienst als dierenartspraktijk, want wij zagen ook wel dat als je goed voert het ook veel beter met de diergezondheid gaat. Daar zit een hele nauwe relatie. Die voerman is gestopt dus wij zoeken nu weer toenadering om met alle voerfabrikanten om goed mee samen te werken. Ik moet zeggen dat dat best wel goed loopt. Wij proberen altijd samen te werken en niet tegen te werken. Dat is eigenlijk een beetje ons motto.' (ID-06 Dierenarts)

De samenwerking met andere partijen is echter soms nog wel een uitdaging, want niet iedereen staat daar voor open of is eerlijk in zijn advies, dus dat vergt goede communicatie tussen de adviseurs.

'Als ik kijk naar het antibioticagebruik, toen dierdagdoseringen voor het eerst opkwamen moesten wij als dierenarts ook elke keer zeggen: "Dit doe je niet goed. Dit moet minder. Dit moet anders." En uiteindelijk zijn ze daar wel tevreden over en dat geeft wel vertrouwen, maar ik vraag mij af of dat vanuit een veevoer- of een kunstmestverkoper ook op die manier zou gaan.' (ID-13 Dierenarts)

'Er zit nog wel een schare aan mensen die ooit in een gat van bedrijfsbegeleiding zijn gesprongen waar de dierenarts niet zoveel mee heeft gedaan. Dat is een lastig gat om weer terug te winnen. Je hebt hier de voervoorlichters zijn hier heel actief in de regio. Nou heb ik zo dat ik graag in een driehoeksverhouding werk. Dus we schuwen ze niet. Ik heb ze liever ook aan tafel. Maar daarbij geef ik wel aan dat ik niet op hun stoel ga zitten om te zeggen hoe het rantsoen eruit moet zien, maar ik kan ze wel zeggen dat wanneer wij een bepaalde kant op gaan dat dat niet altijd stroomt met het voer dat zij voorschrijven. En daar krijg je dan prima discussies over. Maar goed, zij zijn hier in de buurt wat actiever, dus wat zij doen met bijvoorbeeld de MPR ook de boer op gaan om te zeggen dat het nog harder en beter kan. En ik probeer te laten zien dat het wellicht beter kan, maar dat het ligt in de nuances. En ik lees nu natuurlijk wat anders. Dus dat kost even wat overleg met elkaar.' (ID-10 Dierenarts)

Eén van de geïnterviewde dierenartsen gaf aan dat dierenartsen niet te veel op de stoel van de veehouder moeten gaan zitten. Af en toe reflecteren op de eigen rol en je bewust zijn dat je als dierenarts deel bent van een groter geheel is belangrijk.

'Ik kan af en toe ook opgaan in de waan van de dag, maar het is soms ook heel goed om even een stap terug te doen en te kijken waar ik sta in het geheel en wat mijn rol is in deze situatie. Bijvoorbeeld een jonge dierenarts die we van de week aan de lijn hadden, net twee jaar afgestudeerd. Maar dat meisje is onwijs op de stoel van de veehouder gaan zitten. En daar hebben we tegen moeten zeggen: "Maar beseft jij je wat voor rol dat je eigenlijk hebt als dierenarts? Op het moment dat je met ons praat ben jij als veehouder aan het praten en dan hebben we eigenlijk helemaal geen ruimte voor jou. Maar wil je dit als dierenarts bespreken, dan vinden we nog dat je bekrompen bent, maar dan willen we wel met jou de dialoog aangaan." Dat is soms heel lastig uit te leggen aan mensen die dus met tunnelvisie vastzitten in hun wereldje. En die zeggen: "Nee, maar het moet zo blijven. Het kan niet anders. Dit is wat we doen. Daar zijn we voor opgeleid. Blabla enzovoorts." Je maakt deel uit van een veel groter geheel. En dat moet je kunnen zien. Of je moet in ieder geval kunnen zien waar jouw radartje zit in het geheel. En als je dan nog een beetje vooruitstrevend bent in dat stuk, dan heb je dus kennis vergaard van andere sectoren. Heb je dingen geleerd die je samen kunt brengen in jouw sector en daarmee jouw sector ook vooruit kunt helpen.' (ID-10 Dierenarts)

5.3.6 Overige partijen

Hieronder nog een aantal andere partijen die lang niet allemaal zelf niet het boeren erf betreden of advies geven, maar wel van invloed zijn of de verduurzaming van de melkveehouderijsector.

Rol onderzoek

De rol van onderzoek is belangrijk volgens adviseurs, maar heeft als nadeel dat het vaak te lang duurt en soms te beperkt is als het gaat om de praktijk waarin het uiteindelijk wordt toegepast.

'Want we worden veel te vaak in de landbouw ingehaald door emoties. Ik kan allemaal dingen opnoemen, het kalf moet bij de koe, er mag geen geboortekrik worden gebruikt, we moeten hoornloze stieren gebruiken. Nou, zo zijn er heel veel dingen die maar iemand roept en waar iedereen achteraan gaat lopen. Ik denk als we dat wat gaan onderzoeken en wat gaan publiceren, dan wordt dat wel beter. Dat is ook met die duurzaamheid, er zijn natuurlijk genoeg mensen die denken dat die koe helemaal afgemolken wordt en voor de rest kijken ze nergens naar. Dat beeld [ontkrachten] doen boeren ook niet slim denk ik, en wij dierenartsen doen dat ook niet slim. Wij moeten ons altijd verdedigen. Als ik op een verjaardagsfeestje zit, dan moet je je eigenlijk verdedigen dat je heel weinig antibiotica gebruikt. En eigenlijk zou dat een keer moeten worden omgedraaid, alleen is dat natuurlijk het lastige. Je kan het maar op één manier doorbreken en dat is door onderzoek te doen en dan kan je het met feiten laten zien dat het toch net anders ligt. Dat moeten we doen.' (ID-06 Dierenarts)

'Ja, dat is natuurlijk best dodelijk om te zeggen: "We moeten eerst beter onderzoek [doen]." Dan zijn we weer vijf, zes jaar verder. Dat is vaak wat de bottleneck is, denk ik. Dat is met nieuwe dingen altijd lastig. Die hebben zich nog niet bewezen. [...] Maar ik denk dat dat vaak wel een beetje killing is. Dat het misschien te makkelijk, te snel, misschien te rooskleurig wordt neergezet. En deels ook voor politieke redenen. Als we maar dit doen, gaat dit goed komen. Oké, politiek gezien zijn mensen tevreden en dan kunnen we door en dan? [...] Als voorbeeld: als ik dan emissiearme vloeren zie, dan zou het toch ook zo moeten zijn dat als daar minder stikstof verloren gaat in de stal, dat ik dat terug moet kunnen zien in een mestmonster? Die stikstof moet achtergebleven zijn. Dus dat heb ik bijvoorbeeld steeds gemist in dat onderzoek. Alles wordt uitgetest onder mooie omstandigheden, geen praktijkomstandigheden. Ik zie hoe het in de praktijk gaat met emissiearme vloeren. De kleppen die eruit vielen, dat zag je soms na twee jaar al, zijn we dan blind? Dus ik denk ook dat beter (vervolg)onderzoek dit had kunnen voorkomen.' (ID-13 Dierenarts)

'Wat je merkt is dat er steeds meer kennis komt over al die dingen, maar eigenlijk is verduurzaming ook vaak vernieuwing. En met vernieuwing heb je natuurlijk mensen die een vernieuwing pas adopteren op het moment dat die er al is, en je hebt mensen die dingen proberen. En heel veel dingen zijn weleens geprobeerd. Maar wat mij dan weleens tegenstaat is dat ze dan gepubliceerd worden alsof het een oplossing is. En dat wordt als een soort Haarlemmerolie over Nederland uitgesmeerd alsof het voor iedereen een oplossing is. Terwijl het soms voor een bepaalde categorie boeren in een bepaalde grondsoort of met een bepaalde bedrijfsopbouw een oplossing is, maar niet voor iedereen. En dat is weleens het probleem van kennis. Wageningen kan soms prachtige rapporten publiceren, maar als je dat als boer precies gaat volgen, dan kom je erachter dat je ook op een andere grondsoort zit of toch net andere omstandigheden hebt waardoor het niet zo werkt.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Eén van de geïnterviewde adviseurs gaf ook aan dat het soms wel goed zou zijn om onderzoekers samen te brengen om duidelijkheid te krijgen over bepaalde onderwerpen, zoals bijvoorbeeld de stikstofproblematiek:

'Waar ik ook heel veel moeite mee heb om duidelijk te maken, maar dat is ook mijn gebrek aan kennis, dat is bijvoorbeeld die hele stikstofdiscussie. Daar heb ik al eens en keer voor gepleit. Ze zouden eigenlijk gewoon eens een paar weken of een maand moeten gebruiken in Wageningen om alle geleerden bij elkaar te stoppen. [...] Om gewoon eens een goed verhaal te maken voor mij en voor de boer en voor jou en voor iedereen en te zeggen, nou, dit is het echte stikstofprobleem. Dat gaat over die natuurgebieden, die planten. En die kritische depositiewaarde is vastgesteld op die hoogte omdat we dat willen bewaren of dat willen krijgen. Dus dat je gewoon een soort commitment krijgt wat voor natuur je nou eigenlijk echt wil bewaren en waar we met elkaar achter kunnen staan. Dus dat is de eerste. En dan de tweede vraag die ze moeten beantwoorden als je dan boeren op gaat kopen op een kilometer afstand, wat voor impact heeft dat dan op die depositiewaarde? Dit zijn de twee discussiepunten die je overal tegenkomt. Als eerste zeggen ze [boeren] dat het nergens op slaat dat het met die natuur zo slecht gaat, want het gaat helemaal niet zo slecht of ze hebben die waarden veel te laag neergezet. En ten tweede zeggen ze, al kopen ze mij op, dat heeft geen invloed op dat gebied daar. Als dat verhaal nou eens een keer goed duidelijk zou zijn, dan maakt dat het een slag makkelijker dat ze echt wat gaan doen. [...] Misschien als je twee geleerden bij elkaar stopt dat ze het ook wel niet eens zijn. Het zou toch lullig zijn als we over 20 jaar zeggen, joh, jij bent opgekocht. Jij moest stoppen. Maar eigenlijk sloeg het nergens op. Dat is dus misschien ook mijn verlegenheid nog wel een beetje op dat terrein. Bij die biodiversiteit heb ik een goed verhaal, maar bij zo'n stikstofverhaal vind ik het veel ingewikkelder.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Rol retailers

Retailers hebben behoorlijk veel macht in de keten.

'Vorige week las ik stukjes van de [supermarkt Y] die de schappen leeg hebben, door wat in wezen denk ik op de achtergrond gewoon gaat over voor welke prijs zij de melk in willen kopen, maar dan zijn er oneigenlijke argumenten, briefjes aan de lege schappen. Ja, dan denk ik hoe ver is de retail bereid om ook werkelijk te betalen voor verduurzaming? [...] Als je verduurzamen wilt binnen de ketens, zul je het eerlijker moeten verdelen. De retail kan dan achteraf niet zeggen: "Je moet meer weiden, je moet aan allemaal eisen voldoen" en aan andere kant de consument niet laten betalen voor wat er dan gebeurt. Als we met zijn allen vinden dat we dat moeten doen, moeten we het ook met zijn allen betalen.' (ID-04 Bankmedewerker)

'Je kunt in het schap haast geen melk meer kopen dat niet keurmerk x is. Dus het laat ook zien dat als supermarkten daarin blijkbaar ook een sturender effect hebben, het wel werkt.' (ID-03 Accountant)

'Wie betaalt, wie bepaalt. Dus ik denk dat de zuivelorganisaties een grote rol kunnen hebben [...] En in het verlengde daarvan misschien ook de consument. Dus waar de geldstroom vandaan komt, dat die echt wel wat af te dwingen hebben. [...] Ik wil niet zeggen dat zij die hele schaalvergroting in de hand hebben gewerkt door kleine marges, dan weet ik ook niet genoeg van het supermarktwezen, maar daar gaat het ook vaak om geld. [...] Elkaar een beetje tegen elkaar uitspelen. [...] Ik vind het soms wel iets te makkelijk, hoor, dat ze zich achter anderen verschuilen. Als je gewoon je poot stijf zou houden: wij doen het gewoon zo en wij belonen je hiermee. Klaar. Weet je? En niet: nee, maar de concurrentie ... Anders verliezen we marktaandeel. Daar geloof ik soms niet zo heel veel in. [...] Het is soms ook een goed signaal naar de mensen die dan wel echt voor jou kiezen.' (ID-13 Dierenarts)

Rol consument

Consumenten denken toch vaak eerder aan hun portemonnee dan duurzaamheid.

'Ik hoop dat het verdienmodel centraal blijft staan. Dus dat het perspectief voor de melkveehouderij voldoende in beeld blijft, ook bij de consument en de overheid en dat er daarmee ook betaald wordt voor voedsel. [...] Maar op het moment dat er een enorme inflatie is en je krijgt recessie en mensen hebben gewoon geen geld, dan is het natuurlijk wel de vraag. Mensen zouden misschien wel willen, soms dan weten ze niet beter, maar uiteindelijk is de Nederlander best wel een koopjesjager in de supermarkt. [...] Ik denk dat mensen die zeggen dat ze duurzamer bezig willen zijn, eerder kiezen voor geen vlees eten en bijvoorbeeld meer groentes, en wanneer ze uit eten gaan dan wel vlees eten. [...] In plaats van dat ze nou heel duurzaam kijken naar de etiketten [in de supermarkt].' (ID-07 Accountant)

Rol boerenorganisaties

Boeren organisaties en belangenbehartigers sturen ook meer en meer aan op duurzaamheid bij melkveehouders.

'[Belangenbehartiger X] probeert ook duurzaamheid aan te sturen met projectwerk, of een economische bijdrage in de kosten van bijvoorbeeld groepswork of adviezen. Zij dragen relatief veel bij, staan er positief in en proberen ook veehouders daarin mee te krijgen.' (ID-03 Accountant)

Rol natuurorganisaties

De natuur is belangrijk, maar moet niet de overhand krijgen in beleid en in het landschap.

'De politiek heeft natuurlijk ook te maken met de natuurbelangenbehartigers. Zij moeten denk ik ook eerlijk gaan inzien dat natuur met de boer er veel beter uitziet dan hun doorgeslagen natuur. Want zij beschikken natuurlijk over echt flinke potten met geld. En als je dat nou gaat gebruiken om voor een stuk grond en je gaat boeren gewoon daarmee aan het werk zetten. [...] Er is geen een fietser die je tegenkomt die zegt dat dat hele specifieke natuurgebied er zo leuk uitziet. En alleen door die weides fietsen, daar vinden ze ook niks aan. Die fietsers vinden vooral die combinatie mooi.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

6 Kansen, belemmeringen en oplossingen

6.1 Mogelijkheden en kansen

De adviseurs zien nog allerlei mogelijkheden om verder te verduurzamen in de melkveehouderij sector. Dit is vaak gerelateerd aan de zeven duurzaamheidsthema's, zoals beschreven in hoofdstuk 4, met name de mogelijkheid om minder te importeren en te extensiveren worden gezien als goede mogelijkheden.

'Minder afhankelijkheid van importen van eiwit. Daar zie ik zeker kansen toe. Dus meer eiwit op eigen land telen. Ik zie ook wel kansen in meer samenwerking tussen akkerbouwers en melkveehouders. Ik zie ook wel kansen voor natuurinclusief boeren mits datgene wat ze daarvoor moeten doen ook voldoende betaald wordt. Er zal altijd weer een economische basis onder moeten liggen als je natuurinclusief wilt gaan boeren.'
(ID-03 Accountant)

'En dat [als de veestapel kleiner wordt] geeft gelijk ruimte aan de boeren die hier wel fanatiek aan de gang willen. Ze kunnen meer grond hebben, extensiever zijn, meer ruwvoer van eigen land halen.'
(ID-10 Dierenarts)

'De kern ligt bij het verminderen van externe input of het erf: minder voer en kunstmest aankopen, en meer zelf produceren. Ik denk dat daar een hele grote opgave ligt voor de sector.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Je hebt 100 koeien en je hebt 40 hectare grond, dan ben je eigenlijk te intensief. Voeg je daar 20 hectare aan toe met dezelfde 100 koeien, dan wordt een bedrijf extensiever. Maar hoe ga je dat rond rekenen? Hoe krijg je die 20 hectare erbij zonder dat je meer melk mag leveren? [...] Hier zou je kunnen denken aan groene diensten. Misschien kunnen gemeente, provincie daar iets mee doen. We hebben natuurlijk de agrarische natuurverenigingen. Als je het budget voor die collectieven verdubbelt, kan dat zomaar een aantrekkelijk verdienmodel worden voor boeren.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Verscheidene adviseurs zien allerlei mogelijkheden voor diversificatie van productiesystemen zolang dit maar past bij de locatie en de omgeving van het melkveebedrijf.

'Ik zie ook nog wel kansen voor wat meer streekmelk in sommige regio's. En ik zie ook zeker kansen voor grootschalige bedrijven op de goede plekken in Nederland die melk produceren tegen een lage kostprijs zonder veel toeters en bellen.' (ID-03 Accountant)

Maar wat betreft de kansen rondom verbreding op het boeren erf geven de adviseurs ook aan dat verduurzaming niet bij iedere ondernemer past, afhankelijk van het karakter van de melkveehouder en de regio.

'Ik denk ook wel aan een stukje verbreding, bijvoorbeeld door energie op te wekken met vergisters of zonnepanelen. Dat genereert toch vaak meer energie dan nodig is op het bedrijf. Daar kan ook een mooi verdienmodel uit voort komen. [...] Maar ook extensiveren in combinatie met agrarisch natuurbeheer kan een optie zijn. Er zijn dus best veel kansen. [...] Maar niet elke ondernemer is geschikt voor verbreding.'
(ID-05 Bankmedewerker)

'Niet iedereen is geschikt voor een boerderijwinkel. Ik denk dat het meer afhankelijk is van het karakter van de boer dan van de regio waar je zit.' (ID-07 Accountant)

Het verbeteren van het imago van de melkveehouderij door middel van verduurzamen wordt ook als kans gezien door meerdere adviseurs.

'Je creëert [door verder te verduurzamen] een beter maatschappelijk draagvlak, als je het ook daadwerkelijk laat zien. Daardoor komt de melkveehouderij ook weer in een beter daglicht te staan. Ik denk dat het zeker een kans is als je verder verduurzaamt en laat zien wat je doet als sector.' (ID-01 Accountant)

En dan zijn er nog kansen die te maken hebben met financiering en subsidies via banken en de overheid om als melkveehouder ondersteund te worden in de verduurzaming van het melkveebedrijf, bijvoorbeeld door een rentekorting of duurzame investeringen.

'In het voorjaar hebben we een pilot gehad voor duurzame melkveehouderij. Ondernemers die hierin goed scoren en bovengemiddeld presteren, krijgen dan een A-categorie toegewezen. Daarnaast bieden we een duurzaamheidskorting van 0,2 procent op de rente om verduurzaming te stimuleren. Dus we stimuleren ook de ondernemers om in ons duurzaamheidsprogramma te verduurzamen, wat dus ook resulteert in een rentekorting voor hun gehele financiering.' (ID-08 Bankmedewerker)

6.2 Uitdagingen en belemmeringen

Tijdens de interviews werd ook gevraagd welke belemmeringen en bedreigingen de adviseurs zagen. Beleid en regelgeving, dat in de analyse als bedreiging werd gecodeerd, werd 30x genoemd. Daarnaast werden zonnepanelen 9 keer en zonneweides 3 keer als bedreiging gecodeerd (veel van wat daarover gezegd is, wordt ook al genoemd in paragraaf 4.2.3). Belemmeringen die meer dan 10 keer genoemd werden waren de financiën, het gebrek aan kennis en geen perspectief voor boeren/geen visie van de overheid.

Belemmeringen die 5 tot 10 keer genoemd werden, waren: weerstand bij boeren; bemoeienis van andere partijen; grond; en publieke opinie. Belemmeringen die minder dan 5x genoemd werden waren: wisselend beleid van de zuivelfabrieken; de boer wordt er niet beter van; niet alleen de boer moet veranderen; en tijdgebrek. Hieronder werken we verder uit wat over de belemmeringen is gezegd. Exacte aantallen zijn niet te noemen omdat veel quotes bij meerdere codes pasten.

6.2.1 Wet- en regelgeving en de stikstofproblematiek

Bij de geïnterviewde adviseurs was wet- en regelgeving de vaakst genoemde belemmering. De overheid wordt regelmatig verweten dat ze verduurzaming eerder tegenwerken dan stimuleren:

'De overheid praat over kringlooplandbouw, maar doet alles maar dan ook alles eraan om dat tegen te werken. [...] De samenwerking tussen veehouderij en akkerbouw moet eigenlijk veel meer gestimuleerd gaan worden in plaats van op dit moment eigenlijk bijna tegengewerkt worden. [...] Die stap van verduurzaming zouden ze echt een gigantische boost kunnen geven als je de mestboekhouding van meerdere bedrijven aan mekaar kon koppelen. [...] Dan wordt de kringlooplandbouw nog een keer werkelijkheid. [...] Uiteindelijk ben je continu aan het rekenen hoe je dat allemaal een beetje financieel fatsoenlijk kunt rondbreien in plaats van dat je energie zet op hoe we de mest zo goed mogelijk kunnen inzetten.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Het gaat dan bijvoorbeeld om technologische innovaties zoals de emissiearme vloeren die eerst wel een oplossing leken te bieden, maar later toch niet het gewenste effect bleken te hebben. Dit geeft veel onzekerheid voor veehouders die nadenken over het investeren in een technologische innovatie: voldoet deze wel aan de verwachtingen of moet ik later toch nog meer investeren om emissies verder te reduceren? Ook wordt genoemd dat doelen steeds weer aangescherpt worden waardoor melkveehouders uiteindelijk niet weten waar ze aan toe zijn.

'Ik zie natuurlijk nu al dat innovaties tot aan de rechtbank uit worden gevochten door de verschillende partijen die betwisten dat bepaalde innovaties niet werken. In juridisch opzicht maak ik me daar echte grote zorgen over, omdat dit de verduurzaming vertraagt. Dat vind ik echt de grootste dreiging op dit moment in Nederland: de voortdurende onzekerheid over de juridische borging die we niet goed lijken te kijken.'
(ID-08 Bankmedewerker)

'Ik werk nu met ondernemers die eigenlijk wel met een energiearme stal willen gaan werken maar stellen dat nu uit. Die zeggen, joh, we weten gewoon als we nu investeren, we morgen teruggefloten kunnen worden omdat die emissie richtlijn niet goed is, dus we doen het niet. We hebben het geld wel liggen, we willen het graag. Er zit ook de motivatie in om het bedrijf daar meer verder voor de jonge jongens te ontwikkelen. Alleen die zitten nu al een jaar stil en die blijven ook stil zitten. Die jonge jongen vreet zichzelf op van frustratie. Dat is eigenlijk de bedreiging die ik zie. Je moet ondernemers wel kansen bieden. En met name jonge ondernemers moet je wel mogelijkheden bieden om te ontwikkelen. Als je dat niet doet, dan betekent dat echt het einde van jonge ondernemers.' (ID-08 Bankmedewerker)

'En dat zie je nu ook bijvoorbeeld in een stikstofdossier, de bereidheid om dingen te doen die is er wel, alleen er moet wel duidelijkheid komen dat als een boer het een of het ander doet dat het ook voor de komende 10-20 jaar weer geborgd is. En dan zie je nu wel de discussie voor de rechter komen over ondernemers die in het verleden de stal verduurzaamd hebben of een duurzame stal hebben gebouwd, en uiteindelijk de ondernemers aan het kortste eind trekken, doordat vergunningen worden ingetrokken. Dus dat zijn gewoon lastige dingen voor ondernemers zolang er gewoon geen zekerheid is.'
(ID-05 Bankmedewerker)

'Een bedreiging is dat als je weer een slag hebt door een bepaalde doelstelling te realiseren en er vervolgens weer een nieuwe doelstelling ligt. [...] Daar worden ze [boeren] af en toe wel een beetje moe van.'
(ID-01 Accountant)

De politiek is ook een onzekere factor volgens een aantal adviseurs. Het gaat dan om zaken als de grondprijzen, over besluitvorming rondom grondgebondenheid, over de derogatie die verdwijnt en over de stikstofproblematiek. De politieke keuzes die gemaakt worden hebben veel invloed op dit soort zaken en kunnen bovendien regelmatig veranderen als er weer een andere politiek wind gaat waaien.

'De grootste belemmering is de politiek, denk ik.' (ID-06 Dierenarts)

'Als bedreiging zie ik vooral de grondprijs in Nederland, een wetgeving die de kostprijs te veel gaat verhogen, dat zie ik als een bedreiging. De partijen die in Nederland uiteindelijk gaan regeren zullen veel invloed hebben op de landbouw. Je kun het als een bedreiging zien dat daar ook partijen tussen zitten die kiezen voor een forse inkrimpingen van de veestapel. Politieke kleur zie ik wel als een bedreiging.'
(ID-03 Accountant)

'Dat is wel een punt dat mij zorgen baart: het derogatieverhaal. [...] Op het moment dat de derogatie niet doorgaat, dan creëren we een ander probleem.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

De geïnterviewde adviseurs gaven ook aan dat stimuleren van gewenst gedrag beter is dan afdwingen.

'Vaak is er iets bedacht zonder dat het zorgvuldig gecommuniceerd wordt en dan heb je geen begrip en dan krijg je weerstand. We hebben net dat hele antibioticabeleid besproken. In het begin was het niet goed uitgelegd wat het einddoel was en de weg ernaartoe. Toen zagen boeren dat als bemoeizucht en kreeg men het idee, gaat nou iemand anders [de overheid] bepalen hoe ik omga met mijn dieren? Dit gebeurt rond veel verschillende vraagstukken.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Ik heb dan liever stimulerende wetgeving. Omdat boeren zo gestimuleerd worden om bewust te kiezen iets te gaan doen dan dat er steeds wordt gezegd van dit mag niet en dat mag niet. Stimulerend beleid vind ik wel goed, want dan zijn mensen gemotiveerd om iets te gaan doen. [...] Dus je moet het positief benoemen en dat moet je eigenlijk structureel ook zo doorvoeren. Negatief werkt altijd het negatieve op. [...] Ik snap ook wel dat je bepaalde wet- en regels hebt maar stimulerend beleid werkt beter.' (ID-07 Accountant)

'Onderhoud van bos en singels en allemaal van zulk soort dingen: de een vindt dat fantastisch en de ander vindt het niks. Ik hoop dat zulk soort zaken gewoon een keuze blijft. [...] En dat zit nu allemaal een beetje in de melkprijssystematiek, want je kunt als boer bepaalde inspanningen verrichten en een extra premie boven op de melkprijs ontvangen. Ja, de een kan er niet aan voldoen en de ander kan er wel aan voldoen, maar wil er niet aan voldoen, die zegt nee, ik ga me daar niet voor inspannen. Ik vind dat wel belangrijk dat de keuzevrijheid blijft.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

Ook pleitten de geïnterviewde adviseurs voor duidelijkheid, ook in combinatie met het verdienmodel.

'Ja, ze [boeren] willen gewoon duidelijkheid hebben over waar de komende 10 jaar op gestuurd wordt. Zonder dat daarvan wordt afgeweken. Alleen dat kan niemand garanderen omdat er zoveel onderwerpen spelen.' (ID-01 Accountant)

'Het verdienmodel en de betrouwbaarheid van de overheid zijn belemmeringen. [...] De overheid moet er zelf eens over nadenken hoe dat ze met hun politici en ambtenaren wel betrouwbaar worden. Dat zou je bijvoorbeeld met langdurige contracten kunnen doen. [...] Dat je gewoon een hard contract neerlegt voor 15 jaar en zegt, jij kan gewoon ervan op aan dat je de komende 15 jaar lang dat bedrag krijgt voor groene diensten. [...] Nu krijg je een beloning van één jaar, maar volgend jaar kan dat heel anders zijn. En dan is het vreemd dat de overheid verbaasd is dat boeren er de eerste keer wel in meegaan, maar daarna echt niet meer willen investeren of aanpassingen doorvoeren.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Wat wij ook altijd lastig vinden is dat iedere melkfabriek zijn eigen regels heeft bijvoorbeeld. Als de NZO nou zou zeggen, dat proberen we uit te rollen, dit zijn de rekenregels, dan kunnen we daaraan voldoen. [...] Dus daar is wel behoefte aan, een stukje duidelijkheid en goede kengetallen die goed te benchmarken zijn. [...] Ja, weet je, door zo'n keurmerk levert het ze twee cent op dus dan zijn ze heel gemotiveerd om dat uit te zoeken, alleen op een gegeven moment merk je wel, er komen zoveel regels en er komen zoveel onduidelijkheden, dat ze al moeite hebben om te voeren en om te melken en dan moeten ze dat andere er ook nog allemaal bij doen.' (ID-06 Dierenarts)

Ten slotte merkte één van de adviseurs op dat het ook nog afhangt van de locatie van de bedrijven. Op sommige plaatsen in Nederland is innovatie niet mogelijk omdat de benodigde infrastructuur niet op orde is.

'Het hangt soms af waar je zit. Je ziet best een heel aantal bedrijven die qua energie niks mogen omdat er niet genoeg capaciteit is op het net. Of dat ze zover van de bewoonde wereld afzitten dat het niet rendabel is. En ook dat de overheid niet mee wil werken.' (ID-08 Bankmedewerker)

6.2.2 Financiële belemmeringen

Naast de door de geïnterviewde adviseurs benoemde onbetrouwbaarheid van de overheid, noemden de geïnterviewde adviseurs ook regelmatig het verdienmodel van de boeren. Haalbaarheid en betaalbaarheid moeten met elkaar in balans zijn. Nu ligt nog te veel nadruk op de melkprijs waardoor boeren de melkstroom hoog willen houden en extensivering financieel minder aantrekkelijk is:

'Melkprijs is nog steeds de beste stimulans. Dat zie je bijvoorbeeld met weidepremies: als er betaald wordt, gaan boeren er makkelijker in mee. Wat je absoluut niet moet doen, is iets invoeren dat boeren geld kost zonder dat het, in hun ogen – en soms ook die van mij – voldoende oplevert. Dan ontstaat er een onbalans tussen wat ze moeten doen en wat het werkelijk oplevert. Een voorbeeld is het volgende: stel dat we echt gaan verplichten dat een boer een vergunning moet hebben om te gaan weiden. Dan moet hij daar duizenden euro's voor uittrekken om die vergunning rond te krijgen. Vervolgens is wel de vraag wat we daarmee winnen. Nou, een hoop negatieve energie en het is de vraag de natuur daar beter van wordt. Dus datgene doen wat haalbaar is voor de boer en wat ook betaalbaar is, daar bereik je het meeste mee.'
(ID-03 Accountant)

'Als je de melkveehouderij op een ander manier bedrijft en je productie verlaagt, snijd je flink in je inkomsten, vooral als de voornamelijk uit de melkprijs komen. Je kunt wel zeggen: "Die boer doet zoveel, dus krijgt hij er tien cent bij, en dan komt hij misschien aardig uit." Maar de drang om de melkproductie zo hoog mogelijk te houden blijft bestaan om een maximaal inkomen te bereiken. Eigenlijk zou je die melkprijs en inkomsten moeten loskoppelen en een soort landschapsvergoeding moeten invoeren. Het voelt misschien vreemd, want het is hun eigen grond; waarom zouden ze betaald moeten worden om het op een bepaalde manier te beheren? Maar het biedt de maatschappij voordelen, bijvoorbeeld voor biodiversiteit of CO₂-opslag, zoals door bosaanplant. In verschillende delen van het land zijn al pilots gedaan, maar dat baart me zorgen omdat het nog marginaal blijft. Als je bijvoorbeeld vijf duurzaamheidscriteria volledig behaalt, krijg je vijfhonderd euro per stuk, dus in totaal 2.500 euro per jaar. Dat maakt niet verschil dat nodig is.'
(ID-13 Dierenarts)

Daar speelt de boer volgens één geïnterviewde adviseur zelf ook een rol in. Soms investeren ze wel erg snel, bijvoorbeeld als het land van de buurman te koop komt.

'Nou, Ik denk dat kapitaal de grootste belemmering is. [...] Maar ik vind dat ondernemers daar zelf ook wel voor een gedeelte schuldig aan zijn. Het excuus is dat de grond van de buurman maar één keer te koop is, en dan mag je het geld in één keer uitgeven [vinden ondernemers, red.].' (ID-04 Bankmedewerker)

Ook werd door één van de adviseurs genoemd dat de melkveehouderij een 'trage' sector is. Eenmaal investeren, betekent dat het dan moeilijker wordt om nog eens te investeren, bijvoorbeeld als de wetgeving dat vraagt. Dat maakt het niet makkelijk voor jonge ondernemers:

'Het wordt steeds onrustiger vanuit economisch perspectief, vanuit wetgevingsperspectief. [...] We hebben een melkveehouderij die traag is. Traag betekent, 30-40 jaar, als je praat over leningen, aflossing, terugverdiëntijd. [...] Dat baart mij wel zorgen. [...] Ik merk nu ook dat er veel jonge ondernemers zijn die zich toch wel afvragen: "Wil ik wel boer worden?" Want ja, ik kan vandaag wel investeren in een stal of ik kan vandaag wel grond gaan kopen. Maar, op het moment dat ik investeer in een stal of ik koop grond, dan zit mijn financiering vol. Vervolgens komt er weer nieuwe wetgeving, en dan? Dan heb ik geen ruimte meer. Dan moet ik wel aanpassen. Want, ik wil graag toekomstbestendig zijn. Ja, o jee, hoe moet het dan? En dat maakt jongeren wel heel onzeker ... Ja, er zijn er meerdere bij die afhaken. [...] Dus het aantal bedrijven gaat het snel terug. Daarmee gaat de schaalvergroting versneld toenemen.'
(ID-14 Veevoertegenwoordiger)

Eén adviseur gaf aan dat financieel gewin nu ook weer niet leidend moet zijn. Dierenwelzijn en de natuur horen er nu eenmaal ook bij op een melkveehouderijbedrijf:

'Het is een sector waarin je met levende dieren en de natuur werkt. Als financieel gewin dan de hoogste prioriteit krijgt, gaat dat naar mijn idee niet goed samen met deze andere aspecten.' (ID-13 Dierenarts)

6.2.3 Gebrek aan kennis bij overheden, adviseurs, melkveehouders en consumenten

Tijdens de interviews werd een gebrek aan kennis bij verschillende partijen regelmatig als belemmering genoemd. Bijvoorbeeld een gebrek aan kennis bij de overheid werd genoemd die samenhangt met het gebrek aan duidelijkheid waar de landbouw momenteel mee wordt geconfronteerd (zie ook 6.2.4).

'Waar het nog weleens over gaat is dat men vindt dat bepaalde mensen een besluit nemen of een koers bepalen zonder inhoudelijk verstand te hebben van de materie. Dus die hebben een doel opgesteld en dat is heilig en wat binnen een bepaalde termijn gerealiseerd moet worden. Of dat duurzaam is, is maar sterk de vraag [...] Lange-termijnlandbouwbeleid dient geformuleerd te worden door mensen met verstand van zaken: kort gezegd, mensen met praktijkervaring. Geen omhooggefallen managers die eventjes een poos op een portefeuille zitten en zeggen, ik zal het hier weleens even recht zetten. Het is gewoon respectloos wat er gebeurt. Dan krijg je geen begrip en dan krijg je weerstand en dan kom je met elkaar niet verder. [...] Als je verduurzaming wilt, dan moet je ook een duurzaam landbouwbeleid hebben. Een boer wil tonnen investeren, daar heeft hij helemaal geen moeite mee, maar hij moet wel houvast kunnen hebben aan een koers voor lange termijn.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

Een aantal adviseurs noemden ook de tegenstrijdige adviezen die verschillende adviseurs soms geven. Dit belemmert de verduurzaming, omdat de boeren niet meer weten waar ze aan toe zijn en daarom maar gewoon hun eigen koers blijven volgen. Het is daarom ook het beste als boeren regelmatig met al hun adviseurs tegelijk om de tafel gaan.

'Alle erfbetreders die bij die boer komen, houden verduurzaming ook tegen. Ieder komt met zijn of haar deskundigheid. Maar, vaak niet met één lijn of één verhaal. De een ziet het vanuit zijn oogpunt linksom en de ander rechtsom, en die boer denkt: "Ja, shit, wat moet ik hier nu mee?" En daarmee zijn wij als erfbetreders soms ook het probleem om stappen te zetten in verduurzaming. [...] En ieder komt met zijn kennis en smijt dat over die boer heen en dan ontstaat er een soort – bij wijze van spreken – vacuüm en de boer denkt: "Ik ga eerst maar door met wat ik deed." Als ik kijk welke bedrijven het snelste ontwikkelen, dan zijn dat de bedrijven waar wij als erfbetreders elkaar vinden. Dus, de gesprekken die je hebt met de dierenarts, de voeradviseur, de bedrijfseconoom en de boer erbij. Met elkaar op het boereneref. [...] Ik denk dat dat een enorme versnelling kan geven voor verduurzaming.' (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

Het kan ook zijn dat adviseurs negatief zijn over verduurzaming. Voor boeren kan het moeilijk zijn om daar tegenin te gaan.

'Ieder komt met z'n eigen bril het erf op. Er zijn ook erfbetreders die altijd negatief zijn [...]. Soms zeg ik ook tegen een boer: "Je krijgt wat je zelf verdient. Dat trek je ook aan, die hou je ook bij je." Maar, daarmee creëer je ook je eigen energie en een bepaald beeld. [...] Sommige erfbetreders gaan er niet zo tegenin. En als je dan tien [melkveehouders] op een rij hebt die 't allemaal onzin vinden dat je met biodiversiteit aan de gang moet, dan zegt [de erfbetreder] bij de elfde: "Ach, da's toch onzin. Waar maken we ons druk om? Er vliegen nog steeds vogels." Dan denkt die boer: "Nou, oké. Ik hou me maar stil." (ID-14 Veevoertegenwoordiger)

'Goed, de voeradviseur heeft soms een verhinderende functie. [...] Eigenlijk alles wat op het bedrijf komt kan een verhinderende functie hebben, omdat dan de mening van een individu soms zo zwaar telt omdat die al 30 jaar dat vak doet en dus een bepaalde goeroe zou zijn op dat gebied. Dat is natuurlijk ongein. En dat weten we, maar goed, dat is iets waar soms heel lastig tegenop te boksen is.' (ID-10 Dierenarts)

Eén adviseur vertelde dat de zuivelfabriek een bepaalde kant op wilde en dat adviseurs daartegen ingingen:

'Er wordt een verhaal gepresenteerd [door een zuivelverwerker] en financiële cijfers getoond waarvan alle accountants later dachten: "Dit kan nooit, dat gaan we onze boeren nóóit adviseren." Toen dacht ik, wat geinig. De zuivel wil de ene kant op, de accountants zeggen: "Dat gaat echt niet gebeuren, dat ga ik mijn boer echt niet adviseren. [...] Want dat is bedrijfseconomisch echt niet verantwoord." Vervolgens hebben we een leuke middag gehad, maar dacht ik: "Ja, wat heeft het bijgedragen aan de verduurzaming van de keten?"' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Een aantal adviseurs noemde ook het verschil in kennis tussen agrarische ondernemers. Er zijn ondernemers die verder dan hun eigen bedrijf kijken, maar er zijn ook ondernemers die nauwelijks van hun erf af komen:

'Je hebt de ondernemers die kijken heel breed en die zien gewoon allerlei ontwikkelingen en die anticiperen gewoon uit zichzelf op die ontwikkelingen. Maar je hebt ook een hele grote middengroep die wat te weinig van het erf af komt. En daar investeren wij ook niet, hè? Die intrinsieke motivatie ... Die mensen hebben het druk met hun eigen bedrijfje en meer doen ze ook niet. Dus ik vind ook echt ondernemerschap wel een hele bepalende factor van hoe ben je opgeleid als ondernemer en hoe kijk je naar je omgeving en naar de wereld eigenlijk.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Er vallen ook een aantal ondernemers uit, omdat ze de competenties of de capaciteit niet hebben om een groot bedrijf te managen.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

Ten slotte werd ook een mogelijk gebrek aan kennis bij burgers en consumenten genoemd:

'Er zijn heel veel burgers en consumenten die denken werkelijk dat er soja wordt verbouwd voor veevoer. Maar wanneer je uitlegt dat soja voornamelijk voor de olieproductie wordt geteeld, wat 92% van het verdienmodel uitmaakt, en dat het overgebleven sojaschroot als restproduct in veevoer belandt, reageren ze vaak verbaasd: "O, zit dat zo?" Ja, daar worden wij als voerleverancier weleens naar gevraagd. Als je de kans krijgt dat uit te leggen, dan gaan mensen met een ander idee weer naar huis. We steken ook wel veel tijd in de PR van de landbouw door schoolprojecten, open dagen ...' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

6.2.4 Gebrek aan visie en perspectief voor melkveehouders

Een belemmering die ook veel genoemd wordt is gebrek aan duidelijkheid en perspectief. Dit kwam in paragraaf 6.2.1 ook al aan de orde. De geïnterviewde adviseurs benadrukken dat het echt belangrijk is om duidelijkheid te geven. Dat geldt bijvoorbeeld voor het stikstofdossier, voor de klimaatdoelen, voor technologische innovaties die eerst gestimuleerd worden en daarna toch weer niet het gewenste effect lijken te hebben, voor de PAS-melders³ en andere boeren die lang op vergunningen moeten wachten:

'Ik kan me voorstellen dat we gewoon naar 50 ammoniak per hectare moeten, voor iedereen [...] Aan de ene kant voor dat als een dwingende maatregel, maar aan de andere kant kan het ook een opluchting zijn, want de weten we tenminste waar we naartoe moeten werken. Nu lijkt het alsof het nooit genoeg is. Maar er is ook nog echt gecommuniceerd wat het doel precies is. Als ik nu hoor dat ik van 60 naar 50 moet [NH₃ per hectare], dan is dat gewoon het doel. We houden altijd een groepje natuurlijk die het allemaal helemaal niks vindt. Maar ik denk dat het gros gewoon de mouwen gaat opstropen en er wat van gaat maken.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

³ PAS-melders zijn bedrijven en ondernemers die voor het Programma Aanpak Stikstof (PAS) een melding deden bij de overheid, bijvoorbeeld een melding van een uitbreiding. Zij hoefden daarvoor geen vergunning aan te vragen, een melding van de berekende stikstofbelasting was voldoende. Maar door een uitspraak van de Raad van State in 2019 moeten PAS-melders nu alsnog over een vergunning beschikken. Als gevolg van deze uitspraak zijn PAS-melders in overtreding als de melding die is gedaan wordt uitgevoerd. Hierdoor zijn ze buiten hun schuld om in grote onzekerheid gebracht ([PAS-melders - Provincie Overijssel](#).)

'Ik zie wet- en regelgeving als grootste obstakel. Uiteindelijk moeten doelen helder vertaald worden naar het individuele bedrijf. Want als je als individuele ondernemer niet exact helder hebt welk doel je moet behalen [...] dan weet je ook niet waar je op moet investeren. [...] De gebiedsgerichte aanpak, dat is een top-down-benadering, dus misschien dat er dan wel duidelijkheid komt, maar de vraag is dan of het gedragen wordt in die gebieden en door ondernemers. Als het niet gedragen wordt, dan wordt het een lange weg. Als het gaat om de klimaatdoelen, hebben voor de sector als geheel een beeld, maar dat is niet doorvertaald naar het individuele bedrijf. Dat is waar we stappen in moeten zetten. Dat je echt duidelijkheid op bedrijfsniveau creëert rond doelen waar een ondernemer op termijn aan moet voldoen. Zo kan een boer gericht afwegingen maken en een strategie volgen.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Misschien ook wel perspectief [een belemmering]: dat je weet dat je de goede richting op gaat voor meerdere jaren. Een voorbeeld betreft vergisters. Ik ken een veehouder die een vergister heeft en die alleen gebruikt als mestilo in plaats van als vergister. Als je dus zo 'n traject ingaat – of het nu gaat in het produceren van groen gas of warmteproductie voor een warmtenet voor een wijk, of aanpassingen aan je stal naar een heel ander systeem waar je bijvoorbeeld mest en urine scheidt – dan moet je wel het gevoel hebben dat je hiermee een goede stap zet voor de komende tien à vijftien jaar.' (ID-13 Dierenarts)

'De stroperigheid in de wetgeving. Ik denk alleen maar aan de PAS-melders op dit moment. Dat vind ik echt een ding in Nederland dat moeizaam verloopt. Het hele stikstofbeleid is in mijn ogen totaal vastgelopen. Subsidieën van clubs als MOB die dus door ons betaald worden [door belastingen], ook door de boeren betaald worden en vervolgens de wetgeving die er ligt, denk aan die emissiearme vloeren, ter discussie stellen. Dan denk ik van ja, dan is de fout al eerder gemaakt in het toelaten van die emissiearme vloeren. Het is te ingewikkeld geworden denk ik weleens. Ik mis ook een beetje een duidelijke stip aan de horizon. Schouten heeft daar proberen wat richting voor te geven door te zeggen we moeten natuurinclusiever boeren, maar het is een open eind. Het zegt me niet zo heel veel. Ik zou het af en toe wat concreter willen zien.' (ID-03 Accountant)

Eén van de adviseurs gaf ook aan dat de boeren wel aan de slag zouden gaan met verduurzaming als die duidelijkheid er eenmaal is.

'Maar als het gewoon helder wordt wat voor kant ze opgaan en hoe dat er dan uit ziet, dan zal dat ook een stukje opluchting geven en doelgerichtheid om aan de gang te gaan.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Ook werd gezegd dat het goed zou zijn als in een toekomstige landbouwvisie naar voren zou komen welke positieve bijdrage de landbouw kan leveren.

'Zo'n organisatie als Natuurmonumenten: die heeft dan een visie hoe Nederland eruit zou moeten zien [...] Die dragen dat uit. Zoiets zou de landbouw ook eigenlijk moeten hebben: "Zo zou het eruit moeten zien en zo belangrijk zijn wij voor een mooi Nederland."' (ID-13 Dierenarts)

'Hoe zou je eigenlijk willen dat Nederland eruit ziet? Die visie mis ik soms wel een beetje vanuit de eigen sector.' (ID-13 Dierenarts)

6.2.5 Overig

Een aantal belemmeringen dat ook genoemd werd tijdens de interviews waren weerstand van melkveehouders, bemoeienis van andere partijen, beschikbaarheid en prijs van grond en de publieke opinie. Over weerstand van melkveehouders is in de vorige paragrafen al het nodige gezegd. De opeenstapeling van eisen waaraan ze moeten voldoen, kan weerstand oproepen bij melkveehouders.

Bemoeienis van andere partijen is volgens sommige geïnterviewde adviseurs een ergernis voor sommige melkveehouders. Ze willen meer hun eigen keuzes kunnen maken:

'Wat ik inschat is dat driekwart [van de boeren] of meer vindt dat ze duurzaam bezig moeten zijn. Alleen het is de vraag wat duurzaam is? Maar daar hebben we dus verschillende meningen over.'
(ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Wat zijn eigenlijk onze doelstellingen, wat willen we bereiken als Nederland, waar staan we voor, hoe wil je het landschap ingevuld hebben en wat is de impact van de rechters momenteel. [...] In principe moeten ze gewoon toetsen, daar zijn ze voor, dat is hun opdracht.' (ID-07 Accountant)

Ook de beschikbaarheid en prijs van grond werd door sommige geïnterviewde adviseurs gezien als een belemmering. Hierdoor zou het bijvoorbeeld niet mogelijk zijn om de biologische sector te laten groeien in Nederland. Ook zou er niet al te veel grond aan de landbouw onttrokken moeten worden voor het realiseren van natuur. Hierdoor zou er niet genoeg grond overblijven voor de melkveehouders die willen blijven:

'Natuur is ook wel een bedreiging. Als er veel grond voor de landbouw onttrokken wordt voor de realisatie van natuur geeft dat concurrentie ten opzichte van de blijvers.'
(ID-04 Bankmedewerker).

Ten slotte werd het belang van de publieke opinie ook nog door één van de adviseurs genoemd. Als de melkveehouderij te veel groeit, zou dit niet ten goede komen aan de publieke opinie.

'Nou, Ik denk dat het voor het imago niet goed is. Als je kijkt naar de varkenshouderij die daar natuurlijk een veel hardere en snellere slag in gemaakt heeft: dat heeft ook een negatieve impact op het imago. [...] Mensen zien dat dan als bio-industrie. Ik denk dat we daar als melkveehouderij nog niet zijn maar als je dat omslagpunt krijgt zal dat het imago aantasten. [...] En natuurlijk zullen er altijd bedrijven zijn die wel naar die 500 koeien gaan. Dat dat snap ik ook wel, maar dat zal niet de algemene trend zijn.' (ID-04 Bankmedewerker)

6.3 Oplossingen

6.3.1 Samenwerken

Van alle oplossingen die gesuggereerd werden door de adviseurs om tot een duurzame melkveehouderij sector te komen werd samenwerken het vaakst genoemd en ook gezien als basis voor de andere oplossingen in dit hoofdstuk. Het gaat om verschillende soorten samenwerking, bijvoorbeeld tussen boeren, en dan met name tussen de melkveehouder en de akkerbouwer, met name in het kader van grondgebondenheid.

'Een samenwerking met een akkerbouwer in de buurt, en met elkaar grondstoffen uitwisselen, dat zou wel een duurzame samenwerking zijn.' (ID-10 Dierenarts)

Ook de samenwerking tussen de adviseurs is essentieel om stappen te zetten met verduurzaming op het melkveebedrijf.

'Elk onderdeel van deze sector moet zijn of haar verantwoordelijkheid nemen. Ik denk dat de dierenarts samen met een voeradviseur en wellicht een financieel adviseur het grootste vertrouwen moeten genieten bij een veehouder. Dat kan zijn adviesteam zijn dat hem of haar verder helpt in de gekozen strategie.'
(ID-10 Dierenarts)

Daarnaast biedt de samenwerking op ketenniveau, dus zowel de verschillende adviseurs als grote ketenpartijen (toeleveranciers en afnemers), grote mogelijkheden voor verduurzaming over de hele linie, en niet alleen individuele melkveebedrijven.

'We moeten gewoon met elkaar de handschoen oppakken. Want we weten allemaal de doelen die gesteld zijn en waar we over een aantal jaar aan moeten voldoen. Dus dan vind ik het ook dom om nu de kop in het zand te steken en niets te doen, en over 5 jaar te denken: "We hadden toch beter eerder kunnen beginnen, want nu grijpt de overheid dusdanig in dat er uiteindelijk niemand meer gelukkig van wordt." [...] Op een aantal vlakken zijn we daar ook al wel mee bezig, maar het werkt altijd beter als je dat met meerdere partijen doet, in een soort coalitie of sectorbreed met alle betrokken partijen. Als uit al die partijen hetzelfde geluid komt, dan denk ik dat je slagen kunt maken.' (ID-05 Bankmedewerker)

Soms leveren juist de onverwachte samenwerkingen tussen boeren en bijvoorbeeld natuurbeheer de duurzaamste resultaten op.

'Een boer ging aan [supermarkt x] leveren en die heeft vervolgens met [natuurbeheerder x] hele goede afspraken gemaakt voor het beheer van grond van die natuurbeheerder. Je kunt zeggen: "Dat [natuurbeheerder x] naast mijn deur zit en grond koopt is een bedreiging voor mij." Maar je kunt het ook omarmen en de kennis die je over de grond hebt gebruiken om de grond te beheren. En dat is samenwerking, hè? Dat is voor natuurorganisaties exact hetzelfde. Je kunt met elkaar bekvechten, maar je kunt ook kijken wat je gezamenlijke doel is. Je hoeft het niet altijd met elkaar eens te zijn, maar je kunt best wel bepaalde doelen met elkaar afstemmen. Dat je denkt, hé, daar willen we eigenlijk beiden heen.' (ID-04 Bankmedewerker)

Als laatste kan ook een verbeterde samenwerking tussen de boer en de overheid een grote bijdrage aan verduurzaming leveren.

'Adviseurs kunnen dingen heel goed vertalen voor de boer. En wij maken weleens rekenvoorbeelden voor degenen die het voor het zeggen hebben, om te spiegelen waar het op vastzit. Maar dan ben je uiteindelijk toch weer afhankelijk van wat er besloten gaat worden. En als je dan met die boodschap weer bij boeren terugkomt, dan zie je soms dingen wel weer tussen je vingers door wegglijpen. Ik hoop dat er genoeg proactieve boeren zijn die mee gaan denken, en dat die ook een mooi platform krijgen zodat ze in gesprek kunnen raken. Een poldermodel met de melkveehouderij in nieuwe stijl. Er moet echt naar elkaar geluisterd gaan worden.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

6.3.2 Integraal beleid

Integraal beleid werd ook vaak als oplossingen genoemd. Volgens de geïnterviewde adviseurs valt of staat verduurzaming van de melkveehouderij bij wat er op het erf gebeurt.

'Dan kan het ook weleens helemaal verkeerd gaan natuurlijk, want het ene kan ook impact op het andere hebben. Dat kan ook een negatief gevolg zijn. Als je nou 100% gaat sturen op CO₂ en je houdt stikstof bijvoorbeeld niet in de gaten, wat gebeurt daar dan? Misschien hol je daar wel zo drie keer zo hard achteruit als dat je met je CO₂ wint, en wat betekent dat dan voor de rentabiliteit van jouw bedrijf? Dat zou natuurlijk een negatief gevolg kunnen hebben, dus je moet als ondernemer wel integraal naar je bedrijfsvoering blijven kijken.' (ID-01 Accountant)

'Het gaat om de samenhang in een melkveebedrijf en als je te veel focust op één onderdeel dat te veel nadelen heeft op andere onderdelen, dan gaan de boeren dat niet doen. Terwijl het op dat ene onderdeel misschien wel heel veel bijdraagt. Dus dat integraal meedenken bij maatregelen is belangrijk. En dat draagt bij aan succes.' (ID-03 Accountant)

Maar om goed integraal te kunnen werken en dus écht te verduurzamen moeten andere partijen, zoals adviseurs, maar ook onderzoekers, breder kunnen kijken.

'Ik mis het integraal denken in de landbouw, ook vanuit onderzoekers die zo gefocust zijn op één onderdeel. Een praktisch voorbeeld: als je veel mais voert, is dat gunstig voor de methaanemissie. Als je veel mais gaat telen, is dat nadelig voor de nitraatuitspoeling. Ja, wat is nou goed? Waar kiezen we dan voor? Alles hangt met elkaar samen. En ik denk dat we daar nog meer aandacht voor moeten hebben, datgene moeten kiezen wat op alle onderdelen zo veel mogelijk verduurzaming geeft en niet op één onderdeelje.' (ID-03 Accountant)

'Er wordt geen helicopterview genomen en gekeken waar we mee bezig zijn. Er moeten meerdere mensen zijn die de informatie prima tot zich kunnen nemen, die een goed overzicht hebben en die kunnen zeggen: "Dit is wat het betekent en zo zouden we het kunnen implementeren."' (ID-10 Dierenarts)

Als het gaat om integraal kijken naar de melkveehouderij, dan speelt overheidsbeleid hier cruciale rol in, zowel de inhoud van dat beleid (en de visie – zie H6.4.) als hoe het beleid wordt vormgegeven.

'Het landbouwbeleid moet je daar ook in meenemen, want dat mag niet op zichzelf staan. Dat is eigenlijk ook een integratie. Dus het moet niet alleen vanuit de overheid naar de sector toe, maar er moet ook een gesprek zijn met boeren. En er moeten ook doelen gesteld worden als je kijkt naar het beleid, want eigenlijk is het een cirkel waar we in zitten. En het ene versterkt het andere.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

En misschien moet er wel verder worden gekeken dan de landsgrenzen of sectorgrenzen om echt integraal te kunnen werken en daarmee te verduurzamen.

'Bij alles wat je wil verduurzamen loop je tegen te veel regels aan om het daadwerkelijk te gaan doen, ook regels die er gewoon niet zijn. Op het moment dat ik ga verduurzamen en mijn melk wordt daardoor te duur, dan komt de melk uit Polen en die is goedkoper. In Nederland moet er nu voor minder geld méér verduurzaamd worden. En dat past niet zo goed in de portemonnee van de melkveehouder. Dit jaar kunnen de meesten het betalen, maar als de melkprijs een keer naar beneden gaat, dan kun je het niet meer betalen. Wij moeten verduurzamen, maar krijgen er geen beloning voor. En op het moment dat door onze verduurzaming de melk te duur wordt, dan gaat de supermarkt het wel uit het buitenland halen. Dus we gaan nooit of de nimmer iets veranderen zolang we niet-duurzame producten uit het buitenland blijven importeren. Kortom, wij kunnen hier in Nederland het probleem niet oplossen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Iedereen kijkt hier vanuit zijn professie en deskundigheid naar. Daar mag wel wat integraliteit in zitten. [...] Ik zit in de werkgroep 'gebiedsgerichte aanpak'. Wij zitten daar allemaal met een hele open mind en houding, zowel de natuurorganisaties als een aantal toeleverende bedrijven in de agrarische sector, overheden en een bank. Zuivel zit er niet bij. Maar, daarin is ook heel helder: "Wij weten het eigenlijk niet." Als wij een afslag naar links maken, waar leidt dat over 10-15 jaar toe? Voor natuur, dan wel voor landbouw. Dus, moeten we aan de gang met dat te onderzoeken. Een aantal dingen weten we wel. Maar, we weten ook dat het niet stopt bij een grens.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

'Je zou het ook een beetje kunnen loskoppelen. Je hebt bepaalde voorwaarden waar je aan voldoet, dus krijg je een basisinkomen van je melkfabriek. En daarbovenop krijg je dus nog wat voor die liters melk. Dan zou je inderdaad ook nog nevenactiviteiten kunnen doen die geld in het laatje brengen. Dat is nu, op het traditionele melkveebedrijf, nog niet zo heel veel. Of het nou een streekproductenwinkel is of een camping of wat dan ook. Doordat het melkveebedrijf er is zijn er ook kansen voor dat soort dingen, maar het is een hele andere tak van sport. [...] Een windmolenpark levert een x aantal tienduizenden euro's per jaar op. Dus zo'n melkveehouderij redt zich nu misschien beter omdat er een ton binnenkomt van die windmolens. Je kan zeggen: "Hij kan lekker door blijven boeren omdat er 100.000 euro uit die dingen komt terwijl die koeien eigenlijk niks opleveren." Natuurlijk: doordat hij dat bedrijf had met die koeien heeft hij die grond en staan die windmolens erop. Maar dan kan je ook op een gegeven moment zeggen: "Nou, die camping is goed en die windmolen is goed. Dan gaan die koeien er maar uit, want die moet ik twee keer per dag melken."' (ID-13 Dierenarts)

6.3.3 Externe prikkels

Externe prikkels kunnen bijdragen aan het verduurzamen van de melkveehouderij volgens de meeste adviseurs. Het gaat dan met name prikkels rondom de financiering van de duurzaamheidsmaatregelen die melkveehouders nemen.

'Een belangrijke prikkel is wel economie, dus de verdienste die ergens aanhangt van een verduurzamingsmaatregel, in meer opbrengsten of in lagere kosten. Dat is een hele belangrijke externe prikkel. Een externe prikkel die erg theoretisch is, en niet integraal genoeg is, dat werkt negatief. Daar ben ik echt van overtuigd.' (ID-03 Accountant)

'De groenfinanciering vind ik best wel een gunstige. Dus op het moment dat mensen willen investeren in groene investeringen zit daar groenfinanciering op, maar de [bank X] heeft bijvoorbeeld ook een duurzaamheidskorting. Dat vind ik een hele stimulerende prikkel waarbij je korting krijgt, 0,2% korting op de rente op het moment dat je duurzaamheidsactiviteiten doet. Op het moment dat je als boer op verschillende manieren en van verschillende kanten wordt gestimuleerd, dus via jouw melkfabriek en via jouw bank en via jouw boekhouder, dan wordt je er meer toe gestimuleerd om het te gaan doen.' (ID-07 Accountant)

'We hebben best behoorlijk wat oplossingen als het gaat over innovaties en kortingen en leningvormen om mensen te verduurzamen. Dus in die zin hebben we daar best wat ruimte voor. Ik heb laatst nog een ondernemer gewezen op een IDL lening. Dat is een groenfonds in Nederland, dat is opgericht door de overheid. Die ondernemer heeft een hele duurzame investering en kreeg dus 4 ton aan lening daar voor 1% voor 12 jaar om zijn innovatie te verduurzamen.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Bijvoorbeeld de biodiversiteitskorting die we hebben. Dat is eigenlijk een soort gestapelde beloning. En dan de leningen voor bijvoorbeeld zonnepanelen, windmolens, vergisters, monovergisters, dat soort dingen, om die toch ook te stimuleren. Nou, een innovatielening om echt ontwikkelingen wat aan te jagen. Dus eigenlijk meerdere instrumenten die we kunnen inzetten om toch de ondernemers een push te kunnen geven. En dat zijn vaak maar relatief kleine dingen hè. Een rentekorting van 2/10, is dat doorslaggevend voor een ondernemer om iets wel of niet te doen? Dat denk ik niet, maar als je daarmee ook net even een iets hogere melkprijs creëert bij de melkverwerker en je krijgt op andersoortige terreinen ook weer een klein voordeeltje, dan krijg je die gestapelde beloningen en alles met elkaar kan het net voldoende zijn dat de ondernemer toch getriggerd wordt om bepaalde keuzes wel of niet te maken.' (ID-05 Bankmedewerker)

De externe financiële prikkels komen niet alleen vanuit de overheid of de banken:

'Ik vind ontwikkelingen als de diversificatie in melkstromen, toeslagen erop, een positieve ontwikkeling waarbij je ook boeren meekrijgt om aan verduurzaming te werken. Ik heb bijvoorbeeld de AH-melk genoemd, dan begint het toch met toegevoegde waarde leveren op je product. En dat vind ik positieve ontwikkelingen, ook dat daarin de zuivel het voortouw neemt. Als de zuivel het voortouw niet zou nemen krijg je boeren niet mee. Als je alleen maar duwt kom je er niet. Het trekken is een betere strategie.' (ID-03 Accountant)

De adviseurs zijn zich wel bewust van de uitdagingen die de externe prikkels ook met zich mee kunnen brengen.

'Die [externe prikkels] zijn wel heel belangrijk mits het eerlijk gebeurt. Dus als je het gevoel krijgt van ik ben bij keurmerk x en je wordt afgeketst dan werkt het averechts. Want dan denk je van ja, zak er maar in en ik ga er niks meer mee doen. En dat werkt voor die buurman idem dito: de buurman die helemaal niet bij keurmerk x was wordt niet gestimuleerd doordat anderen in zijn omgeving er zulke negatieve ervaringen mee hebben.' (ID-07 Accountant)

'De subsidiepotjes die zijn wel heel vaak weer leeg. Dat is wel de frustratie bij ondernemers. Dat is niet altijd handig en makkelijk. [...] Als het gaat om een paar ton investering, dan schakel je ook gauw een subsidieadviseur in. Dan kan het gauw uit. Die nota die zo'n subsidieadviseur schrijft is qua werkzaamheden bij wijze van spreken hetzelfde voor een investering van een paar ton als voor een investering van 30.000 euro. Dat maakt de subsidie ook minder aantrekkelijk. Dus dan zie je dat de grote bedrijven echt voordelen hebben. [...] Aan de andere kant, het moet wel tijdelijk zijn. Dan denk ik dat je het op een gegeven moment ook wel gehad hebt, want dan hoeft [het subsidiëren] niet meer. Dan zijn de maatregelen al gestimuleerd. De vraag is: wat voor doel zit er bij de overheid aan een subsidie. De overheid moet duidelijke doelen stellen, bijvoorbeeld zoveel mensen hebben verduurzaamd met, ik noem maar wat, zonnepanelen of met windenergie. Als dat quotum bereikt is, dan moet je op een gegeven moment ook de subsidie afschaffen. En daar vind ik de overheid heel onduidelijk in.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Ik denk dat, als je op een andere manier die melkveehouderij bedrijft, je productie misschien naar beneden gaat. Dan snijdt je heel erg in je inkomsten als het vooral uit die melkprijs komt. Je kan dan wel zeggen: "Nou, die boer doet zoveel, dus krijgt 'ie tien cent erbij." Dan komt 'ie misschien wel leuk uit, maar dan is nog steeds die prikkel om die melkstroom zo hoog te houden [aanwezig] die zorgt voor een zo hoog mogelijk inkomen. Eigenlijk moet je dat op toch een beetje loskoppelen van elkaar en inderdaad een soort landschapsbeheervergoeding [geven]. Wat ook wel vreemd is, want het is hun eigen grond: waarom zouden ze geld krijgen als ze het op een bepaalde manier doen? Maar tegelijkertijd: dit is voor de hele maatschappij gunstig. Dat er dan een vergoeding is, bijvoorbeeld naar biodiversiteit kijkend of naar een opslag van CO₂: een aangroeiend bos of zo. Ik weet wel dat ze in verschillende delen van het land af en toe dat soort pilots gedaan hebben. Het is natuurlijk wel een beetje marginaal. Dat baart mij een beetje zorgen. Als je dan vijf pijlers allemaal helemaal goed doet, dan krijg je vijfhonderd euro per stuk of zo. Krijg je dan 2.500 euro, in een jaar. Ja, daar hoeft het ook niet van te komen.' (ID-13 Dierenarts)

Niet altijd alles hoeft met (financiële) externe prikkels te worden opgelost volgens deze adviseurs:

'De prikkels vanuit de melkfabriek of vanuit LTO of vanuit de gemeente dat ze bloemenrijk grasland of een zonneakkerlint [stimuleren], er zijn ook wel heel veel melkveehouders die dat zelf ook best wel mooi vinden. Dus ik denk dat de meeste boeren best wel van natuur houden en dat daarom ook wel willen doen. Dus dan zou het intrinsiek zijn misschien.' (ID-07 Accountant)

'Als het er echt op aankomt, dan wil een ondernemer eigenlijk niet afhankelijk zijn van subsidies en ondersteuning. Als je echt in het hart kijkt, ze maken er nu gebruik van omdat het vaak een substantieel deel is van een gezinsinkomen. Zo is de structuur. Maar het liefst zeggen ze, we halen het gewoon uit onze onderneming zelf, uit onze eigen exploitatie zonder dat dat ondersteund moet worden vanuit subsidiepotjes.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'We hebben onze leden al aangeboden om de cursus te doen, "agrarisch ondernemen en natuurbeheer." [...] En alleen die kennis betekent al dat ze anders aan het kijken zijn naar de bodem. Dat betekent dat ze anders bezig gaan met de bodem, met het gewas, met de teelt. Die kennis, ja, daar moesten ze voor betalen. Dat kostte 1.500 euro, geloof ik, met dan 250 euro subsidie vanuit de provincie. Maar ja, als die subsidie er niet was geweest, waren ze er ook heen gegaan. Aan de andere kant, op het moment dat je praat over grotere stappen, vooral voor de voorlopers in het innovatietraject om dingen voor elkaar te maken, dan denk ik wel dat daar subsidie voor nodig is.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

6.3.4 Visie en communicatie

De adviseurs geven aan dat er nog veel verbeterd kan worden op het gebied van een visie voor de melkveehouderij rondom duurzaamheid.

'Als ik dan even praat vanuit mezelf, of vanuit [voerleverancier X], dan weten we allemaal dat er iets moet gebeuren. Dat weten niet alleen wij, dat weten de boeren, dat weet de zuivel, dat weet iedereen. Maar, de manier waarop en de route, dus de strategie, daarin verschillen we van mening dan wel visie, hoe dat moet.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

'Ik denk aan de ene kant dat een visie wel een soort opdrijfhek is, maar de andere kant zal een visie ook een stukje opluchting geven, dan weten we tenminste waar we aan moeten werken.'
(ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

Voor het creëren van een dergelijke visie is met name de rol van de overheid en de politiek van belang, maar daar zit ook de moeilijkheid aldus de adviseurs:

'Ik ben van mening dat wij in ons land niet afhankelijk moeten zijn van de grillen van de politiek. We zouden een langere termijnvisie moeten hebben. Daar een punt zetten. Kom je van links, kom je van rechts, kom je van welk punt dan ook, of sta je er al. Daar zouden we naartoe moeten werken. En dat is voor mij de continuïteit van een bedrijf, [...] dat je dus met dat doel in het achterhoofd een route zou moeten uitstippelen wat dan dus de continuïteit waarborgt van je bedrijf.' (ID-10 Dierenarts)

'En als een ondernemer een stukje rust krijgt en het vertrouwen van een duurzame koers op wetgeving, als je dat al eens voor elkaar zou krijgen, dan sta je ervan verstoeld van wat je met elkaar gaat bereiken. Want wat ze beslist niet willen is nu inzetten voor iets en investeren voor drie jaar en halverwege de termijn alweer een koerswijziging en dan weer een nieuw doel en daar word je als ondernemer wel murw van.'
(ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Er zijn nog heel veel mogelijkheden, alleen dan moet je wel het juridisch kader eerst goed hebben. Als je mogelijkheden aanbiedt als overheid, dan moet je er ook voor staan. Dan moet je niet later die regelingen of die maatregelen in twijfel trekken. Dat is de dood in de pot.' (ID-08 Bankmedewerker)

Op de kortere termijn is betere communicatie en informatie voorziening voor zowel boeren als de adviseurs van groot belang, en daar kan nog een hoop in verbeterd worden.

'80% [van een miljoen budget] zou op voorlichting moeten liggen van de veehouder zelf, dan wel alles wat eromheen ligt. Kijk, licht je één groep uit, bijvoorbeeld de veehouder, en geef je die bepaalde ondersteuning en wijsheden mee, dan kan het voor zo'n veehouder ook vechten zijn tegen de bierkaai. Maar op het moment dat je de dierenarts, de zuivelverwerker, de bank, de jongens die daar rondlopen, de accountants, de bekappers, die bepaalde kennis meegeeft op het specifieke ding dat zij doen, dan kan dat wellicht met elkaar meer bijdragen dan één specifieke groep uitlichten en daar heel veel kennis naartoe dragen. Er wordt altijd maar een x-percentagje aan kennis meegenomen en geïmplementeerd. En doe je het verspreid over meerdere erfbetreders, dan is de kans groter dat er meer informatie komt op een bedrijf.' (ID-10 Dierenarts)

Bij betere informatie voorziening hoort ook dat de cijfers actueel zijn en dat ideeën ook worden getoetst in de praktijk.

'En zo actueel mogelijk. Kijk, als je vandaag de dag met cijfers over 2020 aankomt en je gaat daar iets over rapporteren, dan denkt een melkveehouder: oh dat is al twee jaar geleden. Ik wil het van gisteren weten. Dat [het aanleveren van de cijfers] is ook een spanningsveld wat er is, dus ik begrijp dat heel erg goed, maar mijn signaal is: hoe sneller hoe beter.' (ID-01 Accountant)

'Ik denk dat je in staat moet zijn om het continu te kunnen projecteren op wat er gebeurt bij die ondernemer op het erf. Wat is de impact echt in de praktijk. Als je in staat bent om je daarin te verdiepen voorkom je ook dat het op een manier gaat die frustreert.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

Qua informatievoorziening zou het verder ook enorm helpen als er bij (alle lagen van) de overheid duidelijkheid komt over de verschillende financieringsmogelijkheden en subsidies voor duurzaamheid.

'Ik denk dat er één ding nodig is, dat is gewoon één centraal luik in Nederland. Want nu zitten er provinciale overheden met subsidies en potjes. Gemeenten met subsidies en potjes. Dan nog de rijksoverheid met subsidies en potjes, landelijk en Europees nog een keer. Het is echt een warboel aan subsidies. Ik denk maak nou eens een keer één subsidieloket voor de agrarische bedrijven of voor een bedrijfstak. Dit zijn de subsidies allemaal op een rijtje, op een platform. Dat moet tegenwoordig gewoon kunnen. Dan heb je in één keer een overzicht. En maak het heel makkelijk toegankelijk met inloggen als ondernemer. [Want nu] is het een zoektocht. De ene keer moet je bij RVO zijn. De andere keer moet je bij de provincie zijn. Dan heb je in Drenthe de Drenthse Energie Organisatie. Nou, de ene keer heb ik ondernemers die dat paadje weten te vinden. De andere keer moet je ze erop wijzen. Het is dus gewoon niet duidelijk. Doordat er zoveel regels zijn en zoveel potjes is er geen overzicht. [...] Alleen ik mis een beetje de regie daarop, al heel lang. Het wordt zodanig moeilijk gemaakt, hetzij regionaal, hetzij provinciaal, hetzij landelijk, hetzij Europees. Het is bijna niet meer te doen.' (ID-08 Bankmedewerker)

6.3.5 Tailormade oplossingen

Als laatste oplossing wordt er door een aantal adviseurs aangegeven dat men ook echt de melkveehouder de ruimte moet geven om met eigen ideeën voor verduurzaming te komen, op basis van wat bij hem of zijn melkveebedrijf past.

'Dat heeft altijd met het individuele bedrijf te maken en welke mogelijkheden dat heeft om te verbeteren zonder dat het andere factoren heel zwaar negatief beïnvloedt. Want je moet wel altijd integraal naar de bedrijfsvoering blijven kijken. Dus per bedrijf, het heeft echt met het individuele bedrijf te maken en ik denk misschien nog wel minder met de regio, maar echt: wat is er mogelijk op het individuele bedrijf.' (ID-01 Accountant)

'Waar wij als bank toch wel achter staan, is meer het doelenbeleid en uiteindelijk een doel waar een sector maar ook individuele ondernemers naartoe moeten werken. En dat je de ondernemers ook keuzemogelijkheden geeft hoe dat te doen; dat ze zelf die invulling kunnen maken. Als je landelijk beleid maakt zie je toch streeksgewijs weer andere issues, andere mogelijkheden, andere oplossingen of andere beperkingen. Geef vooral ook de ondernemer de vrijheid om het naar eigen inzicht te kunnen doen. Het enige nadeel dat daaraan kleeft is dat je dan als ondernemer zelf echt verantwoordelijk wordt. Als je een middelenbeleid hebt en het werkt niet, dan heb je als ondernemer wel gedaan wat van je gevraagd wordt, en of het effect er uiteindelijk wel of niet is, so be it. Maar als je als ondernemer zelf verantwoordelijk wordt voor je doel in 2025 of in 2030 en je hebt hem niet behaald, wat dan? Dus ja, dat is dan wel gevoelig, hè? Kijk, als nu de hele sector zegt "we doen niks tot 2030" en in 2030 is het uiteindelijke doel niet behaald, dan hebben we met zijn allen wel een groot probleem. Maar ik denk dat er vooral ook heel veel innovatiekracht in de sector zelf zit en als je de ondernemers een bepaalde mate van vrijheid geeft om naar dat doel toe te kunnen werken, denk ik echt wel dat de sector ook in beweging komt.' (ID-05 Bankmedewerker)

6.4 Advies van adviseurs aan DZK

De adviseurs waren ook gevraagd om een advies aan DZK te geven. Deze adviezen varieerden van: betrek verschillende type adviseurs en partijen bij DZK ...

'Ik denk dat het wijs is om alle erfbetreders daarin te betrekken, want een veehouder ervaart dat soort mensen als een team om hem heen. Een veehouder moet ontzettend veel disciplines beheersen en die kan niet alles zelf en die maakt soms dankbaar gebruik van kwalitatief advies om hem heen. Dus ja, ik denk ook dat je die mensen niet moet overslaan. [...] Ik vind ook dat DZK dat niet allemaal zelf hoeft te bedenken, maar dat kan ook bedacht worden in de gezamenlijke sfeer. Want dan voorkom je een beetje dat het opgelegd wordt of dat het ergens bedacht wordt en dan geprobeerd wordt dat op de werkvloer uit te laten voeren. Het moet ook een wisselwerking zijn denk ik.' (ID-09 Veevoertegenwoordiger)

'Bewerk de consumentenmarkt, en de supermarkten ook, zodat verduurzaming ook betaald moet worden. Dat vind ik toch wel een belangrijke, dat heb ik steeds aangegeven: dan krijg je melkveehouders het makkelijkst mee, als het betaald wordt. Dus ook de macht van de retail, of retail ook wijzen op hun verantwoordelijkheid. We zien die wel een beetje schuiven, bijvoorbeeld bij Supermarkt X, dat vind ik wel positief. Meer melk uit Nederland en minder van buiten de grens. We blijven hameren op de integraliteit van maatregelen en ik denk dat dat het belangrijkste moet zijn.' (ID-03 Accountant)

... tot geef meer aandacht aan wet- en regelgeving en de juridische kaders ...

'Ik denk dat DZK heel erg moet inzoomen op de juridische kaders, dat er vol aandacht komt op wet- en regelgeving, dat dat goed geborgd wordt. En niet dat zo meteen halverwege een maatregel weer afgeschoten wordt of in twijfel wordt getrokken. Dus je moet de borging aan de voorkant helemaal goed hebben. [...] In principe wordt een bedrijf een eis opgelegd om behoorlijke doelstellingen te halen. Ja, dan mag het ook teruggelegd worden: dan moet die borging ook goed geregeld zijn. Zodra die borging niet goed geregeld is, dan kun je heel veel energie en investeringen doen die misschien later niet rendabel gemaakt worden of afgeschoten worden. Dan ben je terug bij af en haal je je doelstellingen niet. Dat vind ik een beetje zonde van tijd en geld.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Natuurlijk, je kunt dat bij wet regelen, maar je kunt het ook bij bijvoorbeeld de melkverwerkers regelen. Als die op een gegeven moment bepaalde eisen stellen aan de CO₂ footprint op bedrijfsniveau, melkveebedrijven, dan heb je al een behoorlijke stimulans voor individuele ondernemers om daar eens een keer heel kritisch naar te kijken. En dat dat dan beloond wordt met bijvoorbeeld een net iets hogere melkprijs of een standaardprijs plus [...]: als je op een gegeven moment wat wilt bereiken, dan zal er wel een prikkel moeten komen naar de individuele ondernemer om dat op te pakken. En dan heb je altijd de discussie van moet je dat bij wet regelen of niet. Maar als je het via de Duurzame Zuivelketen regelt, dan moet het wel zo zijn dat alle partijen daar ook op dezelfde manier mee omgaan en dat je niet een of twee spelers hebt die nergens aan meedoen en uiteindelijk daarmee ook de knuppel in het hoenderhok gooien.' (ID-05 Bankmedewerker)

... en wees transparant naar de melkveehouders toe.

'Wees gewoon helder en duidelijk. Wees als zuivelbedrijf ook gewoon duidelijk hoe de opgave in elkaar zit en hoe dat geregeld moet worden. En wat de plussen en minnen daarin zijn. Wat ik nu tegenkom is dat de zuivel ook wat wil of moet. Maar het is vaag. Ik heb ook weleens gezegd, jongens, jullie willen heel veel. Jullie gaan heel veel dingen via de ruggengraat van ondernemers doen, bijvoorbeeld zonnepanelen op daken leggen en dat afkopen allemaal. Dat is heel leuk, maar maak nou eens inzichtelijk welke doelstellingen je als eigen [zuivel]bedrijf hebt. De ondernemers hebben zelf een doelstelling en die krijgen ze opgelegd. Die is natuurlijk deze week heel hard geworden. Dat is dikke prima, maar wees gewoon klip en klaar welke doelstellingen je als bedrijf kwijt wil. Het is gewoon je 'licence to produce'. En dat krijg je gewoon opgelegd door de overheid en draai daar niet omheen. En dan is de vraag, hoe ga je dat gezamenlijk invullen? En daar heb je elkaar voor nodig als ondernemers. En als sector. Nu is het idee dat er een verborgen agenda is. Nu met de ondernemers met de Duurzame Zuivelketen heb ik wel het idee dat er een agenda is die niet helemaal eerlijk naar voren komt eigenlijk. [...] Ja, bijvoorbeeld, ik weet dat de zuivelketen gewoon een gigantische emissieopgave heeft om die te reduceren. En dat kunnen ze niet realiseren zonder de primaire boer of de primaire keten. Dus zeg dan ook: we hebben jullie nodig om dit te realiseren. En hoe gaan we dat in samenwerking doen? Maar ga het mensen niet opleggen. Zodra het mensen opgelegd wordt, dat zie je bij boeren al 30 of 40 jaar, ik loop al 20 jaar mee in het bankwezen. Als je mensen dingen gaat opleggen is het een no go.' (ID-08 Bankmedewerker)

'Bijvoorbeeld een melkverwerker heeft een klimaatdoel afgesproken op een wat hoger niveau en die heeft dat voor elkaar te boksen, en legt dat de leveranciersleden op om daar een bijdrage aan te leveren. Soms zit dat gevoel er gewoon. Dat je zegt, doe ik het nou voor mijzelf of doe ik dat omdat mijn verwerker ergens op een hoger niveau een afspraak heeft gemaakt? En dat heeft ook direct te maken met of je het dan ervaart als bemoeizucht of als motivatie om ermee aan de gang te gaan.' (ID-09 Veevoervertegenwoordiger)

'Gewoon regelmatig communiceren. En laat ook gewoon echt voorbeelden zien, zodat het bij een melkveehouder hout snijdt. Als je hele grote verhalen blijft vertellen en de doelstellingen hoog over, dan raakt dat een melkveehouder veel minder. Een ondernemer wil gewoon weten: wat betekent het? En wat kan ik als ondernemer doen? En dan gaat hij in zijn bedrijfsvoering kijken, wat hij kan verbeteren. Dus het moet het niet hoog over in de communicatie allemaal, want dat legt zo'n ondernemer toch naast zich neer. Maak het gewoon heel concreet en maak het ook klein. Hetzelfde als wij onze individuele boeren adviseren waar ze iets mee kunnen.' (ID-01 Accountant)

De adviseurs waren over het algemeen tevreden met de samenwerking op sectorniveau, maar zien ook wel een paar valkuilen. De onderlinge concurrentie kan roet in het eten gooien, er moet duidelijkheid zijn over wat er wel en niet gedaan wordt door DZK, en de impact van DZK is niet altijd helder.

'Ik vind dat de zuivelorganisatie zich goed verenigd heeft. Want volgens mij doen alle partijen of vrijwel alle partijen en melkverwerkers daar ook aan mee. Dus echt breed opgezet. Als hele grote sector ligt daar ook gewoon de kracht, denk ik, om dingen ook veranderd te krijgen. Dus om uiteindelijk de doelen te bepalen waar je naartoe wil bewegen en daar met zijn allen ook voor gaan. Dus ik vind het sowieso een heel goed initiatief. Het is af en toe wel de vraag wat daar allemaal onder moet vallen. Nu bijvoorbeeld ook met de stikstofdiscussie is daar eigenlijk een andersoortig instrument of een coalitie opgericht van andere partijen wat dan niet onder de Duurzame Zuivelketen valt, maar waar wel bijna dezelfde partijen aan deelnemen. [...] Hetzelfde als bijvoorbeeld een Stichting Weidegang waar ik zelfs nog in zit. Dat zijn allemaal losse dingen. In hoeverre kun je dat allemaal nog samensmelten en zou je dat moeten willen. Maar de kracht zit hem er wel in dat heel veel partijen op die manier overeenstemming zoeken.' (ID-05 Bankmedewerker)

'Wat de Duurzame Zuivelketen wel goed doet is dat ze de boel uniformeert. Anders zou dat [...] weer iets worden waar allerlei zuivelfabrieken weer verschillend mee om zouden kunnen gaan. En nu wandel je als het ware wel als een soort totaalsector ergens naartoe. [...] Maar DZK gaat natuurlijk niet over die beloning. Dat ligt gewoon bij de fabrieken zelf hoeveel cent ze ervoor geven, denk ik. Dus je moet, denk ik, wel proberen de uniformiteit erin te houden, wil je als totale sector die richting geven. Want wat er anders gebeurt is dat er bijvoorbeeld een of andere melkfabriek zegt: "Ik ga gewoon lekker helemaal stoppen met dat hele pakket. En ik ga gewoon een bodemprijs betalen." En die heeft er wel degelijk markt voor hoor. Maar dan mis je natuurlijk wel een groep boeren die daaraan mee gaat doen. En op termijn gaat dat toch tegen ze keren. Dat is misschien ook wel goed. Dus [...] het is belangrijk dat dat gelijk is voor de Duurzame Zuivelketen. Voet bij stuk houden en toch met de zuivelfabrieken om die tafel blijven zitten en het belang hiervan uitleggen dat je wel overtuigd blijft van dat DZK een belangrijke rol vervult om die melkveehouderij duurzaam verder te ontwikkelen.' (ID-11 Agrarisch bedrijfsadviseur)

'Ik denk dat het juist heel goed is dat we een soort ketenregie hebben, waarbij van daaruit – in mijn ogen – eigenlijk de kracht moet komen. Ik denk dat het goed is dat je met één mond praat naar buiten over de zuivelketen, waarin je dan binnen die keten de diverse aanpak hanteert. [...] Ik denk dat [op dit moment] iedereen vooral met zichzelf bezig is. Kijk, mijn visie van de buitenkant is, dat er in de zuivelsector langzamerhand straks meer capaciteit aan verwerking staat, dan dat er aan melk geproduceerd gaat worden. Daardoor ontstaat concurrentie en als er concurrentie ontstaat in de aanvoer van melk en daarmee melkveehouders belangrijker gaan worden ... Ik weet niet welke impact dat heeft op management en strategisch niveau in de samenwerking, in een georganiseerde ketensamenwerking. Ik heb het idee dat er ook wel wat ego's gaan spelen. Conflicten zou ik het niet willen noemen, maar dat dat tot strijdigheden zou kunnen leiden.' (ID-14 Veevoervertegenwoordiger)

'Je moet op een bepaalde manier samenwerken. Maar goed, uiteindelijk, om echt vooruit te komen is het volgens mij een organisatie met veel te weinig middelen en veel te veel partijen die allemaal willen polderen zeg maar. [...] En ja, voordat die eens een keer met de vuist op tafel slaan, dan is er eerst weer 25 jaar gepolderd. En ja, uiteindelijk er is geen budget. Er zijn gewoon veel te weinig mogelijkheden om echt iets te doen.' (ID-12 Agrarisch bedrijfsadviseur)

7 Overzicht van de bevindingen, reflectie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk zetten we in paragraaf 7.1 de belangrijkste bevindingen uit de interviews met adviseurs nog eens op een rijtje. In paragraaf 7.2, de reflectie, vergelijken we deze bevindingen met een aantal bevindingen uit de interviews met melkveehouders die zijn beschreven in het rapport 'Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij' (De Lauwere et al., 2023). In paragraaf 7.3 geven we een aantal aanbevelingen.

7.1 Overzicht van de bevindingen

7.1.1 De toekomst van de melkveehouderij

Als toekomstbeeld voor de melkveehouderij verwachten de geïnterviewde adviseurs een inkrimping van de melkveestapel. Tegelijkertijd zien ze twee mogelijke richtingen voor de blijvers: schaalvergroting of consolideren met een neventak erbij (zoals natuurbeheer, een zorgtak en/of een boerderijwinkel). De geïnterviewde adviseurs hadden gemengde gevoelens over het verder intensiveren. Echt grote bedrijven met 400-500 koeien zag een aantal niet (meer) als een duurzaam alternatief. Bij dalende melkprijzen zouden de arbeidskosten dan in verhouding te hoog worden terwijl arbeidskosten moeilijk te verwaarden zijn. De voorkeur van de geïnterviewde adviseurs ging daarom uit naar gezinsbedrijven met 120-150 melkkoeien. Ze waren wel optimistisch over het ondernemerschap van jongere melkveehouders, maar maakten zich zorgen over (mogelijk) hoge schulden en daarmee samenhangend de mogelijk beperkte investeringscapaciteit van jonge melkveehouders. Sommige geïnterviewde adviseurs vonden het geen probleem als het aantal koeien zou dalen en een aantal melkveehouders zou stoppen. Het stoppen werd door een aantal geïnterviewde adviseurs ook als derde mogelijke toekomstrichting genoemd.

7.1.2 Hoe adviseurs verduurzaming zien

Over het algemeen waren de geïnterviewde adviseurs redelijk positief over verduurzaming. Het gaat dan vooral om minder externe input op bedrijfsniveau en daardoor ook minder uitstoot van bijvoorbeeld nitraat en ammoniak en minder energieverbruik. Ook zagen ze voordelen als een gunstig verdienmodel van de boeren (op langere termijn); verbeterd dierenwelzijn; een versterking van het vakmanschap; en meer maatschappelijk draagvlak.

De geïnterviewde adviseurs zetten – net als de geïnterviewde melkveehouders – wel vraagtekens bij de definitie van duurzaamheid. Een aantal noemde het een containerbegrip. Ze waren het er wel over eens dat verduurzaming over de lange termijn gaat, op bedrijfsniveau of voor de samenleving als geheel. De meeste geïnterviewde adviseurs vonden dat duurzaamheid vooral gaat over het creëren van een balans, een evenwicht of harmonie. Dit wordt voornamelijk benaderd vanuit het perspectief van het melkveebedrijf: natuur en maatschappij zijn belangrijk, maar ook het verdienmodel van de boer. Tijdens de interviews lieten de geïnterviewde adviseurs zich minder uit over klimaat en biodiversiteit als het over duurzaamheid ging, mogelijk omdat deze thema's zo vanzelfsprekend zijn als het gaat over duurzaamheid.

Hoewel de geïnterviewde adviseurs het aardig eens zijn over het belang van verduurzaming, blijkt bij doorvragen dat ze de mate waarin en de manier waarop er verduurzaamd moet worden wel verschillend invullen. Sommigen vinden dat de melkveehouderij al goed bezig is en dat er nog veel mogelijkheden zijn voor verdere ontwikkeling. Anderen vinden verduurzaming een gegeven waar melkveehouders in mee moeten gaan als ze melkveehouder willen blijven. Een aantal geïnterviewde adviseurs vindt ook wel dat het niet moet doorslaan als het gaat om verduurzaming.

Geen van de geïnterviewde adviseurs was uitgesproken negatief over verduurzaming. Wel hadden ze soms zorgen over de investeringen die nodig zijn om te verduurzamen en de gevolgen daarvan voor de kostprijs en het verdienmodel van de melkveehouder.

De zorgen van geïnterviewde adviseurs over het verdienmodel betroffen met name de korte termijn. Op de langere termijn zou verduurzaming volgens sommige geïnterviewde adviseurs wel eens goed kunnen uitpakken voor het verdienmodel van de melkveehouders.

7.1.3 Adviseurs over de thema's van Duurzame Zuivelketen

De geïnterviewde adviseurs vinden een goed verdienmodel het belangrijkste en hechten minder waarde aan het verbeteren van biodiversiteit, eiwit van eigen land, het gebruiken van duurzame energie, weidegang, het verlagen van broeikasgasemissies en grondgebondenheid (zie figuur 4.1 in hoofdstuk 4). Ze zijn het – met enige nuancering hier en daar – behoorlijk eens over de thema's verdienmodel, bedrijfscontinuïteit, energiebesparing, duurzame energie produceren, dierenwelzijn, verlagen van het antibioticumgebruik, weidegang, grondgebondenheid, eiwit van eigen land en veiligheid op het erf. Minder eens zijn ze het over de thema's duurzame energie gebruiken, verlagen van broeikasgasemissies, verlengen van de levensduur van de koeien, verbeteren van de biodiversiteit, en verlagen van ammoniakemissies. In tabel 7.1 wordt samengevat wat de adviseurs over de verschillende duurzaamheidsthema's hebben gezegd.

Tabel 7.1 Samenvatting van hoe de geïnterviewde adviseurs over de duurzaamheidsthema's van duurzame zuivelketen denken

Thema	Onderdeel	Gedeeld beeld	Belang (plaats in rangorde) a)	Mening van geïnterviewde adviseurs/ nuancering
Verdienmodellen	Goed verdienmodel	Ja	Zeer belangrijk (1)	Zeer belangrijk maar sommige adviseurs vinden dat het verdienmodel niet altijd het belangrijkste zou moeten zijn. Verduurzaming is belangrijk en doelen moeten gehaald worden, ook als dat niet direct geld oplevert.
	Bedrijfscontinuïteit	Ja	Belangrijk (7)	Belangrijk voor melkveehouders die willen blijven, hoewel ook gezegd werd dat niet iedere melkveehouder dat moet blijven, alleen maar omdat het kan.
Klimaat	Energiebesparing	Ja	Belangrijk (2)	Altijd doen
	Duurzame energie produceren	Ja	Belangrijk (4)	Grote kans, zeker als energie later opgeslagen kan worden in accu's
	Duurzame energie gebruiken	Nee	Enigszins belangrijk (11)	Dit vond een aantal geïnterviewde adviseurs belangrijk. Zeker als de energie ook nog zelf opgewekt wordt. Een aantal vond het onzin. Ze vroegen zich af hoe duurzaam groene stroom nu werkelijk is.
	Verlagen broeikasgassen	Nee	Enigszins belangrijk (12)	Een aantal geïnterviewde adviseurs vond dit thema heel belangrijk en urgent vanwege de impact op het klimaat en de maatschappelijke druk. Anderen hadden niet zoveel met het thema. Ze geloofden niet dat broeikasgassen zo schadelijk zijn of gaven aan er onvoldoende over te weten.
Diergezondheid en dierenwelzijn	Dierenwelzijn	Ja	Belangrijk (6)	Belangrijk voor de dieren, maar ook voor imago van de melkveehouderij. Een aantal adviseurs benadrukt dat het niet moet doorslaan.
	Verlengen levensduur	Nee	Belangrijk (6)	Een aantal geïnterviewde adviseurs vond dit een belangrijk thema voor het imago van de melkveehouderij, omdat het geld kan opleveren of omdat er op dit gebied nog veel te halen is. Anderen vonden dat het verlengen van de levensduur geen doel op zich moet worden. Het vereist volgens hen veel vakmanschap en niet iedere melkveehouder heeft dat in de vingers.

Thema	Onderdeel	Gedeeld beeld	Belang (plaats in rangorde) a)	Mening van geïnterviewde adviseurs/ nuancering
				Bovendien zou het moeilijker zijn op grotere bedrijven.
	Verlagen antibioticumgebruik	ja	Enigszins belangrijk (8)	Belangrijk maar er is al veel bereikt. Daarom scoren sommige adviseurs laag op dit thema.
Weidegang	Weidegang	Ja	Enigszins belangrijk (12)	Belangrijk voor koeien en het imago/ de maatschappij, maar koeien kunnen het binnen ook goed hebben.
Biodiversiteit	Verbeteren biodiversiteit	Nee	Tussen enigszins belangrijk en belangrijk in (9)	Een aantal geïnterviewde adviseurs vond dit een belangrijk thema dat serieus genomen moet worden en waarin melkveehouders een belangrijke rol kunnen spelen omdat zij een groot deel van de grond in beheer hebben. Ze gaven echter wel aan dat nog kennis op het gebied van biodiversiteit ontbreekt bij melkveehouders. Andere gaven aan dat het wel meeviel met de biodiversiteit, dat het geen doel op zich moest worden, dat men voor het verbeteren ervan ook buiten de landbouwgrond moet kijken en dat niet zo krampachtig vastgehouden moest worden aan het behoud van allerlei soorten organismen.
	Verlagen ammoniakemissies	Nee	Belangrijk (5)	Belangrijk om stikstof in de kringloop te houden, maar twijfels over de manier waarop. Sommige adviseurs vinden dat er voldoende technische- en managementmaatregelen voorhanden zijn. Niet iedereen is ervan overtuigd dat ammoniakuitstoot zo schadelijk is voor de natuur. Ammoniak hoort nu eenmaal bij de sector hoort. Verlagen van ammoniakemissies in de veehouderij is wel een belangrijk aandachtspunt in de sector (in 2022 en 2023) dus er moet wel wat aan gebeuren.
Grondgebondenheid	Grondgebondenheid	Ja	Enigszins belangrijk (13)	Relatief lage score omdat definitie van grondgebondenheid niet duidelijk is. Kan het ook door samenwerking in de regio? De hoge grondprijs is een bottleneck voor grondgebondenheid. Het kan ook een kans zijn om verduurzaming in de melkveehouderij vorm te geven.
	Eiwit eigen land	Ja	Enigszins belangrijk (10)	Belangrijk om import van grondstoffen uit andere delen van de wereld te voorkomen. Maar kan dit ook eiwit uit de regio zijn? Eiwit van eigen land ook een kans voor verdere verduurzaming in de melkveehouderij.
Veiligheid op het erf	Veiligheid op het erf	Ja	Belangrijk (3)	Belangrijk maar ongerustheid hierover moet niet leiden tot extra regels

a) Gerangschikt van hoogste score (1) naar laagste score (13); thema's met eenzelfde rangnummer hadden dezelfde gemiddelde score.

7.1.4 Hoe adviseurs hun eigen rol en die van andere partijen zien

7.1.4.1 Adviseurs over hun eigen rol en de communicatie met melkveehouders en andere agrarische ondernemers

De geïnterviewde adviseurs waren over het algemeen duidelijk *intrinsiek gemotiveerd* om melkveehouders en andere agrarische ondernemers bij te staan in de verduurzaming van de bedrijven; niet alleen omdat zij graag mensen wilden helpen, maar ook omdat zij verduurzaming belangrijk vinden. Ze vinden het soms moeilijk om te zien hoe 'hun' melkveehouders worstelen met verduurzaming en de daaraan gerelateerde vraagstukken die op hen afkomen.

Overigens gaven de geïnterviewde adviseurs ook aan dat niet al hun collega's (ook van dezelfde adviesorganisaties) even gemotiveerd zijn om met boeren over duurzaamheid te praten. Ze vertellen dat hun collega's het bijvoorbeeld moeilijk vinden om met boeren over duurzaamheid te praten als deze boeren helemaal niet geïnteresseerd zijn in duurzaamheid of er niet over willen praten. Het woord 'duurzaamheid' dan niet noemen, kan een oplossing zijn volgens een geïnterviewde adviseur.⁴

De geïnterviewde adviseurs vertellen ook dat sommige adviseurs zelf ook helemaal niet bezig zijn met duurzaamheid, of dat niet alle adviseurs evenveel weten over duurzaamheid waardoor er soms een inconsistent verhaal ontstaat richting de melkveehouder. Ook is er niet altijd sprake van een 'klik' tussen de adviseur en de melkveehouder. Dit is niet altijd even gemakkelijk te voorkomen omdat adviseurs actief zijn in een bepaalde regio en dus niet het hele land afreizen om alleen met boeren te praten met wie ze een klik hebben.

Een ander aspect dat door de geïnterviewde adviseurs wordt genoemd in de gesprekken is het *kennisniveau* van de melkveehouder. De ene heeft een ander kennisniveau dan de ander en daar moet een adviseur op anticiperen. Kortweg gaat het dan om voorlopers waar adviseurs zelf ook van kunnen leren, de middenmoot die wel wil verduurzamen of in ieder geval vindt dat ze er iets mee moeten maar niet weten hoe en achterblijvers die niet geïnteresseerd zijn en achterover leunen. Niet alle geïnterviewde adviseurs willen in deze laatste groep energie steken omdat ze toch niet in beweging komen.

De geïnterviewde adviseurs vinden studiegroepen een belangrijk medium om kennis over te dragen aan melkveehouders. De kringloopwijzer en benchmarken worden gezien als belangrijke tool om melkveehouders aan het praten, en daarmee aan het leren te krijgen. Echter, de geïnterviewde adviseurs zijn het erover eens dat het uiteindelijk de melkveehouder zelf is die de beslissingen neemt over verduurzaming op het bedrijf.

7.1.4.2 Adviseurs over de rol van andere partijen

De geïnterviewde adviseurs waren behoorlijk kritisch over de *overheid* en de politiek die in hun ogen de verduurzaming eerder in de weg zit dan op weg helpt. Dit kwam in alle gesprekken meerdere keren aan de orde. De geïnterviewde adviseurs vinden het beleid bijvoorbeeld niet consistent waardoor het moeilijk wordt voor melkveehouders een ontwikkelingsrichting te kiezen. Het gaat dan bijvoorbeeld om technologische innovaties zoals de emissie-arme vloeren die eerst wel een oplossing leken te bieden, maar later toch niet het gewenste effect bleken te hebben. Dit geeft veel onzekerheid voor veehouders die nadenken over het investeren in een technologische innovatie. Ook doelen lijken steeds weer aangescherpt te worden waardoor melkveehouders uiteindelijk niet weten waar ze aan toe zijn. Een belemmering die dan ook veel genoemd wordt door de geïnterviewde adviseurs is gebrek aan duidelijkheid en perspectief voor melkveehouders. Dat geldt bijvoorbeeld voor het stikstofdossier en voor de klimaatdoelen. De politiek speelt daarin ook een belangrijke rol.⁵

De politiek is ook een onzekere factor volgens een aantal adviseurs. Het gaat dan om zaken als de grondprijzen, over besluitvorming rondom grondgebondenheid, over de derogatie die aan het verdwijnen is en over de stikstofproblematiek.

Ze waren soms ook kritisch over *voerleveranciers*, vooral vanwege het commerciële belang dat deze hebben, en omdat hun stem over het algemeen best zwaar weegt als het gaat om duurzaamheidsvraagstukken omdat ze vaak bij melkveehouders over de vloer komen. Juist als er een vertrouwensband bestaat tussen de melkveehouder en de voeradviseur kan het volgens de geïnterviewde adviseurs moeilijk zijn voor de voeradviseurs om tegen hun klant in te gaan, bijvoorbeeld als deze niks moet hebben van verduurzaming. Aan de andere kant kunnen voeradviseurs, en andere adviseurs die een vertrouwensband hebben met een melkveehouder, volgens de geïnterviewde adviseurs juist door deze band een spiegel voor houden aan de melkveehouder om duidelijk te maken dat verduurzaming wel moet om in de toekomst melkveehouder te blijven.

⁴ Hetzelfde werd gezegd in een eerder onderzoek waarin adviseurs over verduurzaming in de melkveehouderij geïnterviewd werden (de Lauwere et al., 2014). Het is wel opvallend dat dit 10 jaar later nog lijkt te gelden in sommige gevallen.

⁵ Het onderzoek werd uitgevoerd in 2022 en 2023. In 2024 is de politieke situatie veranderd en ook de keuzes die worden gemaakt over landbouw en natuur.

Over de rol van *zuivelpartijen* liepen de meningen van de geïnterviewde adviseurs uiteen. Aan de ene kant kunnen zuivelpartijen duurzaamheidseisen aan de afgeleverde melk stellen en daarmee de verduurzaming op bedrijven stimuleren. Ook hadden de geïnterviewde adviseurs liever dat de zuivelpartijen actie ondernamen om verduurzaming te stimuleren dan de overheid. Aan de andere kant vonden de geïnterviewde adviseurs wel dat er weinig eenduidigheid bestond tussen zuivelpartijen als het gaat om verduurzamen omdat ze allemaal andere indicatoren en methodes gebruiken om verduurzaming te stimuleren. Ook staat de vergoeding die melkveehouders krijgen volgens de geïnterviewde adviseurs niet altijd in verhouding tot de inspanningen die van melkveehouders gevraagd worden op het gebied van verduurzaming, en is het niet altijd duidelijk of er wel een markt is voor duurzame melk. De geïnterviewde melkveehouders gaven ook aan dat zuivelpartijen hun doelen soms veranderen. Dat werd als vervelend ervaren, omdat melkveehouders soms inzetten om een bepaald doel te halen wat dan ineens niet meer zo belangrijk wordt gevonden door de betrokken zuivelpartij.

Over adviseurs van de *bank en accountants* waren de geïnterviewde adviseurs aan de ene kant kritisch omdat ze vaak vooral met euro's bezig zijn, maar aan de andere kant zagen ze ook dat banken nodig zijn om bedrijven te verduurzamen en dat deze hierin ook steeds meer een rol pakken door voorwaarden te stellen op het gebied van verduurzaming om überhaupt nog in aanmerking te komen voor financiering. Geïnterviewde bankvertegenwoordigers gaven zelf ook aan hier een rol te kunnen spelen. Voor melkveehouders zal dit niet altijd gemakkelijk zijn, vooral ook omdat de banken volgens de geïnterviewde adviseurs lang niet altijd duidelijk zijn over welke duurzaamheidseisen ze nu precies stellen en deze ook nog wel eens bijstellen.

Over de rol van *dierenartsen* zeiden eigenlijk alleen de geïnterviewde dierenartsen iets. Ze vonden dat dierenartsen niet te veel op de stoel van de veehouder moesten gaan zitten, maar dat ze ook oog moesten hebben voor het grote geheel. Samenwerking met andere adviseurs zoals de voerleverancier, de fokkerijadviseurs en mogelijk ook de financieel adviseur vonden ze hierin een sleutelfactor.

Over *andere partijen* zeiden de geïnterviewde adviseurs nog het volgende:

- Onderzoek is belangrijk maar heeft als nadeel dat het lang duurt voordat er resultaten zijn. Bovendien pakken oplossingen die onder experimentele omstandigheden zijn uitgetest soms anders uit in de praktijk (zoals bijvoorbeeld bij de emissie-arme vloeren).
- Retailers hebben veel macht in de keten en zijn daarom mede bepalend voor hoe ver melkveehouders kunnen gaan op het gebied van verduurzaming.
- Consumenten vinden dat de melkveehouderij – of de landbouw in het algemeen – duurzamer moet, maar ze zijn niet bereid hiervoor te betalen terwijl dit wel nodig is om verduurzaming mogelijk te maken.
- Boerenorganisaties kunnen een belangrijke rol spelen in de verduurzaming van de melkveehouderij (en de landbouw in het algemeen). Deze partijen gaan het belang van verduurzaming ook steeds meer benadrukken.

7.1.5 Kansen, belemmeringen en oplossingen

7.1.5.1 Kansen

Tijdens de interviews werden ook verschillende kansen voor verduurzaming genoemd:

- Het is belangrijk minder eiwit te importeren en dus meer van eigen land te halen.
- Sowieso is het goed het aantal externe inputs te reduceren, bijvoorbeeld door minder voer en kunstmest aan te kopen.
- Als de veestapel inkrimpt omdat melkveebedrijven stoppen, komt er meer grond beschikbaar voor melkveehouders die willen extensiveren. Randvoorwaarde is dan wel dat de vrijgekomen grond behouden blijft voor de landbouw en niet ingezet gaat worden voor natuur.
- Verduurzaming biedt kansen voor meer streekmelk in sommige regio's van Nederland maar ook ruimte voor grootschalige bedrijven in andere regio's.
- Opwekking van duurzame energie draagt bij aan het verdienmodel van de melkveehouder.
- Een beter imago voor de melkveehouderij.
- Overheidssubsidies en gunstigere financieringsregelingen van banken voor bedrijven die verduurzamen.

Als kanttekening gaf een aantal geïnterviewde adviseurs wel aan dat verduurzaming door verbreding met een andere tak (zoals natuurbeheer, een zorgtak en/ of een boerderijwinkel) niet voor iedere melkveehouder is weggelegd.

7.1.5.2 Belemmeringen

Op de vraag welke belemmeringen verduurzaming in de melkveehouderij in de weg stonden, noemden de geïnterviewde adviseurs het vaakst de volgende belemmeringen:

- *Wet- en regelgeving en de stikstofproblematiek*: de geïnterviewde adviseurs noemden hier bijvoorbeeld dat de overheid verduurzaming eerder tegenwerkt door de grote hoeveelheid regels die ze oplegt. Ook hekelden de adviseurs de technologische innovatie zoals bijvoorbeeld de emissie-arme vloer die eerst wel en toen toch niet gestimuleerd werd wat veel onzekerheid voor melkveehouders oplevert. Ook werd de politiek als onzekere factor genoemd.
- *Financiële belemmeringen*: adviseurs noemden hier dat de balans tussen haalbaarheid en betaalbaarheid goed moet zijn. Dit is lang niet altijd het geval. Omdat de melkprijs heel bepalend is, zijn melkveehouders geneigd om steeds meer melk te produceren wat verdere extensivering niet ten goede komt. Ook zijn melkveehouders soms wel erg snel met investeren, bijvoorbeeld onder het mom dat het land van de buurman maar één keer te koop komt. Tegelijkertijd is melkveehouderij een 'trage' sector volgens de geïnterviewde adviseurs. Eenmaal investeren betekent vaak langere tijd niet meer investeren, ook niet als ontwikkelingen daarom vragen.
- *Gebrek aan kennis* bij partijen zoals de overheid, adviseurs, melkveehouders en consumenten: dit werd regelmatig genoemd door de geïnterviewde adviseurs. Bij de overheid ging het dan vooral om het gebrek aan duidelijkheid over hoe verduurzaamd moet worden en over het gebrek aan integraal beleid. Bij adviseurs ging het om tegenstrijdige adviezen tussen verschillende adviseurs waardoor melkveehouders niet meer weten waar ze aan toe zijn en om negativiteit van sommige adviseurs over verduurzaming waarin ze hun melkveehouders meeslepen. Bij melkveehouders ging het om de beperkte kijk van sommige melkveehouders die niet of nauwelijks van hun erf afkomen. Bij consumenten tenslotte ging het om hun onwetendheid over hoe melkveehouderij en landbouw nu precies in elkaar zit.
- *Gebrek aan visie en perspectief voor melkveehouders* (en andere agrarische ondernemers): dit had veel overlap met de belemmeringen door wet- en regelgeving. Melkveehouders moeten duidelijkheid krijgen over waar het heen moet, bijvoorbeeld op het gebied van stikstof-, klimaat- en waterdoelen en op het gebied van technologische innovaties (wat is nu wel en niet goed?). Ook moet duidelijkheid komen over vergunningen, bijvoorbeeld voor PAS-melders.

Overige belemmeringen die genoemd werden, zijn:

- *Weerstand onder melkveehouders* die ontstaan door de opeenstapeling van eisen waaraan melkveehouders moeten voldoen.
- *Bemoeienis van andere partijen* die volgens sommige geïnterviewde adviseurs een ergernis is voor sommige melkveehouders omdat ze meer hun eigen keuzes willen maken.
- *De beschikbaarheid en prijs van grond* waardoor het bijvoorbeeld moeilijk is om de biologische sector te laten groeien in Nederland. Ook zou er niet al te veel grond aan de landbouw onttrokken moeten worden voor het realiseren van natuur. Hierdoor zou er niet genoeg grond overblijven voor de melkveehouders die willen blijven.
- *De publieke opinie die negatief beïnvloed kan worden als de melkveehouderij te ver groeit*

7.1.5.3 Oplossingen

Tijdens de interviews met adviseurs werd ook over oplossingen voor verduurzaming gepraat.

Samenwerking

Een vaak genoemde oplossing was samenwerking op allerlei niveaus. Samenwerking tussen met name melkveehouders en akkerbouwers, samenwerking tussen adviseurs zoals de dierenarts, de voerleverancier en eventueel ook nog de accountant om te voorkomen dat melkveehouders te maken krijgen met tegenstrijdige adviezen, samenwerking tussen ketenpartijen zoals toeleveranciers en afnemers en samenwerking tussen de overheid en melkveehouders zodat partijen elkaar beter gaan begrijpen.

Integraal beleid

Een andere oplossing die vaak genoemd werd was integraal beleid. Dit voorkomt dat melkveehouders geconfronteerd worden met tegenstrijdige doelen en adviezen. Echter, volgens de geïnterviewde adviseurs heeft niet iedere adviserende partij voldoende brede kennis om integraal over duurzaamheid te kunnen adviseren. Dit geldt voor adviseurs, maar ook voor onderzoekers en beleidsmakers. Ze zijn vaak deskundig op één deelgebied van duurzaamheid maar kunnen in hun adviezen niet altijd overzien wat de gevolgen zijn voor andere deelgebieden van duurzaamheid.

Externe prikkels

De geïnterviewde adviseurs zagen ook veel in het nut van externe prikkels om verdere verduurzaming te stimuleren. Het ging dan voornamelijk om financiële prikkels. Deze kunnen van de overheid komen, maar ook van banken of zuivelpartijen. Nadelen van financiële prikkels kunnen volgens de geïnterviewde adviseurs zijn dat ze soms niet voor iedereen beschikbaar zijn – een melkveehouder moet bijvoorbeeld in een bepaald gebied wonen om in aanmerking te komen voor certificering (daar waar vraag is naar duurzame producten), dat ze soms snel weer weg zijn (subsidiepotjes zijn snel leeg) en dat de bedragen vaak niet afdoende zijn om de gevraagde inspanningen en concessies van de melkveehouder te compenseren. Ook hoeven prikkels niet altijd financieel te zijn. Een goede cursus aanbieden – ook als daarvoor betaald moet worden – kan melkveehouders stimuleren en inspireren om stappen richting verduurzaming te gaan zetten. Intrinsieke motivatie is daarbij een belangrijke drijfveer volgens de geïnterviewde adviseurs. Daar hoeft niet altijd geld of een andere beloning tegenover te staan.

Visie en communicatie

Om te kunnen verduurzamen is volgens de geïnterviewde adviseurs ook een heldere visie en duidelijke communicatie nodig, vooral vanuit de overheid en politiek. Deze lijken nu nog grotendeels te ontbreken volgens de geïnterviewde adviseurs (zie ook 7.5.2 belemmeringen). Ze noemen ook het belang van een goede informatievoorziening. Deze moet verspreid worden onder verschillende typen adviseurs zodat kennis breed verspreid wordt en de melkveehouders vanuit verschillende hoeken geadviseerd kunnen worden over alle facetten van verduurzaming. Ook moeten cijfers actueel zijn en toegespitst op de praktijk. Tenslotte zou het melkveehouders en hun adviseurs – volgens de geïnterviewde adviseurs – erg helpen als de overheid duidelijkheid kan geven over de verschillende financieringsmogelijkheden en subsidies die voor verduurzaming beschikbaar zijn.

Tailormade oplossingen

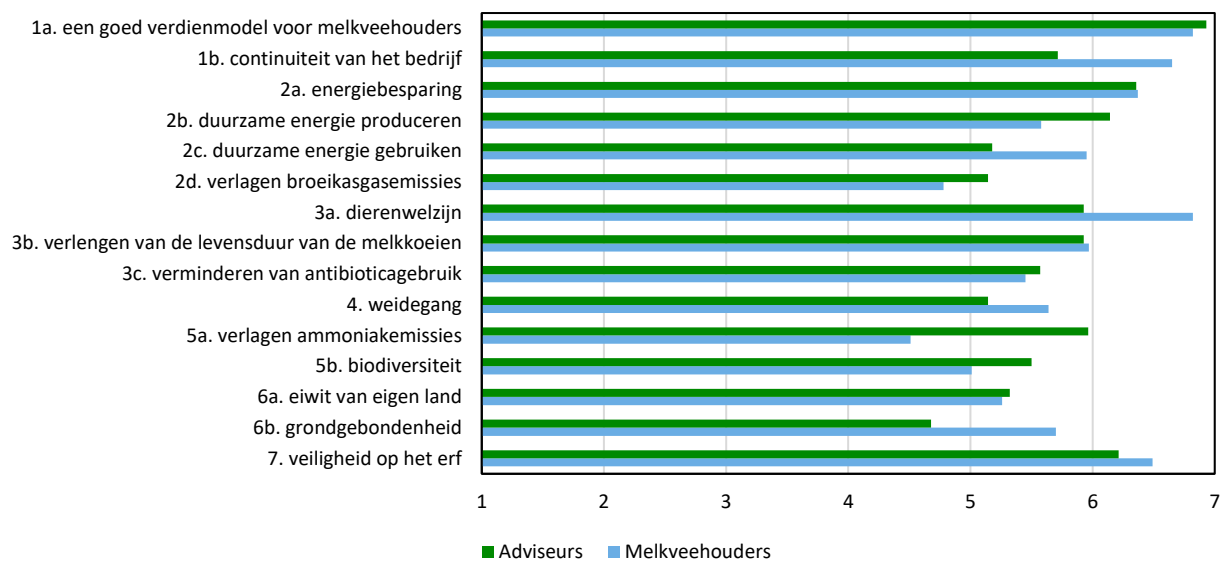
Een laatste oplossing die door de geïnterviewde adviseurs genoemd is gaat over tailormade oplossingen. Melkveehouders zouden de ruimte moeten krijgen om met eigen ideeën voor verduurzaming te komen op basis wat bij hen en bij hun bedrijven past.

7.2 Reflectie

De bevindingen uit de interviews met adviseurs komen op een aantal vlakken overeen met de bevindingen uit de interviews met melkveehouders die zijn beschreven in het rapport 'Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij' (De Lauwere et al., 2023). Zo zagen melkveehouders als belangrijkste doelen voor de melkveehouderij het land in goede conditie doorgeven aan de volgende generatie, produceren van goed en veilig voedsel, werkplezier en werken met planten, dieren en de natuur. Over het algemeen scoorden zij laag op schaalvergroting en het behouden van traditie. Deze waardeoriëntaties lijken te passen bij hoe de geïnterviewde adviseurs de toekomst van de melkveehouderij zien.

Met betrekking tot verduurzaming en duurzaamheid waren de adviseurs vaak stilliger dan de melkveehouders. De melkveehouders waren vaak ook wel positief, of in ieder geval niet al te negatief, ten aanzien van verduurzaming, maar zagen wel allerlei beren op de weg om verduurzaming te realiseren. De mate van verduurzaming werd door zowel melkveehouders onderling als adviseurs onderling verschillend gezien, maar zij hadden allemaal gedeelde zorgen over de hoogte van de benodigde investeringen voor verduurzaming en de gevolgen daarvan voor de kostprijs en het verdienmodel van de melkveehouder. Ook vonden een aantal geïnterviewde adviseurs en een aantal geïnterviewde melkveehouders dat het niet moest doorslaan als het om verduurzaming gaat.

Dit was ook terug te zien in de scores van de duurzaamheidsthema's. De resultaten laten zien dat de adviseurs in veel opzichten op één lijn zitten met de geïnterviewde melkveehouders als het gaat om verduurzaming in de melkveehouderij. Ook zij vinden een goed verdienmodel het belangrijkste en hechten minder waarde aan het verlagen van de broeikasgasemissies en het vergroten van de biodiversiteit (zij het wel wat meer dan de melkveehouders). Ook op energiebesparing, het verlengen van de levensduur van de koeien, het verlagen van antibioticumgebruik, eiwit van eigen land en veiligheid op het erf wordt door de geïnterviewde adviseurs vergelijkbaar gescoord als door de geïnterviewde melkveehouders. In tegenstelling tot de melkveehouders hechten de geïnterviewde adviseurs wel relatief veel waarde aan het verlagen van de ammoniakemissies, mogelijk omdat het stikstofdossier tijdens de interviews (medio 2022) erg actueel was en nog steeds is (medio 2024), terwijl dat tijdens de interviews met melkveehouders nog iets minder het geval is; de verwachting bij de adviseurs dat de veestapel in de toekomst zal krimpen lijkt daarmee in overeenstemming. Ook hechten ze meer waarde aan het produceren van duurzame energie. Ze hechten minder waarde aan dierenwelzijn, de continuïteit van het bedrijf, duurzame energie gebruiken, grondgebondenheid en weidegang (figuur 7.1).

Figuur 7.1 Gemiddelde scores van adviseurs en melkveehouders op de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen. Scores zijn op een 7-punt schaal: 1=zeer onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4= neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7= zeer belangrijk. De onderwerpen staan in de volgorde waarin de melkveehouders ze belangrijk vonden (De Lauwere et al., 2023).⁶

Wat betreft de kansen zagen adviseurs en melkveehouders ook vergelijkbare mogelijkheden, bijvoorbeeld met betrekking tot de 'licence to produce' die veel raakvlak heeft met imago van de melkveehouderij. Ook extensivering (minder koeien per hectare), het verlagen van de kostprijs door eigen energieopwekking, extra inkomsten door deelname aan duurzaamheidsprogramma's en meer financieringsmogelijkheden werden door sommige geïnterviewde melkveehouders genoemd. Lang niet alle geïnterviewde melkveehouders zagen echter kansen in verduurzaming. Wat dat betreft lijken de geïnterviewde adviseurs iets positiever over de mogelijke kansen voor verduurzaming dan de geïnterviewde melkveehouders.

Ook de adviseurs zagen echter een behoorlijk aantal belemmeringen die zij deelden met de melkveehouders. Onder andere het gebrek aan visie en het ontbreken van een stip op de horizon bij het beleid, beleid dat tegenstrijdig is met de praktijk, gebrek aan kennis bij overheden en consumenten, de publieke opinie en het feit dat het de melkveesector onvoldoende lukt de dialoog met de samenleving en de politiek aan te gaan.

⁶ In de figuur zijn de scores van melkveehouders afkomstig uit het rapport 'Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij' (De Lauwere et al., 2023).

Als laatste kwamen veel van de door de adviseurs genoemde oplossingen komen overeen of hebben draagvlak met de door de geïnterviewde melkveehouders genoemde oplossingen: integraal beleid, lange termijn visie, externe prikkels⁷, oplossingen op maat, betere informatievoorziening (maar dan aan burgers) en samenwerking.

Kortom, de adviseurs benoemen veel dezelfde kritische kanttekeningen rondom verduurzaming die we eerder van de melkveehouders hoorden. Maar ze lijken over het geheel toch iets positiever naar verduurzaming te kijken. De adviseurs zien ook wat meer kansen in verduurzaming, terwijl die kansen slechts door een klein deel van de melkveehouders als zodanig ervaren worden. Tegelijk lijken melkveehouders en adviseurs behoorlijk op één lijn te zitten als het gaat om ervaren belemmeringen voor verdere verduurzaming.

Deze verschillen en overeenkomsten in perceptie, tussen adviseurs en melkveehouders, kunnen zowel een kracht als een zwakte zijn in de verdere verduurzaming. Als adviseurs en melkveehouders zich sterk met elkaar identificeren en bijvoorbeeld allebei de overheid voor veel problemen verantwoordelijk houden, kunnen ze zich samen verzetten tegen verdere verduurzaming die door de overheid wordt geïnitieerd. Dit wordt geïllustreerd door de Social Identity Theory van Hogg (2006). Volgens deze theorie kunnen groepen actoren zich op verschillende manieren tot elkaar verhouden. Ze kunnen ervaren dat ze aan dezelfde kant staan bij het overwinnen van een probleem, maar ze kunnen ook ervaren dat ze als groepen tegenover elkaar staan. Als dit laatste het geval is, en er dus sprake is van een zogenaamd 'wij-zij gevoel' – in dit geval tussen melkveehouders en adviseurs aan de ene kant en beleidsmakers aan de andere kant –, kan dit de bereidheid om bijvoorbeeld duurzaamheidsmaatregelen te nemen – of erover te adviseren – negatief beïnvloeden (Fielding et al., 2008; De Lauwere et al., 2016). Dat wordt anders als de adviseurs en melkveehouders zich wel met elkaar identificeren, maar toch verschillend kijken naar nut en noodzaak van verdere verduurzaming: uit die verschillen kan dan een goed gesprek ontstaan over de kansen die verduurzaming kan bieden, ook voor de melkveehouders.

Veel van de genoemde oplossingen zijn terug te voeren op het COM-B-model van Michie et al. (2011). Dat model geeft aan dat personen pas hun gedrag zullen veranderen als ze dat willen (motivatie), als ze daarvoor de kennis en vaardigheden hebben (capability – kennis en vaardigheden) en als de omstandigheden zich daarvoor lenen zowel op het fysieke vlak (mogelijkheden die het bedrijf biedt) als het sociale vlak (opportunities – omstandigheden of mogelijkheden) (zie De Lauwere et al., 2023):

- Een aantal melkveehouders zal gaan verduurzamen omdat zij daarvoor intrinsiek gemotiveerd zijn. Hun belangrijkste drijfveer om te verduurzamen is omdat zij het goed of belangrijk vinden.
- Als intrinsieke motivatie alleen niet voldoende is om te gaan verduurzamen, kunnen externe prikkels helpen en is de motivatie dus ook voor een deel extrinsiek. Dit past bij de theorie van Deci en Ryan (2012) die aangeven dat er tussen volledige extrinsieke motivatie en volledig intrinsieke motivatie nog een aantal 'gradaties' van motivatie zitten die variëren van vooral (maar niet volledig) extrinsiek gemotiveerd naar vooral (maar niet volledig) intrinsiek gemotiveerd. Melkveehouders kunnen immers nooit volledig intrinsiek gemotiveerd zijn. Ze moeten ook een boterham verdienen aan hun bedrijf.
- Kennis is een aandachtspunt omdat het hier volgens sommige geïnterviewde adviseurs aan lijkt te ontbreken bij adviseurs en overheden, vooral als het gaat om integraal beleid. Een vorm van kennisoverdracht die door de geïnterviewde adviseurs genoemd wordt, zijn studiegroepen. In het reflectiehoofdstuk van het rapport over melkveehouders werd al genoemd dat interactieve leervormen zoals studiegroepen, praktijknetwerken en kenniskringen waardevol zijn maar niet voor iedere agrarische ondernemer geschikt (Dijkshoorn-Dekker en Kortstee, 2020). Om zoveel mogelijk melkveehouders in beweging te krijgen, is het dus belangrijk dat er in communicatie en kennisoverdracht rekening wordt gehouden met verschillende behoeftes en leerstijlen van melkveehouders (Siebrecht, 2020; Jellema et al., 2022).
- Samenwerking is volgens de geïnterviewde adviseurs essentieel tussen diverse partijen, wat aansluit bij de sociale omstandigheden waaronder melkveehouders en adviseurs moeten opereren.

⁷ Externe prikkels zijn geen oplossingen waar de geïnterviewde melkveehouders en adviseurs zelf mee hoefden te komen. Hierover werd een vraag gesteld tijdens de interviews; zie bijlage 1)

7.3 Aanbevelingen

Aan het eind van de interviews met adviseurs werd hen nog gevraagd een advies aan Duurzame Zuivelketen te geven. Samengevat gaat het om de volgende adviezen:

- Betrek verschillende typen adviseurs en andere (keten)partijen bij Duurzame Zuivelketen.
- Vraag meer aandacht voor realiseerbare en consistente wet- en regelgeving en juridische kader bij het ministerie van LNV en andere partijen die daar invloed op hebben.
- Wees transparant naar melkveehouders toe wat nu precies de bedoeling is op het gebied van verduurzaming.
- Wees duidelijk over wat Duurzame Zuivelketen wel en niet doet op het gebied van stimuleren van verduurzaming. Door onderlinge concurrentie van bij Duurzame Zuivelketen betrokken zuivelpartijen is dit niet altijd duidelijk.

In lijn met deze adviezen en op basis van de bevindingen in dit rapport komen we tot de volgende 6 aanbevelingen:

1. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners blijvend aandacht besteden aan het draagvlak voor bepaalde duurzaamheidsthema's (het 'waarom') via kennisoverdracht en communicatie. Dat geldt zeker voor de onderwerpen die minder 'grijpbaar' zijn (biodiversiteit, broeikasgasemissies) of waarvan de uitvoering complex is (bijvoorbeeld grondgebondenheid).

De geïnterviewde adviseurs staan over het algemeen positief tegenover verduurzaming in de melkveehouderij zolang het niet ten koste gaat van het verdienmodel van de melkveehouders. Ze lijken grondgebondenheid wel minder belangrijk te vinden dan geïnterviewde melkveehouders, vooral vanwege onduidelijkheid over de definitie hiervan en hoge grondprijzen. Dit is een aandachtspunt omdat grondgebondenheid als één van de oplossingen voor de verduurzaming van de melkveehouderij lijkt te worden gezien (en de definitie dus wel duidelijk moet worden). Ook op thema's als biodiversiteit en verlagen van broeikasgasemissies scoorden sommige geïnterviewde adviseurs laag. Deze adviseurs leken moeite te hebben met de 'ongrijpbaarheid' van de thema's. Ook geloofden ze niet dat broeikasgassen of biodiversiteit zo'n groot probleem waren. Hier ligt dus nog een uitdaging voor Duurzame Zuivelketen en de overheid om aan deze thema's meer aandacht te besteden in de vorm van kennisoverdracht en communicatie.

2. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners hun duurzaamheidsdoelen concreet maken (het 'wat').

De geïnterviewde adviseurs vinden verduurzaming belangrijk, maar ze lijken er allemaal een ander beeld bij te hebben. Dit maakt communicatie over verduurzaming niet gemakkelijk, zeker niet als verschillende adviseurs bij dezelfde melkveehouder over de vloer komen. Het vergroot de kans op tegenstrijdige adviezen. Dit geeft aan hoe belangrijk het is om duurzaamheidsdoelen concreet te maken zoals Duurzame Zuivelketen ook probeert te doen.

3. Het is belangrijk dat Duurzame Zuivelketen en haar partners veel investeren in het 'hoe' van verdere verduurzaming. Kennis over objectief bewezen oplossingen en maatregelen waarmee melkveehouders hun duurzaamheidsprestaties kunnen verbeteren zou makkelijk en vrij toegankelijk moeten zijn voor zowel adviseurs als melkveehouders.

Handelingsperspectief is hier het sleutelwoord, ofwel een overzicht van concrete maatregelen die melkveehouders kunnen nemen om duurzaamheidsdoelen te realiseren. Dit maakt het voor adviseurs gemakkelijk maken 'hun' melkveehouders concrete adviezen te geven.

4. In haar plannen om de melkveehouderij te verduurzamen, zal Duurzame Zuivelketen niet alleen de melkveehouders mee moeten nemen maar ook hun adviseurs.

De meeste geïnterviewde adviseurs vinden dat melkveehouders melkveehouder moeten kunnen blijven als ze dat willen, hetzij door verdere intensivering, hetzij door extensivering en verbreding met een neventak. Stoppen is ook geen probleem volgens sommige geïnterviewde adviseurs, zolang met maar op vrijwillige basis gebeurt. De visie van de meeste geïnterviewde adviseurs komt niet helemaal overeen met die van de overheid die zich nu nog richt op vrijwillige uitkoop van boeren om stikstofdoelen te kunnen halen, maar gedwongen uitkoop op langere termijn niet uitsluit. Hier vindt de overheid dus niet altijd medestanders in de adviseurs. De overheid en Duurzame Zuivelketen zullen ook niet altijd medestanders vinden in adviseurs als

het gaat om ervaren belemmeringen. Adviseurs lijken meer aan de kant van de melkveehouders te staan dan aan die van de overheid die voor veel problemen verantwoordelijk gehouden lijkt te worden, ook door adviseurs. Dat zal niet helpen om melkveehouders op andere gedachten te brengen als het gaat om ervaren belemmeringen of hun houding tegenover de overheid.

5. Adviseurs kunnen een belangrijke rol spelen in de verduurzaming van de melkveehouderij vanwege de invloed die zij op melkveehouders kunnen uitoefenen. Daarom moeten interventies om verduurzaming te stimuleren ook gericht zijn op gedragsverandering van of verandering van inzicht bij adviseurs.

Bepaalde adviseurs – zoals bijvoorbeeld voeradviseurs – komen vaak bij melkveehouders over de vloer en hebben een vertrouwensband met hen. Dit is positief als adviseurs verduurzaming belangrijk vinden en hierover ook het gesprek durven aan gaan met hun melkveehouders. Het kan echter ook negatief uitpakken als adviseurs zelf ook niet geloven in verduurzaming of het gesprek hierover niet aan durven of willen gaan. Dit is iets wat de geïnterviewde adviseurs zelf naar voren hebben gebracht. Het heeft te maken met de sociale omgeving waarin de melkveehouders en adviseurs zich bevinden. Deze kan worden beïnvloed door rolmodellen, intervisie, feedback geven op elkaar en het nemen van een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

6. Het beleid van Duurzame Zuivelketen kan zich het beste richten op de voorlopers en de middenmoot van melkveehouders. Adviseurs gaven aan van voorlopers veel te kunnen leren. De middenmoot wil best vooruit maar moet ondersteund worden in kennis en randvoorwaarden, en in motivatie rondom het 'waarom' van verduurzaming. De adviseurs geven aan dat Duurzame Zuivelketen niet te veel energie moet spenderen aan de achterhoede van melkveehouders die niet gemotiveerd zijn om verder te verduurzamen.

Bronnen en literatuur

- Ajzen, I., 1991. The Theory of Planned Behaviour. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50, 179-211.
- Beldman, A., J. Reijs, C. Daatselaar en G. Doornewaard, 2020. De Nederlandse melkveehouderij in 2030. Verkenning van mogelijke ontwikkelingen op basis van economische modellering. Wageningen Economic Research, rapport 2020-090. Wageningen. [532156 \(wur.nl\)](https://wur.nl/532156)
- Deci, E.L. en R.M. Ryan, 2012. Self-determination theory. In P.A.M. Van Lange, A.W. Kruglanski en E.T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (p. 416-436)
- De Lauwere, C., A. van den Ham, J. Reijs, A. Beldman, G. Doornewaard, A.C. Hoes en B. Philipsen, 2014. Adviseurs over verduurzaming in de zuivelketen. LEI-rapport 2015-002. Wageningen UR, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/328794>
- De Lauwere, C., B. Bock, R. van Broekhuizen, J. Candel, F. Geerling-Eiff, T. de Koeijer, C. Rougoor, K. Termeer, 2016. Agrarische ondernemers over de mestwetgeving: beleving van het mestbeleid: draagvlak, knelpunten en oplossingen. Wageningen Economic Research rapport 2016-103, Wageningen <https://doi.org/10.18174/397357>
- De Lauwere, C., A. Jellema en C. Wattel, 2023. Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij. Wageningen Economic Research, rapport 2023-036, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/629784>
- Dijkshoorn-Dekker, M. en H. Kortstee, 2020. Een breder bereik van kennis en innovatie; Kennisdeling en leren rond biodiversiteit binnen de kringlooplandbouw. Wageningen Economic Research, Rapport 2020 063, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/528109> (wur.nl)
- Doornewaard, G.J., M.W. Hoogeveen, J.H. Jager, J.W. Reijs en A.C.G. Beldman, 2020. Sectorrapportage Duurzame Zuivelketen. Prestaties 2019 in perspectief. Wageningen Economic Research, rapport 2020-120, Wageningen. [Sectorrapportage-Duurzame-Zuivelketen-2019.pdf \(nzo.nl\)](https://wur.nl/Sectorrapportage-Duurzame-Zuivelketen-2019.pdf)
- Doornewaard, G. J., M.W. Hoogeveen, J.H. Jager, J. W. Reijs, A.C.G. Beldman, 2022. Sectorrapportage Duurzame Zuivelketen: Prestaties 2020 in perspectief. Wageningen Economic Research, rapport 2022-002). Wageningen. <https://doi.org/10.18174/570964>
- Ellis-Iversen, J., A.J.C. Cook, E. Watson, M. Nielen, L. Larkin, M. Wooldridge en H. Hogeveen, 2010. Perceptions, circumstances and motivators that influence implementation of zoonotic control programs on cattle farms. *Preventive Veterinary Medicine* 93, 276-285.
- Fielding, K.S., D.J. Terry, B.M. Masser en M.A. Hogg, 2008. Integrating social identity theory and the theory of planned behaviour to explain decision to engage in sustainable agricultural practices. *British Journal of Social Psychology* 47 (1), 23-48. <https://doi.org/10.1348/014466607X206792>
- Fishbein, M. en I. Ajzen, 2010. Predicting and changing behavior: the Reasoned Action Approach. Psychology Press, New York.
- Groenestein, K., (2020), Wat is de bijdrage van (Nederlandse) veeteelt op de Nederlandse uitstoot van broeikasgassen? Wageningen University Klimaat Helpdesk, <https://www.klimaathelpdesk.org/answers/wat-is-de-bijdrage-van-nederlandse-veeteelt-op-de-totale-uitstoot-van-broeikasgassen/>
- Hogg, M.A., 2006. Social Identity Theory. In: Burke, P.J., Ed., *Contemporary Social Psychological Theories*, Stanford University Press, Redwood City.
- Jellema, A., C. de Lauwere en A.C. Hoes, 2022. Verduurzaming van de melkveehouderij: kansen en belemmeringen. Lessen voor de melkveehouderij. White paper Wageningen Economic Research. [8412108664_SSG_WECR_Whitepaper-Jellema-Facilitators_v01.pdf](https://wur.nl/8412108664_SSG_WECR_Whitepaper-Jellema-Facilitators_v01.pdf)
- Michie, S., M.M. van Stralen en R. West, 2011. The behaviour change wheel: a new method for characterising and designing behaviour change interventions. *Implementation science* 6 (42). <http://www.implementationscience.com/content/6/1/42>
- Panther-Brick, C., S.E. Clarke, H. Lomas, M. Pinder en S.W. Lindsay, 2006. Culturally compelling strategies for behaviour change: a social ecology model and case study in malaria prevention. *Soc. Sci. Med.* 62, 2810-2825.
- Remkes, J., 2022. Wat wel kan – uit de impasse en een aanzet voor perspectief, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/10/05/wat-wel-kan>

-
- Siebrecht, N., 2020. Sustainable agriculture and its implementation gap - overcoming obstacles to implementation. Sustainability 12 (9), 3853. <https://doi.org/10.3390/su12093853>.
- Wilson, C. en H. Dowlatabadi, 2007. Models of Decision Making and Residential Energy Use. Annual Review of Environment and Resources 32, 169-203.

Bijlage 1 Vragenlijst

Goedemorgen/-middag, wat fijn dat u de tijd wilt nemen voor dit interview over verduurzaming in de melkveehouderij. We willen graag weten hoe u hierover denkt, hoe u zich erbij voelt en hoe u erover praat met uw melkveehouders. Het interview zal ongeveer anderhalf uur duren. Vindt u het goed als we het interview opnemen? De interviews worden letterlijk uitgetypt door een transcriptiebureau dat een geheimhoudingsverklaring heeft ondertekend. U kunt ervan op aan dat uw antwoorden anoniem verwerkt worden. De resultaten helpen ons DZK te adviseren over hoe zij hun duurzaamheidsdoelstellingen kunnen realiseren.	
0.	Voordat we aan het interview beginnen, hebben we eerst nog een paar korte vragen:
	We voeren het interview uit in opdracht van de Duurzame Zuivelketen. - Kent u deze organisatie? - Zo ja, hoe denkt u over DZK? En waarom is dat zo? - Waarom doet u met dit interview mee? - Heeft u zelf nog vragen voordat we aan het interview beginnen? Dan gaan we nu aan het echte interview beginnen
1.	Introductie
1.1	Kunt u kort iets vertellen over uzelf en uw organisatie? - Wat houdt uw werk precies in?
1.2	Hoe ziet u de toekomst van de melkveehouderij in de komende 10-15 jaar? - Bent u daar positief of negatief over? - Kunt u dat toelichten?
Nu gaat dit interview over verduurzaming in de melkveehouderij dus als u het goed vindt, ga ik daar nu op inzoomen.....	
2.	Houding en overtuigingen over verduurzaming in de melkveehouderij
2.1	Kunt u in één zin aangeven wat u verstaat onder verduurzaming? - Welke drie woorden passen daar het beste bij?
2.2	Hoe staat u in het algemeen tegenover verduurzaming in de melkveehouderij? - Waarom staat u er zo tegenover? Waar komt dat vandaan? - In hoeverre voelt u zich aangesproken door de tegenwoordige aandacht voor verduurzaming in de melkveehouderij? - Hoe voelt u zich daarbij (denk aan boos, verdrietig, onzeker, blij, opgelucht, uitgedaagd)? Waarom is dat zo?
2.3	Wat ziet u als de belangrijkste positieve gevolgen van verduurzaming in de melkveehouderij? - Kunt u nog meer positieve gevolgen bedenken? Hoe zwaar wegen deze positieve gevolgen mee in uw advisering over verduurzaming in de melkveehouderij?
2.4	Wat ziet u als de belangrijkste negatieve gevolgen van de verduurzaming in de melkveehouderij? - Kunt u nog meer negatieve gevolgen bedenken? Hoe zwaar wegen deze negatieve gevolgen mee in uw advisering over verduurzaming in de melkveehouderij?

2.5	Kunt u op een schaal van 1-7 aangeven hoe belangrijk u de onderstaande thema's vindt? (1=heel onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7= heel belangrijk) <table border="1"> <thead> <tr> <th>Thema</th><th>1</th><th>2</th><th>3</th><th>4</th><th>5</th><th>6</th><th>7</th></tr> </thead> <tbody> <tr><td>grondgebondenheid</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Eiwit van eigen land</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Verlagen broeikasgasemissies</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Verlagen ammoniakemissies</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Duurzame energie produceren</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Duurzame energie gebruiken</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Energiebesparing</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Dierenwelzijn</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Verlengen van de levensduur van melkkoeien</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Verminderen van het antibioticagebruik</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>weidegang</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>biodiversiteit</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Veiligheid op het erf</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Een goed verdienmodel voor melkveehouders</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Continuïteit van de bedrijven</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>Anders, nl</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Thema	1	2	3	4	5	6	7	grondgebondenheid								Eiwit van eigen land								Verlagen broeikasgasemissies								Verlagen ammoniakemissies								Duurzame energie produceren								Duurzame energie gebruiken								Energiebesparing								Dierenwelzijn								Verlengen van de levensduur van melkkoeien								Verminderen van het antibioticagebruik								weidegang								biodiversiteit								Veiligheid op het erf								Een goed verdienmodel voor melkveehouders								Continuïteit van de bedrijven								Anders, nl							
Thema	1	2	3	4	5	6	7																																																																																																																																		
grondgebondenheid																																																																																																																																									
Eiwit van eigen land																																																																																																																																									
Verlagen broeikasgasemissies																																																																																																																																									
Verlagen ammoniakemissies																																																																																																																																									
Duurzame energie produceren																																																																																																																																									
Duurzame energie gebruiken																																																																																																																																									
Energiebesparing																																																																																																																																									
Dierenwelzijn																																																																																																																																									
Verlengen van de levensduur van melkkoeien																																																																																																																																									
Verminderen van het antibioticagebruik																																																																																																																																									
weidegang																																																																																																																																									
biodiversiteit																																																																																																																																									
Veiligheid op het erf																																																																																																																																									
Een goed verdienmodel voor melkveehouders																																																																																																																																									
Continuïteit van de bedrijven																																																																																																																																									
Anders, nl																																																																																																																																									
3.	Maatregelen																																																																																																																																								
3.1	Over welke maatregelen praat u met uw melkveehouders als het gaat over verduurzaming in de melkveehouderij? - Waarom praat u juist over deze maatregelen? - Zijn er ook maatregelen waar u liever niet over praat met uw melkveehouders? - Welke maatregelen zijn dat en waarom praat u liever niet over die maatregelen? - Zijn er nog meer maatregelen waar u met uw melkveehouders over praat?																																																																																																																																								
4.	Motivatatie																																																																																																																																								
4.1	Wat is uw motivatie om melkveehouders te adviseren over verduurzaming in de melkveehouderij? - Waarom is dit zo?																																																																																																																																								
4.2	In hoeverre denkt u/ ervaart u dat melkveehouders gemotiveerd zijn om maatregelen te nemen die bijdragen aan de verduurzaming van de melkveehouderij? - waarin komt dat tot uiting? - In hoeverre komt het initiatief om over verduurzaming te praten van uzelf of van de melkveehouder? - Heeft u het idee dat de melkveehouders die maatregelen nemen om hun bedrijf te verduurzamen dit vooral vanuit intrinsieke motivatie of vanuit extrinsieke motivatie doen? Ofwel: doen ze het omdat ze het belangrijk vinden of omdat ze er geld mee kunnen verdienen of er min of meer toe gedwongen worden (door eisen van de zuivelfabriek bijvoorbeeld)																																																																																																																																								
5.	Kansen en belemmeringen en de rol van andere partijen																																																																																																																																								
5.1	Welke kansen ziet u bij de (verdere) verduurzaming van de melkveehouderij? - Hoe neemt u deze kansen mee in uw advisering richting melkveehouders? - Welke partijen/ erfbetreders spelen daar nog meer een rol bij? (denk aan dierenartsen, voerleveranciers, maar ook lokale overheden, provincies) - Waarom is dat zo? Welke rol spelen zij? En waarom is dat belangrijk?																																																																																																																																								

5.2	Welke belemmeringen ziet u bij de (verdere) verduurzaming van de melkveehouderij? - Hoe praat u met uw melkveehouders over deze belemmeringen? - Kan u of uw organisatie helpen bij het wegnemen van deze belemmeringen? Zo ja, hoe dan? - Welke partijen/ erfbetreders spelen nog meer een rol bij het wegnemen van de belemmeringen? Wat zouden zij dan moeten doen? - Kunt u nog meer belemmeringen bedenken die (verdere) verduurzaming in de veehouderij in de weg kunnen staan? (denk aan belemmeringen op het gebied van economie en markt, consument, ecologie/ milieu, sociaal, institutioneel/ beleid, technologie, informatie, keten, kennis...) - En wat zouden dan mogelijke oplossingen zijn? - En welke rol zouden u of uw organisatie dan kunnen spelen? - En welke partijen zijn dan nog meer nodig in welke rol?
5.3	In hoeverre spelen externe prikkels een rol bij de (verdere) verduurzaming van bedrijven? (denk aan subsidies, bonus/ malus, regelgeving, prijzen, campagnes, ...) - Om welke externe prikkels gaat het dan precies en welke rol spelen zij? - Zijn er ook externe prikkels die u mist? Welke?
5.4	Zijn er andere partijen/ erfbetreders die niet betrokken zijn bij de (verdere) verduurzaming van de melkveehouderij die wel een rol zouden moeten spelen? - Welke partijen zijn dit en waarom zijn deze partijen/ erfbetreders niet betrokken? - Zijn er partijen/ erfbetreders die in uw ogen een belemmering zijn (geweest) bij de verduurzaming van melkveebedrijven? - Op welke manier waren deze partijen/ erfbetreders een belemmering? - In hoeverre heeft u zich daardoor laten beïnvloeden in uw advisering? - Hoe heeft u dit opgelost?
6.	Omgeving
6.1	In hoeverre denkt u dat uw melkveehouders beïnvloed worden door hun omgeving als het gaat om eventuele plannen om hun bedrijf (verder) te verduurzamen (denk daarbij aan andere melkveehouders, vrienden en familie, buurtgenoten, 'actiegroepen' uit de sector, andere adviseurs/ erfbetreders, de maatschappij, consumenten, zuivelondernemingen etc.)? - Waarom reageren ze zo? - Wat vindt u hiervan? - In hoeverre laat u zich hierdoor beïnvloeden in uw advisering richting melkveehouders?
6.2	In hoeverre worden uzelf of uw organisatie beïnvloed door de omgeving als het gaat om (verdere) verduurzaming in de melkveehouderij? - Wat vindt u hiervan? - Hoe gaat u hiermee om? - In hoeverre laat u zich hierdoor beïnvloeden in uw advisering richting melkveehouders?
7.	Kritische succesfactoren
7.1	Wat ervaart u als kritische succesfactoren voor de (verdere) verduurzaming in de melkveehouderij? - Voor uw eigen melkveehouders? - Voor de melkveehouderij in het algemeen? - Wat zou u melkveehouders willen meegeven als advies als het gaat om verduurzaming? - Do's - En heeft u adviezen over wat juist niet te doen? Don'ts? - En wat zou u DZK willen meegeven?

7.2	Welk advies zou u mee willen geven aan DZK om de verduurzaming van de melkveehouderij te realiseren? - Hoe kunnen zij de melkveehouders mee krijgen in de verduurzaming? - Welke blinde vlekken heeft DZK die de realisatie van hun doelen in de weg staan? - Wat zouden zij dan anders moeten doen?
<i>Dit is het einde van het interview. Heeft u zelf nog wat toe te voegen of zijn er nog dingen die nog niet aan de orde zijn geweest die u nog wilt noemen?</i> <i>Heel hartelijk dank voor uw tijd</i>	

Bijlage 2 Scores duurzaamheidsthema's

Gemiddelde scores en standaarddeviaties van geïnterviewde adviseurs op de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen, gerangschikt van laag naar hoog. Scores zijn op een 7-punt schaal: 1=zeer onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4= neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7= zeer belangrijk.

Duurzaamheidsthema's	Min.	Max.	Gemiddeld	Standaarddeviatie
Een goed verdienmodel voor melkveehouders	6	7	6,9	0,3
Energiebesparing	3	7	6,4	1,2
Veiligheid op het erf	2	7	6,2	1,7
Duurzame energie produceren	2	7	6,1	1,5
Verlagen ammoniakemissies	4	7	6,0	1,0
Dierenwelzijn	4	7	5,9	1,2
Verlengen van de levensduur van de melkkoeien	4	7	5,9	1,3
Continuïteit van het bedrijf	3	7	5,7	1,5
Verminderen van antibioticagebruik	3	7	5,6	1,6
Biodiversiteit	1	7	5,5	1,8
Eiwit van eigen land	3	7	5,3	1,3
Duurzame energie gebruiken	1	7	5,2	1,9
Verlagen broeikasgasemissies	2	7	5,1	1,7
Weidegang	1	7	5,1	1,7
Grondgebondenheid	1	7	4,7	2,1

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

RAPPORT 2024-086

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

Rapport 2024-086

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
